

**ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM
ÜNİVERSİTESİ
ERZİNCAN BİNALI YILDIRIM
UNIVERSITY**

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

**ERZİNCAN UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE**

2022 [XV]1

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Erzincan Binali Yıldırım University
Social Sciences Institute**

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute
E-ISSN 2148-9289

Cilt/Vol. XV – Sayı/Issue (1) –Haziran/June 2022

Sahibi/Owner

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
On Behalf Of Erzincan Binali Yıldırım University Social Sciences
Institute

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Necdet TOZLU

Sorumlu Müdür/Director

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Recep GÜLMEZ
Editör/Editor-In-Chief

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Recep GÜLMEZ

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

DERGİNİN TARANDIĞI DİZİNLER

Uluslararası Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Index Copernicus, Researchbib, DRJI, SOBIAD gibi uluslararası dizinlerde taranmakta ve Ulakbim Online Dergi İzleme Sistemi tarafından izlenmektedir. Dergimiz yılda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

**Dergiye yapılacak atıflarda ESBDER kısaltmasının kullanılması
tavsiye olunur.**

INDEXED IN

**Erzincan University Journal of Social Sciences Institute, an
international journal, is indexed by Index Copernicus, Researchbib,
DRJI, SOBIAD and followed by Ulakbim Online Journal Management
System. The journal is biannually published. The publications can be
cited according to academic ethic rules.**

**ESBDER is suggested to be used as an acronym for the journal title
and for all citations.**

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

The author of the article published in this journal is duly responsible for its
content.

.İletişim Bilgileri/Contact Details

ebyu.sbder@erzincan.edu.tr

Adres/Address: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2, **Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN**

Tel.: +90 446 224 29 00

Fax: +90 446 224 29 01

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ERZINCAN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İsmail ALTUN

(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Glenn W. MUSCHERT

(Khalifa University, UAE)

Prof. Dr. Müjdat AVCI

(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Alina SAMAY

(Turan University, Kazakhstan)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Hüsnü AYDENİZ

(Atatürk Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Mukaddes YEŞİLKAYA

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Prof. Dr./Prof. Dr. Yahya YEŞİLYURT

(Kastamonu Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Semanur SOYYİĞİT

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Funda NALDAN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./ Dr. Ryan GUNDERSON

(Miami University, USA)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Yakup YAŞAR

(Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ŞAHİN

(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Suat TUYSUZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gürkan ALAGÖZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BABÜR

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Sevgi CENGİZ

(Kafkas Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞEN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

LANGUAGE EDITOR/DİL EDITÖRÜ

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÖZBAY

ADMINISTRATIVE ASSISTANT/İDARI BİRİM

Yüksek Lisans Öğrencisi/Master Student

Abdullah Oğuzhan KARARTI

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ERZINCAN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

2022 (XV)1

TEŞEKKÜR/ACKNOWLEDGMENT

Bu dergi, kıymetli bilgileriyle yayınları değerlendiren değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. Emeklerinden dolayı minnettarız.

We acknowledge our gratitude to the dearest reviewers for their scoring and evaluating the articles submitted and their valuable contributing comments.

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler "Office Word" programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır.
2. Makalelerin uzunluğu dergi formatında olup, 20 sayfayı geçmemelidir.
3. Sayfa düzeni; Normal olup Sol: 2,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 2,5 cm ve Alt: 2,5 cm olmalıdır.
4. Makalenin ilk sayfasında;
 - Türkçe Başlık, 12 punto TIMES NEW ROMAN olarak için Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın (Bold) formatta; İngilizce başlık 12 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı.
 - Yazarın ad ve soyadı tamamı büyük, Times New Roman, 11 punto olarak makale başlığının altında ortalı bir şekilde belirtilmelidir.
 - Yazarın unvanı, çalıştığı kurum bilgisi, e-posta adresi ORCID numarası 10 punto, Times New Roman olacak şekilde yazar adının altına, şablonda gösterildiği şekilde yazılmalıdır.
 - Türkçe ve İngilizce atıf/citation bilgisi Times New Roman, 10 punto yazılmalıdır.

5. Makalenin ikinci sayfasında;

- Türkçe Başlık, 12 punto TIMES NEW ROMAN olarak Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın formatta; İngilizce başlık, 12 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı. Makale başlığının altına Times New Roman, 11 Punto ve tamamı büyük olacak şekilde yazar ismi yazılmalıdır.
- 150 kelimeyi geçmeyecek Türkçe ve İngilizce özet ile en az 3 - en fazla ise 4 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır. Türkçe özet "Öz" ve İngilizce özet "Abstract" 10 punto Times New Roman, tek satır aralığı olacak şekilde yazılmalı.

ÖNEMLİ UYARI: Makalemizde kör hakemlik sistemi uygulandığından dergimize gönderilen metnin ilk halinde yazar kimliğini belirtecek herhangi bir ifadenin yer almaması gerekmektedir. Yazarın kişisel bilgileri hakem sürecinin ardından metne eklenecektir.

6. Makale Metni;

- 11 punto ve "Times New Roman" karakteri ile tek satır aralığı alt ve üstten 6nk kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
- Paragraflarda başlangıç girintisi olmamalıdır, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
- 40 kelimedenden fazla olan alıntılar ortalanmalı ve 10 punto olarak italik yazılmalıdır

7. Başlıklar;

- Makalede ana başlıklar 11 punto ve tamamı büyük; Alt başlıklar 11 punto kalın (bold) ve sola yaslı, olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Başlıklar en çok 4 düzeye kadar bölümlendirilmelidir. Başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır.

8. Makale içindeki tüm tablo, şekil ve grafikler;

- Metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde, sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo, şekil veya grafiğe bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil veya grafiğin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 10 punto olarak yer almalıdır. Tablo, şekil ve grafik içindeki metin 10 punto aralığında olmalıdır. Tablo, şekil veya grafikler kolaylıkla okunacak biçimde olmalı ve yukarıda verilen sayfa yapısına (sayfa marjlarını aşmayacak şekilde) uygun olmalıdır.

Örnek: Tablo 3: Gruplararası Etkileşim

9. Extended Summary (Genişletilmiş Özet);

-Türkçe makalelere "İngilizce Genişletilmiş Özet (Extended Summary)" eklenecektir. "Extended Summary" Times New Roman 11 punto, tek satır aralıklı olacak şekilde metnin sonunda Sonnotlardan önce yazılmalıdır.

10. EÜSBED Yazım Kuralları olarak DİPNOT ve METİN İÇİ olmak üzere iki tür yazım kuralı kabul edilmekte tercihen APA 6 yazım kuralları istenmektedir. Metin içi ve Dipnot usullerine ilişkin gerekli bilgi ve örnekler "Atıf Kuralları" başlığı altında verilmiştir.

11. Makalede kullanılan her türlü kaynak, kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri "en yeni tarihli" olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça girintisi (Asılı – 1 cm) olarak ayarlanmalıdır.

ATIF KURALLARI

EÜSBED Yazım Kuralı APA 6 yazım kuralları istenmektedir.

- Atıflar metin içerisinde APA 6.ya uygun olarak yapılmalıdır. Dipnot yerine sonnotlar tercih edilmeli. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır. Örnek;

Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

İki yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez ve Akar, 2016:22).

Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Akar vd., 2014:35).

Birden fazla kaynağa atıf: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Kaynağın tamamı için atıf: (Inal, 1995)

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TÜİK, 2012:45).

- Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır. Örnek;

Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf: (Yerli, 2012)

Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf: (Rekabet Kurumu, 2008).

- Bir yazarın aynı yıl içinde yayımlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir. Örnek;

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

KAYNAKÇA YAZIM ÖRNEĞİ

Kitap

TURAN, E. (2008). Siyaset Bilimine Giriş, YKY, İstanbul.

INAL, D. ve TIKEN, N. (2008). Dil Politikası, Ütopya Yayıncılık, Ankara.

REIS, Y., EREN, O. ve GUNDUZ, İ. (2008). Karşılaştırmalı Edebiyat, Hacettepe Yayınları, Ankara.

Ceviri Kitaplar

DRUCKER, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev.) ÇORAKÇI, B., İnkilap Kitabevi, İstanbul.

Editörlü Kitaplar

OKÇU, M., AKTEL, M. ve KERMAN, U. (2007). "İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve 'Avrupalılaştırma'", (Ed.) YILMAZ, A. ve BOZKURT, Y., Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Yazar Adı Olmayan Kitaplar

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Yayın No: DPT 2671, Ankara.

Dergiler

YAVUZ, A., ALBENİ, M. ve KAYA, D.G. (2009). “Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi EÜSBEDİ ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4): 65-90.

Gazeteler

GÖKÇE, D. (1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet, 15 Mart.

Tezler

ÖZKUL, G. (2008). Girişimcilik Teorileri ve Girişimci Tipleri: Antalya-Burdur-Isparta İllerinde (İBBS Düzey 2 TR61 Bölgesinde) İmalat Sanayi KOBİ'lerindeki Girişimciler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

İnternet Bazlı Kaynaklar

1. Eğer kaynağın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde kaynakçada verilmelidir. Ancak, kaynağın yer aldığı internet adresi de tüm uzantılarıyla verilmelidir. Eğer internetten indirilen kaynaklar için tarih verilmemişse, ilgili dosyaya erişim tarihi hem kaynakçada hem de metin içinde kullanılmalıdır. Örnek;
ENER, N. (2002). “Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, (10.05.2005).
2. Eğer kaynak bir yazara ait değil de bir kurum veya kuruluşa ait web sayfasından alınmış ise, kaynakçada kurumun adı, yazının başlığı (varsa) ve tüm uzantılarıyla internet adresi verilmelidir. Örnek;
REKABET KURUMU (2010). “Rekabet Hukukunun Esasları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>, (17.03.2010).

SUBMISSION GUIDELINES

1. Articles should be prepared in A4 sizes in "Office Word".

2. The length of the articles is in journal format and should not exceed 20 pages.

3. Page layout; Normal should be Left: 2.5 cm, Right: 2.5 cm, Top: 2.5 cm and Bottom: 2.5 cm.

4. On the first page of the article;

- Turkish Title should be written in All Large, Medium and Bold format for 12-point TIMES NEW ROMAN; English title 12 Point Initials should be Capitalized and Centered.

-The author's first and last name should all be indicated in large, Times New Roman, 11 point under the article title.

-The title of the author, the information of the institution in which he works, the e-mail address orcid number 10 point should be written under the author's name, as shown in the template, as shown in the template.

-Turkish and English citation information Times New Roman, 10 points should be written.

5. On the second page of the article;

-Turkish Title, 12 point TIMES NEW ROMAN in All Large, Medium and Bold format; English title should be written with 12 Point Initials Large and Centered. Under the article title should be written Times New Roman, 11 point and the author's name, all of which are large.

- Turkish and English abstracts that will not exceed 150 words and Turkish and English keywords should be present, at least 3 - maximum 4. Turkish abstract "Abstract" and English abstract "Abstract" 10 point Times New Roman should be written as a single linespacing.

IMPORTANT WARNING: Since the blind refereeing system is applied in our article, the first version of the text sent to our journal should not contain any statements that will indicate my author ID. The author's personal information will be added to the text after the referee process.

6. Article Text;

- Single line spacing with 11 points and the character "Times New Roman" should be written using 6nk from the bottom and top. In writing, a character must be paused after commas and dots.

-Paragraphs should not have an initial indent, and 6nk spaces should be left before and after the paragraph. Additional blank lines should not be left between paragraphs.

Excerpts with more than 40 words should be centered and written italics in 10 points

7. The titles are;

-The main titles in the article are 11 point and all large; Subheadings should be numbered as 11 points thick (bold) and left-leaning, denoted as 1st, 1.1st, 1.1.1st, 1.1.2., 1.1.2.1. All letters of the main headings should be capitalized, and only the initials of the subheadings should be capitalized. Titles should be partitioned up to 4 levels. 1 line of space should be left before the headings, and no spaces should be left after the title.

8. All tables, figures, and charts in the article;

-It should be shown in the center of the page, numbered sequentially in the appropriate places of the text. Each table, shape, or chart must be given a title. The title should be located at the top of the table, shape, or chart, centered on the page, with only the initials of the words capitalized, and 10 points. The text in the table, shape, and chart must be in the range of 10 points. Tables, figures or charts must be readable easily and comply with the page structure given above (not exceeding page margins).

Example: Table 3: Intergroup Interaction

9. Extended Summary

- "Extended Summary" will be added to Turkish articles. "Extended Summary" Times New Roman 11 point should be written before endnotes at the end of the text with a single linespacing.

10. As EUSBED Spelling Rules, two types of spelling rules, DIPNOT and TEXT, are accepted and preferably APA 6 spelling rules are requested. The necessary information and examples regarding the text and footnote procedures are given under the heading "Citation Rules".

11. Any resource used in the article should be included in the bibliography section. References used in quality (thesis, book, article, report, etc.) it should be sorted alphabetically according to the author's surname without discrimination. The works of the same author should be placed in the bibliography starting from the "most recent dated". Bibliography indentation (Hanging – 1 cm).

12. EUSBED Writing Rule APA 6 format rules are requested.

Citations should be made in accordance with APA 6 in the text. Endnotes should be preferred instead of footnotes. Citations in the text should be made in the form of the surname of the author(s), the year of the source and the page number. If the author name does not exist, the institution name should be used instead of the author. The example is:

Citation in single-author publications: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

Citation in two-author publications: (Gulmez and Akar, 2016:22).

Citation in publications with three or more authors: (Akar et al., 2014:35).

Reference to multiple sources: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Citation for the entire resource: (Inal, 1995)

Citation for sources without author names: (TÜİK, 2012:45).

If the citation is taken from a website and the author of the citation is specific, it should be referred to in a similar way to in periodicals. If no date has been given for the resource downloaded from the Internet, the date of access to the relevant file should be used as the year of the resource. If the author of the citation is not known, the institution of the website and the year of access should be written in parentary brackets. The example is:

Citation with author's name and publication year: (Yerli, 2012)

Author name and unspecified citation: (Rekabet Kurumu, 2008).

If more than one work of an author published in the same year is cited, the works should be shown by giving letters a, b, c, next to the year. The example is:

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

A- ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Merve ŞİŞMAN

NEFSİN (CANIN) KORUNMASI İLKESİNE MUHALİF BAZI RİVAYETLER VE TAHLİLİ / Some Narratives and its Analysis Opposed to the Protection of Nafs (Life)...1-10

Nagihan ŞENYILDIZ

TEMEL SÖZ VARLIĞI VE DEYİMLER AÇISINDAN OKUMA KAVRAMI / Reading Concept In Terms Of Basic Vocabulary and Idioms.....11-20

Ahmet Fikret KILIÇ

HAYAT VE EDEBİYAT/ Life and Literature.....21-25

Mehmet Cihat ÜSTÜN

GÜNÜMÜZ BAZI TOPLUM DİNAMİKLERİNİN ORHUN YAZITLARINDAKİ İZLERİ / Traces in Orkhon Inscriptions of Some of Today's Social Dynamics.....26-56

Sevcan IŞIK

BRIAN FRIEL'İN TRANSLATIONS OYUNUNA BAKHTINCI BİR YAKLAŞIM / A Bakhtinian Approach to Translations by Brian Friel REPUBLIC PERIOD.....57-66

Yusuf Ziya KESKİN - Gülsemin AKIN

BAŞBAKAN TURGUT ÖZAL HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İRTİCA TARTIŞMALARI / Reservation Discussions in Turkey During The Governments of Prime Minister Turgut Özal.....67-85

B- DERLEME MAKALE / REVIEW ARTICLES

Uğur YILMAZ - Filiz ERKUTLU

TÜRKİYE'DE SAVAŞ DÖNEMİNDE KARABORSACILIĞA KARŞI ALINAN BİR TEDBİR OLARAK VARLIK VERGİSİ / Asset Tax As A Measure To Be Taken Against Black Stock Marketing During War In Turkey.....86-95

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2022-15(1)- E-ISSN-2148-9289

**NEFSİN (CANIN) KORUNMASI İLKESİNE MUHALİF BAZI RİVAYETLER VE
TAHLİLİ**

Some Narratives and its Analysis Opposed to the Protection of Nafs (Life)

MERVE ŞİŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Asst. Prof., Bayburt University Faculty of Theology

mervesisman@bayburt.edu.tr

Orcid 0000-0001-6324-4246

Atf/©:Şişman,Merve (2022). Nefsin (Canın) Korunması İlkesine Muhalif Bazı Rivayetler ve Tahlili, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 15, Sayı 1, ss.1-10

Citation/©: Şişman, Merve(2022)., *Some Narratives and its Analysis Opposed to the Protection of Nafs (Life)* *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 15, Issue 1 ss.1-10

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/ Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *16.12.2021*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *27.12.2021*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *1-10*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1037614*

Notlar/Notes

Bu makale Merve Şişman tarafından hazırlanan “Öldürme Emri İçeren Rivayetlerin Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2017).

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

NEFSİN (CANIN) KORUNMASI İLKESİNE MUHALİF BAZI RİVAYETLER VE TAHLİLİ

Some Narratives and its Analysis Opposed to the Protection of Nafs (Life)

MERVE ŞİŞMAN

Öz:

İslâm dininin korumayı amaçladığı beş temel unsur vardır. Bunlar; din, akıl, can, mal ve nesil güvenliğidir. Zarurât-ı hamse olarak da ifade edilen bu hususlar her insanın eşit şekilde sahip olduğu güvenlik haklarıdır. Ancak söz konusu hususların temini diğer insanların hakları ihlal edilmediği takdirde geçerli olmaktadır. Dolayısıyla kişiye karşı işlenen bazı suçlarda birtakım cezaî yaptırımlar din veya devlet tarafından uygulanagelmıştır. İslâm hukukunda kişilere uygulanan bazı cezaların kaynağı ise elbette Kur'an ve sünnettir. Kur'an'da suça mukabil verilen öldürme cezasına bakıldığında kısas cezası karşımıza çıkmaktadır. Rivayetlerde yer alan bu cezalandırma türünün ise çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Bu çalışmada nefsin korunması ilkesine muhalif olarak gelen bazı hadislerde yer alan "öldürme" emirlerine yer verilmiştir. Çalışmada öncelikle suç ve ceza kavramları ele alınmıştır. Ardından "öldürme" emri ile ilgili bazı rivayetlerin sened ve metin tahlili yapılarak, rivayetlerin sıhhat durumuna ve konu ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Burada çalışmanın sınırları açısından sadece amelî konularda bazı hadisler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suç, ceza, hadis, öldürme emri.

Abstract:

There are five necessities (daruriyyah) that the religion of Islam aims to protect them. These are protection of faith or religion (al-din), protection of intellect (al-aql), protection of life (al-nafs), protection of property (al-mal), protection of lineage (al-nasl). These issues, daruriyat which are also referred to as, are the security rights of every human being equally. However, the provision of these issues is valid if the rights of other people are not violated. Therefore, certain criminal sanctions were imposed by religion or the state in some crimes committed against the person. The source of some punishments imposed on individuals in Islamic law is of course the Quran and Sunnah. When we look at the penalty of killing in return for crime in the Quran, we see the penalty of retaliation. It is seen that this type of punishment in the narratives are diverse. In this study, the "killing" orders in some hadiths that are against the principle of protection of life (al-nafs) are included. In the study, primarily the concepts of crime and punishment. Then, by analyzing the script and texts of some narratives about the order of "killing", the health status of the narratives and evaluations on the subject were included. Here, in terms of the limits of the study, only some hadiths on practical issues are discussed.

Keywords: Crime, punishment, hadith, killing order,

1. GİRİŞ

Cemiyet halinde yaşayan insanın, yaşamını belli bir düzen içerisinde devam ettirebilmesi için birtakım kurallara tabi olması gerekmektedir. Zira diğer insanlarla ortak yaşam sürmek, birbirlerinden tamamen farklı isteklere sahip fertler arasında çatışmaların çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu sebeple, menfaat çatışmalarının ortaya çıkmasını engellemek için bazı emir ve yasaklar konulmuştur. Toplumda kaos ortamının oluşmasını engellemek için de söz konusu emir ve yasakların ihlali durumunda muayyen bazı cezalar belirlenmiştir. Nitekim işlediği suça karşılık faile bazı cezaların uygulanması, o fiili işlemek isteyen diğer insanları bu düşünceden vazgeçirmesini sağlayacak ve suçu işleyen kimseyi ıslah edip tekrar kamu düzenini bozmaya azmetmesini engelleyecektir. Bu sebeptir ki tarihi süreç içerisinde mevcut düzeni bozan davranışlar din veya devlet tarafından cezaya tabii tutulmuştur (Taner, 1949:1; Demirbaş, 2007:51; Ece, 2019).

Bu çalışmada hadislerde ölüm cezası verilen bazı suçlar ele alınacaktır. Söz konusu rivayetler çok olmasına rağmen çalışmanın sınırlarını aşmamak amacıyla amelî konularda yer alan üç rivayet özelinde inceleme yapılacaktır. Bunlar “dördüncü kez içki içen”, “beşinci kez hırsızlık yapan” ve “zekât vermeyen” kişilerin öldürülmesini emreden hadislerdir. Konumuz suç ve cezayla ilgili olduğundan öncelikle bu kavramların tanımı ve cezalandırmada gözetilen amaçlar aşağıda kısaca ele alınacaktır.

2. SUÇUN TANIMI

Suç ve ceza ile ilgili gerek İslâm hukuku gerekse modern hukukta çeşitli tanımlar yapılmıştır. Burada İslâm hukukundaki tanımlar dikkate alınacaktır. İslâm hukukunda suç kavramına bakıldığında dar anlamıyla suçu karşılayan genel kabul görmüş bir terimin olmadığı görülür (Boynukalın, 2009:454). *Cürm* ve *cerime* kelimeleri ağır günah ve yapılması yasak olan fiil demektir (Yazır, 1997:314). Dolayısıyla ilgili kavramlar suç kelimesine karşılık kullanılmıştır. Bu minvalde İslâm hukukunda yapılmış olan tanımlarından bazıları şöyledir: “Suç, Allah’ın hadd veya ta’zîr cezasıyla menettiği şerî yasaklardır” (Mâverdî, 1409:285), “Suç, Allah’ın emretmiş olduğu dini hükümlere karşı isyan etmektir” (Ebû Zehra, 1998a:20; Udeh: 66).

İslâm hukukundaki suçlar genel itibarıyla konusuna, cezasının büyüklüğüne, suçlunun kasdına, işleniş şekline ve suçun ortaya çıktığı zamana göre farklı kategorilere ayrılmaktadır. Fakat en meşhur sınıflandırma cezasının Şâri’ tarafından tayin edilip edilmediğine göre yapılan had, kısas, diyet ve ta’zîr suçları şeklindedir (Udeh: 78; Boynukalın, 2009:454). Söz konusu kavramlar hakkında kısaca şunlar söylenebilir: Hadd, sözlükte yasaklamak, menetmek demektir. Sözlük anlamı sebebiyle İslâm hukukundaki cezalara, suçu işlemekten alıkoyan manasından hudûd denilmiştir (İbn Manzur, 799-800; Serahsî, 1409:36). İslâm hukukunda hadd, miktarı bizzat Şâri’ tarafından belirlenmiş Allah’a has bir hak olarak, kişiler tarafından kaldırılması mümkün olmayan miktarı belli cezalar şeklinde tarif edilmiştir (Kâsânî, 1424:248; İbnü’l-Hümâm, 1424:195). Hadd cezasını gerektiren suçlar ise yedi tanedir, bunlar: Zina, zina iftirası (kazf), içki içme (şirb), hırsızlık (sirkat), yol kesme ve yağma (hirâbe), dinden dönme (irtidât) ve devlete isyan (bağy) (Udeh, 79). Kısas, suçluya işlediği suçun dengi bir ceza uygulamaktır. Bu ceza türü uzuvlara karşı işlenen suçlara verilen veya cana karşı işlenen öldürme suçlarından dolayı uygulanan olmak üzere iki çeşittir. Kısas cezası, suçun kasten işlenmesi ve mağdur tarafın talep etmesi halinde tatbik edilir (Erdoğan, 2013:307). Diyet ise öldürme ya da yaralama gibi işlenen suçlar sebebiyle mağdur tarafa ödenmesi gereken mal demektir (Erdoğan, 2013:107). Ta’zîr suçları ise, cezasının miktarı ayet veya hadis ile belirlenmemiş, ancak toplumdaki güven ortamını sarsıp fesada sebep olduğu için Şâri’ tarafından hakkında yasaklama olan suçlardır (Udeh, 80; Ebû Zehra, 1998a:89). Yani ta’zîr, hakkında belli bir şer’î hadd bulunmayan suçlara uygulanan ceza demektir (Bilmen, 24). Ta’zîr suçları toplumsal menfaat ve düzen göz önünde bulundurularak devlet başkanı tarafından belirlenir (Udeh, 127). Bu suçlar karşılığında uygulanan cezalar suçun ağırlığına göre öldürme, celde, hapis, sürgün ve kınama gibi cezalardır (Kâsânî, 1424:271; Şafak, 2012:696).

3. CEZANIN TANIMI

Ceza kavramı sözlükte “mükâfat ve aleyhte olan karşılık” anlamında kullanılmakta, iyi veya kötü olan bir fiilin tam ve yeterli karşılığının verilmesi anlamına gelmektedir (İbn Manzur, 143; Şemsüddin Sami, 2010:475; Bebek, 1993:469). İslâm hukukunda işlenmiş olan suç mukabilinde ihlal edilen hak ve menfaatlerin çeşitlerine göre tayin edilmiş farklı dünyevî cezalar vardır (Bebek, 1993:470). Toplum

yararını temin için kanun koyucu tarafından koyulan cezalar hapis, dövme, öldürme, recmetme, organ kesme gibi farklı şekillerde icra edilebilir (Udeh, 609; Erdoğan, 2013:72). Esasında cezaî yaptırım, toplum içerisinde yaşamış olmanın gerektirdiği bir uygulamadır. Cezaların amacı, yanlış davranışlarda bulunan bireyleri düzeltip onları topluma kazandırmak ve toplumu kötülüklerden korumaktır (Şafak, 2012:624). İnsanlık tarihi boyunca korunması hedeflenen önemli hususlar olmuş ve bu hususların korunması için de kanun ile çeşitli önlemler alınmıştır. Bu bağlamda İslâm dini, nefsi, aklı, nesli ve malı korumayı hedeflemiştir (Ebû Zehra, 1998a:31). Nitekim İsrâ suresinde insanın izzet ve şeref sahibi olduğu ve diğer yaratılanlardan üstün olduğu bildirilmiştir (el-İsrâ, 17:70). İnsanın bu üstün meziyetlere ancak yukarıda sayılan beş maslahatın korunması ile ulaşabileceği söylenmiştir (Ebû Zehra, 1998a:31). Sonuç olarak özelde İslâm hukukunda genelde ise tüm cezaî yaptırımlarda gözetilen bazı amaçlar şöyle maddeleştirilebilir: 1. Toplumsal güvenin korunması için suçların alenilik kazanmasını engelleme (Boynukalın, 2009:454), 2. Umumi caydırıcılığı sağlama (Akşit, 2015:58), 3. Fazileti korumak ve kötülüğün toplumda yayılmasından toplumu korumak (Ebû Zehra, 1998b:27).

Suçta mukabil uygulanan cezalardaki nihâî hedefin kamu yararını sağlamak olduğu söylenebilir. Bu açıdan cezalandırma bir zulüm değil Allah'ın insanlığa bir rahmeti olarak düşünülmüş ve mefsetetin oluşmasına engel olmak için meşru kılınan bir zarar olarak kabul edilmiştir (Ebû Zehra, 1998b:8). Nitekim Muhammed Ebû Zehra cânilere ceza vermemenin, herkese zarar vermek olduğunu söyleyerek bu konuda İslâm şeriatını kangren olan bir hastayı tedavi eden doktora benzetererek şöyle demiştir: “İslâm şeriatı tıpkı kangren olmuş bir organı, vücudun kalan kısmı sağlam kalsın diye kesen doktor gibidir” (Ebû Zehra, 1998b:8).

Suç ve ceza hakkında verilen bu kısa bilgilerin ardından, bazı suçlara mukabil verilen öldürme cezalarına dair vârid olan bazı rivayetlerin incelenmesine geçilecektir.

4. KİŞİNİN ÖLDÜRÜLMESİNİ EMREDEN BAZI HADİSLERİN TAHLİLİ

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in görevleri arasında tebliğ, tebyin, teşri ve tezkiye gibi hususlar zikredilmektedir. O İslâm dinini tebliğ etmenin yanı sıra sahâbeyi irşâd etmiş, rehber ve örnekliliğiyle onlara her alanda yol göstermiştir. Rasûlullah (s.a.v) aynı zamanda, tebliğ vazifesinin yanında karşılaştığı olaylar hakkında yeni hükümler de koymuştur. Bu sebeple Kur'an'dan sonra sünnetin teşri'î değeri zaruri bir ihtiyaç olarak görülmüştür (Toksarı, 2014:9-24).

Hz. Peygamber tarafından tayin edilen bazı cezalar da onun teşri'î görevinin bir neticesi olarak tezahür etmiştir. Bu konuda gelen rivayetler içerisinde sahih olanlar bulunduğu gibi, amel etmeye elverişli olmayan rivayetlerin de olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki rivayetler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Elbette ki söz konusu rivayetler bunlarla sınırlı değildir (Şişman, 2017).

4.1. Dördüncü Kez İçki İçen Kimsenin Öldürülmesi ile İlgili Rivayet

Bilindiği üzere içki dinimizce haram sayılmış, hem Kur'an'da hem de pek çok hadiste açıkça yasaklanmıştır. Ancak içkinin haram kılınması tedrici bir şekilde gerçekleşmiştir. Öncelikle içki ile ilgili büyük zararlar ve bazı faydaların olduğu ayeti nâzil olmuş (el-Bakara 2/219), ardından sarhoşken namaza yaklaşılmaması emredilmiştir (en-Nisâ 4/43). Bu ayetlerden sonra “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?” (el-Mâide 5/90-91) ayeti ile içki kesin olarak haram kılınmıştır. Hz. Peygamber de (s.a.v.) “Her sarhoşluk veren içkidir, her içki de haramdır (...)” (Tirmizî, “Eşribe”, 1: Ebû Dâvud, “Eşribe”, 5: İbn Mâce, “Eşribe”, 9) ve “İçki tutkunu kimse cennete giremez” (İbn Mâce, “Eşribe”, 3) gibi hadislerinde içkinin haram olduğunu ümmetine bildirmiştir.

İlgili suçun ihlali durumunda ise Hz. Peygamber döneminde içki içen kimse için hadd cezalarının uygulandığı bilinmektedir. Rivayetler incelendiğinde bu kimseye, kırk veya seksen değnek celde cezası verildiği görülmektedir (Buhârî, “Hudûd”, 5; Müslim, “Hudûd”, 8; Ebû Dâvud, “Hudûd”, 36). Ancak bu gibi cezalandırmalar yanında içki içme suçunu tekrar eden kimselerin, ceza olarak öldürülmesini emreden rivayetlerin olduğu görülmektedir. Tirmizî rivayetini esas aldığımız hadis metni şöyledir:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَاجْلِدُوهُ، فَإِنْ عَادَ فِي الرَّابِعَةِ فَاقْتُلُوهُ "

“Her kim içki içerse ona dayak atınız, yine içmeye devam ederse dördüncüde onu öldürünüz.”

Bu hadis, Tayâlisî (ö. 204/819), Abdurrezzak b. Hemmam (ö. 211/826), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), İbn Hibban (ö. 354/965), Taberânî (ö. 360/971), Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Beyhakî (ö. 458/1066) gibi âlimler tarafından rivayet edilmiştir (Abdurrezzak b. Hemmam, 1390:247; Tayâlisî, 1419:98; İbn Hibban, 1414:295; Ebû Dâvud, “Hudûd”, 37; Tirmizî, “Hudûd”, 15; Nesâî, “Eşribe”, 45; İbn Mâce, “Hudûd”, 17; Ahmed b. Hanbel, 183; Taberânî, 227; Hâkim en-Nîsâbûrî, 1422:413; Beyhakî, 1424:544). Hadisin sahâbî râvileri arasında Ebû Hureyre (ö. 58/678), İbn Ömer (ö. 73/693), Cerir b. Abdullah (ö. 51/671), Muaviye (ö. 60/680), Amr b. el-Âs (ö. 43/664), Şurahbil b. Evs gibi isimler yer almaktadır.

Rivayet metninde de görüldüğü gibi içki içme suçunu dört kez tekrarlayan birinin öldürülmesi emredilmiştir. Bu sayı bazı rivayetlerde üç veya beş olarak da zikredilmiştir (Ebû Dâvud, “Hudûd”, 37; Taberânî, 227). Rivayetin senedlerinden bir kısmı şöyledir:

1. Abdullah b. Amr b. el-Âs’tan Gelen Rivayetin İsnadı

Rasûlullah (s.a.v.) > Abdullah b. Amr b. el-Âs > Şehr b. Havşeb > Katâde > Hemmam b. Yahya > Affan b. Müslim > Ahmed b. Hanbel

Bu isnadda yer alan Şehr b. Havşeb çok fazla irsal yapan ve vehmi çok olan bir râvidir (İbn Hacer, 441). Şuayb el-Arnaût, bu isnadın Şehr b. Havşeb sebebiyle zayıf olduğunu söylemektedir (Ahmed b. Hanbel, 582).

2. Cerîr b. Abdillâh’tan Gelen Rivayetin İsnadı

Rasûlullah (s.a.v.) > Cerîr b. Abdillâh > Halid b. Cerîr > Simâk b. Harb > Dâvud b. Yezid > Mekki b. İbrahim > Muhammed b. Müsenna > Muhammed b. Salih > Taberânî

Rivayetin bu isnadında da cerhe uğramış râviler vardır. Simâk b. Harb için güvenilir denmiş olsa da bu râvi için Ahmed b. Hanbel ve İbnü’l-Medinî (ö. 234/848-49) muzdarib demişlerdir. Yine Şu‘be, Abdullah b. el-Mübarek ve Ali b. el-Medinî bu râvinin zayıf olduğunu belirtmişlerdir (Mizzî, 1403: 119-120). Râvilerden Dâvud b. Yezid için ise Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvud gibi âlimler zayıf demiştir (Mizzî, 1403, 468-469; Heysemî, 277). Bu râviler sebebiyle rivayetin bu tariki de zayıf olarak değerlendirilebilir.

3. Abdullah b. Ömer’den Gelen Rivayetin İsnadı

Rasûlullah (s.a.v.) > Abdullah b. Ömer > Abdurrahman b. Ebî Nuaym > Muğire b. Müslim > Cerîr b. Abdillâh > Yahya b. Yahya > İsmet b. İbrahim > İbrahim b. İsmet > Hâkim en-Nîsâbûrî

Hâkim, rivayetin bu isnadının Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö. 261/875) sıhhat şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir (Hâkim en-Nîsâbûrî, 1422:413).

4. Ebû Hureyre’den Gelen Rivayetin İsnadı

Rasûlullah (s.a.v.) > Ebû Hureyre > Ebû Salih > Süheyl b. Ebî Salih > Mamer b. Raşid > Abdurrezzak b. Hemam > Ahmed b. Hanbel

Ebû Hureyre’den rivayetin isnadı Müslim’e göre sahihtir (Ahmed b. Hanbel, 183).

5. Kabîsa b. Züeyb’den Gelen Rivayetin İsnadı

Rasûlullah (s.a.v.) > Kabîsa > Zührî > Süfyân es-Sevrî > Ahmed b. Abdete > Ebû Dâvud

İsnadda yer alan râvilerin tamamı güvenilir kimselerdir. Ancak senedde yer alan Kabîsa b. Züeyb, Hz. Peygamber zamanında doğmuş olsa da ondan seması tespit edilememiştir (İbn Hacer, 80).

6. Şurahbil b. Evs’ten Gelen Rivayetin İsnadı

Rasûlullah (s.a.s.) > Şurahbil b. Evs > Nimran b. Mihmer > Hariz b. Osman > İsam b. Halid ve Ali b. Ayyaş > Ahmed b. Hanbel

İsnadda yer alan Nimran b. Mihmer'i, Buhârî *et-Tarihu'l-Kebîr*'inde zikretmiş olsa da râvi hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır (Buhârî, 120). Şuayb el-Arnaût ise hadisin sahih li ğayrihi olduğunu ve bu isnadın Nimran sebebiyle hasen olduğunu söylemiştir (Ahmed b. Hanbel, 591).

Görüldüğü gibi hadisin tarikleri arasında zayıf, hasen ve sahih olanlar vardır. Rivayetin metni ve isnadları görüldükten sonra konuyla ilgili şunlar söylenebilir:

İçkinin haram kılınması yukarıda da değinildiği gibi tedricen gerçekleşmiştir. İlgili hadisin de İslâmiyet'in ilk yıllarında söylendiği, daha sonraki yıllarda nesh edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Tirmizî mezkûr hadisin ilk zamanlarda geçerli olduğunu daha sonra bu hadisin nesh edildiğini ifade etmiştir (Tirmizî, "Hudûd", 15). Tirmizî bu konuda Câbir b. Abdillâh'ın (ö. 78/697) "Rasûlullah'a (s.a.v.) dördüncü kez içki içen biri getirildi adamı dayakla cezalandırdı, onu öldürmedi" rivayeti ile "Müslümanın kanı üç şey haricinde helal olmaz: Nefse karşı nefis, zina eden evli ve dinden ayrılıp cemaati terk eden kimse" (Buhârî, "Diyât", 5) hadisini delil getirir (Tirmizî, "Hudûd", 15).

İmam Şafiî (ö. 204/820) ve İbn Münzir (ö. 318/930) gibi âlimler de nesh konusunda icma olduğunu söylemişlerdir (Mübârekfûrî, 723). Yine Ahmed b. Hanbel'e dördüncü kez içki içen birini öldürme hükmünü neden terk ettiği sorulduğunda o, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) "Müslümanın kanı üç şey haricinde helal olmaz (...)" rivayeti sebebiyle olduğu cevabını vermiştir (İbn Kayyim, 1428: 1987). Bu konu hakkında Hattâbî de (ö. 388/998) hadisteki ölüm emrinin tehdit şeklinde olduğunu ve bununla kişiyi sakındırmanın kastedildiğini söyleyerek, içki içme fiilini tekrar eden birinin öldürüleceği belirtmiştir (Begavî, 1403:1334). İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise konuyla ilgili rivayetin yukarıdaki Hz. Osman'dan gelen hadis ile nesh edilmesini kabul etmez. O, şöyle der: "Nesh konusunda icma yoktur. Hadis, "Müslümanın kanı üç şey haricinde helal olmaz..." rivayeti ile nesh edilemez. Çünkü bu hadis âmm, dördüncü kez içki içenin öldürülme hadisi ise hâsıtır. Ancak hadisteki öldürme emri kesinlik ifade etmemektedir. Bu emir maslahatın gerektirdiği bir ta'zir cezasıdır (İbn Kayyim, 1428:1988-1989). Eğer bir yerde içki içmek yaygınlık kazanır ve hadd cezaları bunu engellemeye yetmezse, devlet başkanı gerekli gördüğü takdirde içki içen bir kimseyi hadd cezası olarak değil, ta'zir cezası olarak öldürebilir." (İbn Kayyim, 1418:45) Hadisteki öldürme emri ile, şiddetli bir şekilde dövmenin kastedilmiş olabileceğini söyleyenler de olmuştur (Mübârekfûrî, 722). Burada Zahirîlerden bazı âlimler ile İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) dördüncü defa içki içen kimsenin öldürülmesi gerektiğini görüşünde oldukları da belirtilmelidir. Onlar bu meselede "Üç kez kendisine hadd uygulandıktan sonra sarhoş olan bir kimseyi bana getirin, eğer onu öldürmezsem ben bir yalancıyım" diyen Abdullah b. Amr'ın (ö. 65/684) sözünü delil getirirler (İbn Hacer, 80).

Netice itibarıyla dördüncü defa içki içen bir kimsenin öldürülmesini emreden hadisin, âlimlerin çoğuna göre mensuh olduğu anlaşılmaktadır. Zira rivayetler incelendiğinde Hz. Peygamber'in pek çok kez içki içen biri için, "öldürme" değil celde cezası verdiği görülmüştür. Hadisin mensuh olmadığını iddia eden Zahirîlerin delil olarak kullandığı rivayet ise munkatıdır (İbn Hacer, 80). Dolayısıyla ilgili rivayet, böyle bir cezanın uygulanabilmesi için delil olabilecek nitelikte değildir. Hadisin mensuh olduğunu reddedenlerin görüşü kabul edilse bile buradaki öldürme emri ile şiddetli dövmenin veya insanları bu fiilden sakındırmanın kastedilmiş olabileceği anlaşılmalıdır. Sonuç olarak hem Hz. Peygamber (s.a.v.) hem de sahâbe tarafından içki içmesi sebebiyle öldürülen kimselerin olmaması, bu emrin başlangıçta şiddetli tehdit kapsamında insanları içkiden sakındırmak için verildiği ve insanların kalplerinde iman yerleştikten sonra da nesh edildiğini teyit etmektedir.

4.2. Beşinci Kez Hırsızlık Yapan Kimsenin Öldürülmesi ile İlgili Rivayet

İslâm hukukuna göre hırsızlık suçu işleyen bir kimsenin ceza olarak eli kesilir. Nitekim "*Hırsızlık yapan erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin*" (el-Mâide 5/38) ayetinde hırsızın elinin kesilmesi açık bir şekilde emredilmiştir. Hz. Peygamber tarafından da hırsız için el kesme cezası uygulandığı bilinmektedir (bk. Buhârî, "Hudûd", 14; Müslim, "Hudûd", 1). Ancak Hz. Peygamber'in, huzuruna getirilen hırsıza "öldürme" cezası verdiğine dair rivayetlerin de olduğu tespit edilmiştir. Ebû Dâvûd rivayetini esas aldığımız hadisin metni şöyledir:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: جِيءَ بِسَارِقٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: " اِفْتُلُوهُ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا سَرَقَ، فَقَالَ: اِفْطَعُوهُ، قَالَ: فَفُطِعَ ثُمَّ جِيءَ بِهِ الثَّانِيَةَ، فَقَالَ: اِفْتُلُوهُ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا سَرَقَ، فَقَالَ:

اقطعوه، قَالَ: فَقَطَّعَ ثُمَّ جِيءَ بِهِ الثَّلَاثَةَ، فَقَالَ: اقْتُلُوهُ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا سَرَقَ فَقَالَ: اقْطَعُوهُ ثُمَّ أَتَيْتَنِي بِهِ الرَّابِعَةَ، فَقَالَ: اقْتُلُوهُ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا سَرَقَ، قَالَ: اقْطَعُوهُ فَأَتَيْتَنِي بِهِ الْخَامِسَةَ، فَقَالَ: اقْتُلُوهُ، قَالَ جَابِرٌ: فَأَنْطَقْنَا بِهِ فَقَتَلْنَاهُ ثُمَّ اجْتَرَزْنَاهُ فَأَلْقَيْنَاهُ فِي بِنْرِ وَرَمِينَا عَلَيْهِ الْحِجَارَةَ

“Câbir b. Abdillâh (r.a) şöyle dedi: Rasûlullah’a (s.a.v.) bir hırsız getirildi. Efendimiz: “Onu öldürün” buyurdu. Sahâbîler: Ya Rasûlallah, o sadece hırsızlık yaptı, dediler. Rasûlullah: “Onu (n elini) kesiniz” buyurdu ve kesildi. Sonra adam ikinci kez getirildi, Rasûlullah (s.a.v.) yine: “Onu öldürünüz” buyurdu. Sahâbîler: Ya Rasûlallah o sadece hırsızlık yaptı, dediler. Bunun üzerine Efendimiz: “Onu (n ayağını) kesiniz” buyurdu ve kesildi. Sonra üçüncü defa getirildi, Rasûlullah (s.a.v.) yine “Onu öldürünüz” buyurdu. Sahâbîler “Ya Rasûlallah, o sadece çaldı” dediler. Bu sefer efendimiz yine; “Onu(n sol elini) kesiniz” buyurdu. Aynı adam dördüncü kez getirildi, Rasûlullah (s.a.v.); “Onu öldürünüz” buyurdu. Sahâbîler: Ya Rasûlallah o sadece çaldı, dediler Rasûlullah (s.a.v.) “Onu(n sol ayağını) kesiniz” buyurdu. Adam beşinci kez getirildi bu sefer de Rasûlullah (s.a.v.) Onu öldürünüz, buyurdu Câbir der ki: Biz adamı götürdük ve öldürdük, sonra sürüyüp bir kuyuya attık ve üzerine taş attık.” (Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 20; Nesâî, “Katu’s-Sârik”, 25, 17,182; Beyhakî, 1424:432.)

Rivayetin Taberânî ve Dârekutnî (ö. 385/995) tarihinde ise öldürme kısmı zikredilmeksizin yukarıdaki metinde parantez içinde belirtilen el ve ayakların kesilmesi ile hırsızın sekiz defa Hz. Peygamber’in huzuruna getirildiğinden bahsedilmiştir (Taberânî, 278; Dârekutnî, 1427:161). Konu ile ilgili rivayetlerin sahâbî râvisi Câbir b. Abdillâh’tır. Aşağıda ilgili senedlerden bir kısmı yer almaktadır:

1. Ebû Dâvûd ve Nesâî Rivayetinin İsnadları

Rasûlullah (s.a.v.) >Câbir b. Abdillâh >Muhammed b. Münkedir >Musab b. Sabit >Ubeyd b. Akîl >Muhammed b. Abdillâh > Ebû Dâvûd/Nesâî

Senedde yer alan Mus’ab b. Sabit için Yahya b. Main, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim (ö. 277/890) zayıf demiştir (Mizzî, 1403:19-20). Nesâî de rivayet ettiği hadis için münker demiş ve isnadda yer alan Mus’ab b. Sabit’in الحديث ليس بالقوي (hadis rivayetinde kuvvetli değildir) olduğunu belirtmiştir (Nesâî, “Katu’s-Sârik”, 25). Ayrıca Nesâî Muhammed b. Abdillâh için de لا بأس به (zararı yok) demiştir (Mizzî, 1403:507). Yine bu râvi ve Ubeyd b. Akîl hakkında صدوق (doğru sözlüdür) değerlendirmesinin yapıldığı da bilinmektedir (İbn Hacer, 651, 863).

2. Beyhakî Rivayetinin İsnadları

Rasûlullah (s.a.v.) >Cabir b. Abdillâh >Muhammed b. Münkedir >Musab b. Sabit >Ebû Ma’ser >Muhammed b. Bekkar >Abdullah b. Naciye>Ahmed b. Ubeyd>Ali b. Ahmed>Beyhakî

İsnadda yer alan Ebû Ma’ser, âlimler tarafından cerh edilmiştir. Bu râviyi Yahya b. Said (ö. 198/813) zayıf saymış, Yahya b. Main ve Ebû Zür’a (ö. 264/878) da الحديث ليس بقوي (hadis rivayetinde kuvvetli değildir) demiş, Ahmed b. Hanbel de ليس بذلك (o aradığın gibi kuvvetli değildir) diyerek değerlendirmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371: 494-495).

Konunun başında da belirtildiği gibi İslâm hukukuna göre hırsızın ceza olarak eli kesilir. Ancak bu cezanın verilebilmesi için fakihler tarafından aranan birtakım şartlar vardır. Öncelikle yapılan bir fiilin hırsızlık sayılabilmesi için malın gizlice alınmış olması ve tam bir koruma halindeyken çalınmış olması gerekir (Ebû Zehra, 1998b:115). Ayrıca el kesme cezası için belli bir miktar ve özellikle malın çalınmış olması gerekmektedir ki bu ceza uygulanabilsin (Ebû Zehra, 1998b:131). Sonuç olarak fıkâh âlimlerinin, hırsızlık suçunda el kesme cezasının uygulanması konusunda kapsamı oldukça daralttıkları söylenebilir. Nadir durumlar haricinde hırsıza el kesme cezası verilmemiştir. Bu ceza verildiği takdirde de hırsızların korkutulması ve caydırılması amaçlanmıştır (Ebû Zehra, 1998b:124).

Hırsızın beşinci seferde öldürülmesi konusunda ise Nehâî (ö. 96/714), Şa’bi (ö. 104/722), Evzaî (ö. 157/774) ve Ebû Hanife (ö. 150/767) gibi âlimler bu kişinin öldürülmeyeceği görüşündedir (İbn Hacer, 120). İbn Abdilberr (ö. 463/1071) bu konuda ilim ehli arasında bir ihtilafın olmadığını ve hırsızın beşinci seferde öldürüldüğü hadisinin münker olup aslının bulunmadığını söylemiştir. Ayrıca İbn Abdilberr’e göre “Müslümanın kanı üç şey haricinde helal olmaz (...)” hadisi, hırsızın beşinci defada öldürüleceği görüşünün aslı olmadığına delalet eder. Zira bu konuda Nesâî de hırsızın öldürülmesi ile ilgili sahih

hadis bilmediğini söylemiştir (İbn Hacer, 120; San'ânî, 1427:160). İbnü'l-Münkedir (ö. 131/748) ve İmam Şafî gibi bazı âlimler ise hırsızın beşinci seferde öldürüldüğü hadisin mensuh olduğunu söylemişlerdir (İbn Hacer, 79). Amr b. As, Zührî (ö. 124/742), Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720), Malikîlerden Ebû Musab ve Zahirîler ise hırsızın beşinci seferde öldürüleceği görüşündedirler (İbnü'l-Hümâm, 1424:383; İbn Kayyim, 1418:52). Âlimlerden bir kısmına göre ise hadiste geçen öldürme cezası sadece rivayete muhatap olan kişiye has bir cezadır. Söz konusu âlimlere göre sanki Hz. Peygamber bu kişinin öldürülmesi gerektiğine vahiy yoluyla muttalî olmuştur da maslahat gereği hırsızın ilk seferde öldürülmesini emretmiştir (İbn Hacer, 99; İbnü'l-Cevzî, 1388:126).

Sonuç olarak, yapılan değerlendirmeler neticesinde çoğu âlimin, hırsızlık suçunu beş kez tekrar eden birinin öldürülmeyeceği görüşünde olduğu görülmektedir. Ancak hırsızlığı tekrar eden biri için ta'zîr cezası öngörülmüştür. Nitekim Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Ali'nin (ö. 40/661) hırsızlık suçunu tekrarlayan bir kişi için sadece birer el ve ayağının kesilme ve yine tekrar ederse hapis cezası verdikleri bilinmektedir (İbnü'l-Hümâm, 1424:384). Dolayısıyla ilgili sahâbîler, suçunu tekrarlayan hırsız için ölüm cezası değil, ta'zîr cezası olarak hapsedilmeyi uygun görmüşlerdir. Bilindiği gibi ta'zîr cezasında miktar, devlet başkanı tarafından tayin edilir. Hırsızın hadd cezası olarak öldürülmesi gerekseydi bu cezanın ilk seferde verilmesi gerekirdi. Zira Tahâvî'nin (ö. 321/933) de belirttiği gibi suçların tekrar edilmesiyle cezalara ziyade yapılamaz. İlk seferde uygulanan hadd cezası sonradan değişmez (Tahâvî, 1415:161). Netice itibarıyla hırsızın beşinci seferde öldürüldüğüne dair rivayet zayıf ve kendisiyle amel edilebilir değildir. Bu sebeple hırsızlık suçunun tekrar edilmesi halinde verilecek olan cezanın ta'zîr cezası kapsamında olduğu ve devlet başkanı tarafından tespit edilebileceği anlaşılmaktadır.

4.3. Zekât Vermeyen Kimsenin Öldürülmesi ile İlgili Rivayet

Bu başlık altında incelenecek olan rivayet, zekâtını vermeyen kimsenin öldürülmesi ile ilgilidir. Rivayet İbn Sa'd (ö. 230/845), Ebû Nuaym (ö. 430/1038) ve İbn Hazm'ın eserlerinde geçmektedir. İbn Sa'd'ın, Muhammed b. Ömer'den naklettiği rivayeti esas aldığımız hadisin metni şöyledir:

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الرَّبِيعِ الطَّفَرِيِّ، وَكَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَشْجَعٍ يَأْخُذُ صَدَقَتَهُ، فَجَاءَهُ الرَّسُولُ فَرَدَّهُ، فَرَجَعَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ، فَقَالَ لَهُ: " ارْجِعْ إِلَيْهِ فَأَخْبِرْهُ أَنَّكَ رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ "، فَجَاءَ إِلَى الْأَشْجَعِيِّ فَرَدَّهُ، فَجَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " اذْهَبْ إِلَيْهِ، فَإِنْ لَمْ يُعْطِ صَدَقَتَهُ فَأَضْرِبْ عُنُقَهُ "

"Hz. Peygamber (s.a.v.) Eşca' kabilesinden bir adamın zekâtını alması için birini gönderdi. Bu memur/elçi adama geldiğinde, adam zekât vermeyi reddetti. Bunun üzerine memur Hz. Peygamber'e döndü ve durumu haber verdi. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "O adama dön ve ona Allah'ın elçisinin elçisi olduğunu söyle!" Memur, adama gitti ve adam yine reddetti. Bunun üzerine memur Hz. Peygamber'e döndü ve durumu haber verdi. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "O adama git ve zekâtını vermezse onun boynunu vur!" (İbn Sa'd, 1421:188-189; Ebû Nuaym, 1419:1863; İbn Hazm, 1425:290).

İbn Sa'd, Ebu Nuaym ve İbn Hazm'ın naklettiği söz konusu rivayete ait senedin baş kısmı her bir tarihte aynıdır. Söz konusu senedlerde ortak olan kısım şöyledir;

Rasûlullah (s.a.v.) > Abdurrahman b. Rebi' > Fatma bnt. Haşşaf > Hâkim b. Hâkim > Abdurrahman b. Abdulaziz > Muhammed b. Ömer > ...

Söz konusu ortak râviler arasında mechul olan veya âlimler tarafından cerh edilenler vardır. Örneğin Fatıma bnt. Haşşaf hakkında cerh-ta'dîl eserlerinde bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu râvi tanınmamaktadır. Râvilerden Hâkim b. Hâkim için İbn Hacer صدوق (doğru sözlüdür) demiştir (İbn Hacer, 265). İbn Hibban *es-Sikât* adlı eserinde zikredilen Abdurrahman b. Abdulaziz için Ebû Hâtim مضطرب الحديث (hadislerinde ızdırab vardır) (Mizzî, 1403:254), İbn Hacer (ö. 852/1449) صدوق يخطئ (doğru sözlüdür, hata yapar) demiştir (İbn Hacer, 588) Muhammed b. Ömer el-Vâkidî için ise Yahya b. Main حديث الواقدي لا يكتب (Vakidî'nin hadisleri yazılmaz), Ebû Hâtim متروك (terk edilmiştir) (İbn Ebî Hâtim, 1371:21) Ahmed b. Hanbel كذاب (yalancıdır), Buhârî de الحديث متروك (hadisi terk edilmiştir) demiştir (Mizzî, 1403:185-186). Senedlerde yer alan ortak râvilerin cerh-ta'dîl

ilmindeki durumları hakkındaki bilgiler neticesinde ilgili rivayetin delil olmaya elverişli olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü isnadda mechul, rivayeti terk edilen veya yalancı olduğu söylenen râviler yer almaktadır.

Bilindiği gibi İslâm beş temel esas üzerine kuruludur (Buhârî, “İmân”, 1). Bunlardan biri de zekâttır. Şartlar sağlandığı takdirde zekât vermek her Müslüman üzerine farzdır. Bu sebeple devlet başkanı tarafından tazmin edilmesi gerekir. Ancak tarihi süreç içerisinde zekât vermekten geri duranlar olmuş, bu sebeple onlarla savaşılmıştır. Bunun ilk dönem örneği Hz. Ebû Bekir’in hilafeti döneminde gerçekleşmiş, Rasûlullah’ın (s.a.v.) irtihalinden sonra irtidât olayları baş göstermiştir. Bu konuda Kâdî İyâz’ın da (ö. 544/1149) içinde yer aldığı bazı âlimler irtidâtın üç sınıf olduğunu söylemişlerdir. Bunlar: 1. Müslüman olduktan sonra inkâr edip putlara tapmaya geri dönenler. 2. Esvdü’l-Ansî (ö. 11/632) ve Müseylime (ö. 12/633) gibi yalancı peygamberlere inanıp, onlara tabî olanlar. 3. İslâm üzere kalmaya devam etmelerine rağmen zekâtı inkâr edenler. Bu kimseler “*Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları artıp yüceltirsin*” (et-Tevbe 9/103) ayetini delil alarak zekâtın Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanına has bir hüküm olduğu yönünde tevilde bulunmuşlardır (Kurtubî, 1417:185). Ebû Cafer ed-Davûdî “Zekât ile namaz bağlantılıdır. Zekât malın bir hakkıdır. Kim ki farzietini inkâr ederse kâfir olur ve artık malını ve canını korumamış olur” demiştir (İbn Battal, 373). Görüldüğü gibi bazı âlimler zekâtın farzietini inkâr eden kimseleri mürted hükmü kapsamında değerlendirmiştir. Ancak Hattabî gibi bazı âlimler ise bu kimselerin bâğî/isyancı hükmünde olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) zekât vermeyenlerle savaşması bazı insanların isyan etmeleri sebebiyle gerçekleşmiş olmalıdır (Nevevî, 1349:202-203). Sonuç olarak Hz. Ebû Bekir’in (r.a.), Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatının hemen akabinde ortaya çıkan dinden dönme faaliyetlerini veya birtakım tahrifatları engelleyebilmek için devlet başkanı vasfıyla, zekât vermeyerek Müslüman cemaatinden ayrılıp kamu düzenini bozan kimselerle savaştığı söylenebilir (Reşid Rıza, 1426: 1540).

5. SONUÇ

Çalışmada “öldürme” emri içeren bazı rivayetler incelenmiştir. Hz. Peygamber’in görevleri arasında teşri’ vazifesinin olduğu bilinmektedir. Rasûlullah (s.a.v) bir taraftan ayetleri tebliğ edip açıklamış, diğer taraftan karşılaştığı olay ve problemleri vahyin ışığı ve kontrolünde çözerek yeni hükümler koymuştur. Araştırmanın konusunu oluşturan içki içmek, hırsızlık yapmak ya da zekât vermemek gibi birtakım amelî konularda Hz. Peygamber’den nakledilen pek çok sahih rivayet olduğu bilinmektedir. Ancak söz konusu suçların işlenmesi halinde amel etmeye elverişli olmayan bazı rivayetlerin olduğu da tespit edilmiştir. İlgili suçları işleyen kişinin öldürülmesini emreden rivayetler bunlardan birkaçıdır.

İslâm dininin yaşam hakkına verdiği önem dikkate alınarak bu suçları işleyenlerle ilgili üç farklı rivayet incelenmiştir. Yapılan araştırma neticesinde dördüncü kez içki içen kimsenin öldürülmesini emreden hadisin mensûh olduğu görülmüş, hırsızlık suçunu beş kez tekrar eden kişi ile zekâtını vermeyen kimsenin öldürülmesine dair incelenen iki rivayetin ise sahih olmadıkları sonucuna varılmıştır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ABDURREZZAK B. HEMMAM. (1390). *el-Musannef*, 9. Cilt, el-Mecelisü'l-İlmî, Hindistan.
- AHMED B. HANBEL. (ts.). *Müsned*. 11, 13, 29. Cilt, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- AHMED EL-KÂSÂNÎ. (1424). *Bedâ'ü's-sanâ'î fi tertîbi's-şerai'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- AKŞİT, M. (2015). *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul.
- BEBEK, A. (1993). "Ceza", 7. Cilt. DİA, İstanbul.
- BEGAVÎ. (1403). *Şerhü's-Sünne*, 10. Cilt, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut.
- BEYHAKÎ. (1424). *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8. Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- BİLMEN, Ö. *Hukuku İslâmîyye ve Istılahı Fıkhiyye Kamusu*, 3. Cilt, Enes Sarmaşık Yayınları, İstanbul.
- BOYNUKALIN, M. (2009). "Suç", 37. Cilt, DİA, İstanbul.
- BUHÂRÎ. (1422). *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, Dâru Tavkı'n-Necât, Beyrut.
- BUHÂRÎ. (ts.). *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8. Cilt, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd.
- DÂREKUTNÎ. (1424). *es-Sünen*, 4. Cilt, Müessesetü'r-Risale, Beyrut.
- DEMİRBAŞ, T. (2007). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- EBÛ DÂVÛD. (1430). *es-Sünen*. Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, Beyrut.
- EBÛ NUAYM EL-İSFEHÂNÎ. (1419). *Marifetü's-sahâbe*, Dâru'l-Vatan, Riyad.
- EBÛ ZEHRA, M. (1998). *el-Cerime ve'l-ukube fi'l-fikhi'l-İslâmî: el-Ukuba*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire.
- ECE, A. (2019). *Hadislere Gâî Yaklaşım*. Nida Yayınları, İstanbul.
- EMİR ES-SAN'ÂNÎ. (1427). *Sübülü's-selâm şerhu bulûğu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, 4. Cilt, Mektebetü'l-Meârif, Riyad.
- ERDOĞAN, M. (2013). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ. (1422). *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 4, 6. Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- HEYSEMÎ. (ts.). *Mecma'u'z-zevâid*, 6. Cilt, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut.
- İBN BATTAL. (ts.). *Şerhu Sahihi Buhârî*, 3. Cilt, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.
- İBN EBÎ HATİM. (1371). *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8. Cilt, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Hindistan.
- İBN HACER. (ts.). *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 12. Cilt, el-Mektebü'tü's-Selefiyye, Beyrut.
- İBN HACER. (ts.). *Takrîbu't-tehzîb*, Dâru'l-Âsıme, Riyad.
- İBN HAZM. (1425). *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 12. Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İBN HİBBAN. (1414). *es-Sahih*. 10. Cilt, Müessesetü'r-Risale, Beyrut.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE. (1418). *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd*, 5. Cilt, Müessesetü'r-Risale, Beyrut.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE. (1428). *Tehzîbü's-sünen*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad.
- İBN MÂCE. (ts.). *es-Sünen*, Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, Beyrut.
- İBN MANZÛR. (ts.). *Lisânu'l-'Arab*, 2, 14. Cilt, Dâru Sâdir, Beyrut.
- İBN SA'D. (1421). *Kitabu't-tabakâtu'l-kebîr*. 6. Cilt, Mektebetü'l-Hancî, Kahire.
- İBNÜ'L-HÜMÂM. (1424). *Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

- İBNÜ'L-HÜMAM. (1424). *Fethu'l-Kadir*, 5. Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- KASÂNÎ. (1424). *Bedâ'ü's-sanâ'i fi tertîbi's-şerai'*, 9. Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- KURTUBÎ. (1417). *el-Müfhim*, 1. Cilt, Daru İbni Kesir ve Daru'l-Kelimu't-Tayyib, Beyrut.
- MÂVERDÎ. (1409). *el-Ahkamu's-sultaniye*, Mektebetü İbn Kuteybe, Kuveyt.
- MİZZÎ. (1403). *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 8, 12, 15, 17, 18, 26. Cilt, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- MÜBÂREKFÛRÎ. (ts.). *Tuhfetu'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, 4. Cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- MÜSLİM. (1412). *Sahîhu Müslim*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- NESÂÎ. (1421). *es-Sünenü'l-kübrâ*. Müessesetü'r-Risale, Beyrut.
- NEVEVÎ. (1349). *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 1. Cilt, Matbaatu'l-Mısriyye bi'l-Ezher, Mısır.
- REŞİD, R. (1426). *Fetâvâ*, Dâru'l-Kitabi'l-Cedid.
- SERAHSÎ. (1409). *el-Mebsût*, 9. Cilt, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- ŞAFAK, A. (2012). *Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku-Genel Hükümler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- ŞEMSEDDİN, S. (2010). *Kâmus-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- ŞİŞMAN, M. (2017). *Öldürme Emri İçeren Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), RTEÜ SBE, Rize.
- TABERÂNÎ. (ts.). *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 1, 3. Cilt, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire.
- TAHÂVÎ. (1414). *Şerhu me'ani'l-âsâr*, 3. Cilt, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- TANER, M.T. (1949). *Ceza Hukuku Umumi Kısım*. Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- TAYÂLİSÎ. (1419). *el-Müsned*. 6. Cilt, Dâru Hicr, Mısır.
- TİRMİZÎ. (1998). *es-Sünen*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut.
- TOKSARI, A. (2014). "Teşri'î Değer Açısından Sünnetin Konumu". *Bilimname: Düşünce Platformu*.
- UDEH, A. (ts.). *et-Teşriü'l-cinâiyyü'l-İslâmî mukaranen bi'l-kanûni'l-vad'î*, 1. Cilt, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, Beyrut.
- YAZIR, E.H. (1997). *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*, 1. Cilt, Eser Neşriyat, İstanbul.

EXTENDED SUMMARY

Human being, who belongs to a society, needs to obey some law and rules to be able to live together and in an order. Living in society with other people right cause some conflicts of benefits because of human nature's desire to have all. For this reason, some orders and prohibitions have been put in order to prevent conflicts of interest. In order to prevent chaos in the society, some penalties have been determined for those who violate these orders and prohibitions.

Punishing criminals has a great role to discourage people who that want to commit a crime and so that prevents the repetition of the crime and ensures the common safety in the society. This reason the religions and the states have prohibited the action which disrupt the social order and punished then throughout the history.

In this study, some crimes that are given the death penalty in hadiths will be discussed. Although there are many hadiths on this matter, only three sample hadiths will be examined in this article. These three hadiths command to kill those people "who had drunk the fourth time", "who had stolen the fifth time" and "who do not pay the zakah". Since the subject is about crime and punishment, firstly it will be explained that the definitions of these concepts and secondly the aims of punishing.

There are five necessities (daruriyyah) that the Islam aims to protect them. These are protecting faith or religion (al-din) and intellect (al-aql) and life (al-nafs) and property (al-mal) and lineage (al-nasl). These principals, which are called al-daruriyyah, are the rights that were given to all people equally. However those rights are valid if only the other people rights are safe and sound. Therefore the religion and the state enforce some punishments for crime against to person. In Islamic law, naturally the Quran and the sunnah are sources of these punishments. In this study, the "killing" commandments in some hadiths that are against the principle of protecting the life (al-nafs) are took place. First of all the concepts of crime and punishment. And then some narratives about the commandments of "killing" are analyzed in aspect of text an script. And lastly the authenticity of the narratives and evaluations on the subject were examined.

There are so many authentic hadiths which are narrated from the Prophet about drinking alcohol, stealing or zakah. However, some of these hadiths are unapplied hadith. Such is the hadith ordering the killing of the person who commits these crimes. Since the importance given to the right to life by the religion of Islam is known, three different hadiths on this subject have been examined.

As a result of the research, it has been seen that among these hadiths, there is a hadith that is authentic like the one that orders the killing of a person who drinks alcohol for the fourth time, but that was abrogated later. It has been concluded that a person who repeats the crime of stealing five times will not be killed according to Islamic scholars, and that the narration about the killing of a person who does not pay her zakat is not authentic.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2022-15(1)- E-ISSN-2148-9289

TEMEL SÖZ VARLIĞI VE DEYİMLER AÇISINDAN OKUMA KAVRAMI

Reading Concept In Terms Of Basic Vocabulary And Idioms

Nagihan ŞENYILDIZ

nagihan.senyildiz@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5684-768X

*Atf/©: Şenyıldız, Nagihan. (2022). Temel Söz Varlığı ve Deyimler Açısından Okuma Kavramı
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 15, Sayı 1, ss. 11-20*

*Citation/©: Şenyıldız, Nagihan. (2022). Reading Concept In Terms Of Basic Vocabulary And Idioms, Erzincan
University Journal of Social Sciences Institute, Year 15, Issue 1, pp. 11-20*

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma-Research
Geliş Tarihi-Received Date : 25.01.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 25.06.2022
Sayfa Numarası-Page Numbers: 11-20
Doi : 10.46790/erzisosbil.1062652

Notlar/Notes

Bu çalışma yazarın Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ danışmanlığında yaptığı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

TEMEL SÖZ VARLIĞI VE DEYİMLER AÇISINDAN OKUMA KAVRAMI

Reading Concept In Terms Of Basic Vocabulary and Idioms

Nagihan ŞENYILDIZ

Öz:

Makalede, Peter Kühn'ün Der Grundwortschatz adlı eserinde belirttiği temel söz varlığı ölçütleri açısından okuma kavramı incelenmiştir. Böylece, okumanın Türkçede ve Türk kültüründe nasıl bir karşılık bulduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçların okuma kültürünün geliştirilmesinde yol gösterici olması hedeflenmiştir.

İçerik analizi yöntemi kullanılarak okuma kavramının temel söz varlığı unsurlarına uygunluğuna bakılmıştır. Ayrıca okumayla ilgili deyim ve atasözlerinin içerdiği anlamlar bakımından topluma nasıl etki edeceği de değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda okuma kavramının Türkçenin en eski dönemlerinden beri dilimizin temel söz varlığında yaşadığı tespit edilmiştir. Okuma bir sözcüğün temel söz varlığından sayılabilmesi için taşıması gereken unsurlara uygundur.

Okumanın atasözlerimiz arasında anlamlı ölçüde yer edinmediği tespit edilirken deyimlerde çeşitli anlamlarda yer edindiği gözlenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Okuma, Temel Söz Varlığı, Deyim.

Abstract:

In the article, the concept of reading is examined in terms of basic vocabulary criteria that Peter Kühn stated in his work Der Grundwortschatz. Thus, it has been tried to determine how reading corresponds in Turkish and Turkish culture. It is aimed that the results obtained will guide the development of reading culture.

Using the content analysis method, the compatibility of the concept of reading with the basic vocabulary elements was examined. In addition, it has been evaluated how the idioms and proverbs about reading will affect the society in terms of their meanings.

In our study, it has been determined that the concept of reading has lived in the basic vocabulary of our language since the earliest periods of Turkish. Reading is suitable for the elements that a word must have in order to be counted as a basic vocabulary.

While it has been determined that reading does not take a significant place among our proverbs, it is observed that it takes place in idioms in various meanings.

Keywords: Reading, Basic Vocabulary, Idioms.

1. GİRİŞ

Dil belli bir sistem içerisinde insanlar arasında iletişimi sağlamaktadır. Bu iletişim kullanılan sözcüklerle oluşmaktadır. Anlatmada olduğu gibi anlamada da sözcük zenginliği iletişime önemli katkı sağlar. Sözcükler diller için büyük bir öneme sahiptir. Dilin zenginliği çoğu kez sahip olduğu sözcük sayısı ile ölçülür. Bir dilin söz varlığı denildiğinde ilk akla gelen sözcüklerdir. Sözcükler de tek anlama sahip olmayıp bağlama göre farklı anlamlar yüklenmektedirler. Türkçe sahip olduğu sözcüklere bağlam kapsamında türlü anlamlar vererek sözcüklerin karşıladığı anlamları zenginleştiren bir dildir. Sözcüklerin bu önemli görevine yardımcı olan kalıplaşmış sözler de kültürel bir zenginlik olarak dillerde yerini almıştır. Uzun yıllar geniş coğrafyalarda konuşulmuş olan Türkçe kalıplaşmış sözler bakımından zengin bir dildir. Sözcükler gibi kalıplaşmış sözler söz varlığında önemli bir yere sahiptir. Toplumun kültürü, coğrafyası, yaşam koşulları, dünya görüşü, maddi ve manevi değerleri söz varlığında bulunmaktadır. Bir dilin söz varlığı üzerine yapılacak incelenme o dilde yapılan arkeolojik kazıya benzer. Bulunan sözcüklerin her biri o dili konuşan toplumun yaşamını anlatan eserler gibidir. Sözcükler, toplumun kültürünü ve değerlerini tespit edebildiğimiz araçlardır.

Bir dilin çekirdek sözcükleri olan temel söz varlığı, yıllarca değişime uğramadan varlığını sürdürmektedir. İnsan hayatı için en önemli olan sözcükler söz varlığının çekirdeğini oluşturan temel söz varlığını oluşturmaktadır. Dilde en az değişen öğeler olduğu ileri sürülen temel söz varlığının 1000 yılda %19'unun değişip %81'inin yaşamını sürdürdüğü (Aksan, 2007:17) söylenmektedir. Geniş kesimler tarafından sürekli kullanımda olması sebebiyle temel söz varlığındaki değişim çok azdır. Temel söz varlığını belirlerken öncelikle, organ ve akrabalık adlarının, sayıların, günlük hayatta sıkça kullanılan isim ve fiiller ile onlarla ilişkisi olan kelimelerin, sıkça kullanılan deyimler, atasözleri ve iletişimde önemli bir yeri olan kalıplaşmış sözlerin ele alınması gerekmektedir (Barın, 2003:311). Toplumun alışkanlıklarını ve dünya görüşünü kullandıkları deyim ve atasözlerinden öğrenmekteyiz. Nesilden nesle gelen deyim ve atasözleri asırlar boyunca süregelmiştir. Temel söz varlığının yanında deyim ve atasözlerini incelemek toplumun tarih boyunca okumaya bakışını görmemizi sağlayacaktır. Temel söz varlığının belirlenmesi sayesinde eğitim sisteminde özellikle dil öğretiminde yer verilecek sözcükler tespit edilebilir. Bu sebeple dil araştırmalarında temel söz varlığını ortaya koyan çalışmalar yapılmaktadır.

2. TEMEL SÖZ VARLIĞI UNSURLARI

Dillerin sahip olduğu söz varlığı eğitim programları hazırlanırken değerlendirilmesi gereken önemli noktalardan biridir. Özellikle anadili ve yabancı dil öğretiminde temel söz varlığının tespiti eğitimde kullanılacak metinlerin oluşturulmasında büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Dildeki herhangi bir sözcüğün temel söz varlığında bulunup bulunmadığına baktığımızda Aksan'ın (2007) Peter Kühn'den aktardığı başlıca unsurlar şöyledir:

- Birinci derecede önemli kavramları yansıtmalıdır.
- Bileşik sözcükleri türetme değeri, yeni sözcükleri türetme gücü olmalıdır.
- Genel anlaşılabilirliği ve genel kullanılabilirliği (anlatımbilim bakımından yansızlığı) olmalıdır.
- Anlam aktarmaları ile kullanım alanını genişletme gücüyle anlamlarının sayısının çok ve sözcüğün konuşmadaki sıklığı fazla olmalıdır.
- Çeşitli deyimler arasında bu deyimlere temel olarak kullanılıyor olmalıdır.

Farklı dillerdeki temel söz varlığında yer alan sözcüklerin bir kısmı aynı kavramları karşılayan sözcüklerden oluşurken kültürel olarak farklılaşan noktalarda söz varlığında da farklılıklar görülebilir. Örneğin Türkiye zengin bitki örtüsü ve iklim çeşitliliği sebebiyle doğayı anlatan sözcükler bakımından çeşitliliğe sahiptir. Türkçede kullanılan yaklaşık yüz elli civarı yağmur adı ve yüz seksen civarı yağmurla ilgili sözcük tespit edilmişken (Develi, 2007:99) yağmurun çok az yağdığı bir coğrafyada bu konuda var olan sözcük sayısı kısıtlı kalacaktır. Dillerin ait oldukları toplulukların değerlerini

yansıtmasına dayanarak okuma sözcüğünün Türkçedeki yerini gözden geçireceğiz. Peter Kühn'ün ölçütlerine göre okumanın temel söz varlığımızdaki yerini ele alacağız.

2.1. Birinci Derecede Önemli Kavramları Yansıtması

Oku- fiili Türkçenin en eski dönemlerinden bugüne kadar Türk dilinin içinde bulunmaktadır. Bilge Kağan Yazıtı Doğu yüzü 28. satırda “çağırmak” anlamında kullanılmıştır (Ergin, 2012:106; Ölmez, 2013:355; Tekin, 2014:159). Oku- fiilinin davet etmek, çağırmak anlamı Eski Türkçeden günümüze kadar uzanan silsilede bu anlam hâlâ Anadolu ağızlarında görülmektedir (Kanar, 2017:627;). Örneğin Erzurum ağızında davetiyeye “okuntu” denmektedir (Gemalmaz, 1995). Bu anlamın kaynaklık etmesiyle düğüne çağırın kimseye okucu veya okuyucu (Doğan, 2014:132); düğüne çağırılanlar için yapılan özel ekmeğe okuluk, (Eyuboğlu, 502), genellikle erkek tarafının düğünümüze buyrun anlamında gönderdiği hediyeye de okuntu (Dinç, 2014:365; Püsküllüoğlu, 14:784), davetliye okulu (Çağbayır, 2017:4424) denmektedir.

Divanı Lügatit Türk'te okı- şekliyle yer alıp “Bu bitig ol kişini okıtgan= bu kitap insanı çok okutturur.” (Atalay, 2013:156) örneğinde kitap okumak anlamı açıkça görülmektedir. Divanı Lügatit Türk'te başka bir fiil kökü olan uk- sözcüğü karşımıza “anlamak” anlamında çıkmaktadır. Günümüzde okumanın anlamak olarak yaygın kullanılışı bu iki fiil kökünün bugün oku- fiilinde birleştiğini akla getirmektedir. Bugün ise “yazılı bir yerdeki simgelerin gözlerle görülüp çözümlenmesi” anlamıyla yaygın olarak kullanılmaktadır.

Temel söz varlığında yer alan kavramlar ait olduğu dili konuşanlar tarafından nelere öncelik verildiğini göstermektedir. Sıklıkla kullanılan bu sözcükler o toplumun hayatının hangi uğraşlar üzerine ilerlediği hakkında bilgi vermektedir. Özkan (2014:184), Türkiye Türkçesinin yazın diline ait fiillerin derlemi için yaptığı çalışmada bir kısmı antoloji niteliğinde eserlerden (öykü, tiyatro, gezi, deneme vb.) oluşan basılı eserleri; gazete metinleri ve ekleri ile süreli yayınları; çeşitli türlere (beslenme, bilgisayar bilimleri, biyoloji, davranış bilimleri, dilbilim, göstergebilim, efsane, eğitim bilimleri, ekoloji, enformasyon, estetik, evrim, felsefe, fıkra, fizik, geometri, hukuk gibi) ait basılı eserleri analiz etmiştir. Çalışmasında oku- fiilini Türkçede sıklıkla kullanılan ilk elli eylem içerisinde tespit etmiştir. Okumayı dilimizde yaşatmamız okumaya önem verildiğinin bir göstergesidir. Çünkü sıklıkla insan hayatında yer alan eylemler temel söz varlığında bulunmaktadır. Bir sözcüğün dilde sıkça geçmesi toplumda o sözcüğün işaret ettiği fikirlere doğru bir yönelmeye sebep olmaktadır. Gözün gördüğüne, kulağın duyduğuna beyin alışmaktadır.

Dil, düşünceyi oluşturma, geliştirme ve somuta dönüştürme işleminde etkin bir role sahiptir. Dili zenginleştiren çok önemli hususlardan biri de sözcük bilgisidir. Gerek sözcüğün farklı sözcükleri bilmek gerekse sözcüklerin farklı anlamlarına hâkim olmak düşünceyi geliştirir, anlama ve anlatma yeteneğini artırır. Kişi bildiği sözcükleri kullanarak düşünce ve hayal dünyasını o sözcükler etrafında oluşturur. Öyle sözcükler vardır ki karşıladığı kavram dünyası sebebiyle kişiye yeni bakış açıları, düşünce tarzları kazandırır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Amerikalı budunbilimci E. Sapir, bir toplumun kabul ettiği sözde gerçekler dünyasının, bu dilsel toplulukta yaşayan insanların haberi olmaksızın yine o dilsel topluluğun dil alışkanlıkları üzerine kurulduğunu (Kıran ve Kıran, 2013:319) ileri sürmüştür. Toplulukların dili, düşüncesine yön vermektedir. Ortak dil insanları birleştirmek ve ulusal kimliği oluşturmada en etkili yöntemlerden biridir. Dilin ortak kimliğin oluşmasında üyelerinin sahip olduğu geleneği taşıyarak grup üyelerini benzeştirmesi yatmaktadır (Orhan, 2012:22). Dilin içinde tespit edilen sözcüklerin o dilde kullanılma sıklığı veya anlam alanı sayesinde toplumun düşünce dünyasına ışık tutabilmekteyiz.

Canlı olan her şey gibi dil de çevresine uyum sağlayarak yaşayacak donanımına sahiptir. Nasıl insanlar yaşadıkları çevrenin kültürel, sosyal, fiziksel ve psikolojik özelliklerini yansıtıyorsa dil de içinde bulunduğu atmosferin karakteristik özelliklerini yansıtılmaktadır. Dilde yaşayan sözcükler, toplumsal anlayış, kültürel birikim sayesinde türlü bireysel farklılıklara rağmen ağırlıkta olan toplum olma benzerliği sayesinde sosyal düzene erişmektedir. Toplumu bir arada, huzur içinde tutmada sözcüklerin yönlendirici gücü etkilidir. İnsanoğlu sosyalleşme eğilimi ve ihtiyacıyla yaşamaktadır. Bu ihtiyaç sayesinde iletişim ortamlarında bulunan insan hangi ortamda bulunursa onun izini taşımaktadır. Eğitim

ortamına uyarladığımızda kazandırılmak istenen sözcüklerin öğrencinin hayatındaki önem düzeyine ve yaş özelliklerine uygunluğuna bakılmalıdır. Öğrenciye kazandırılmak istenen sözcük hayat boyu kullanacağı, anlamasına ve anlatımına katkı sunan işlevsellikte olması öncelikli olmalıdır. Anadilde canlı olarak yaşayan sözcükler seçilmelidir. Öğrencinin düşüncesini geliştirmesini sağlayan içinde bulunduğu gelişimsel döneme uygun olan sözcükler öğrencinin dilini geliştirecektir. Böylelikle yeni sözcükler öğrenciye yeni düşünce dünyaları açacaktır.

2.2.Sözcüğün Türetme Değeri

Bir kavramın şekil bakımından kullanıldığı dile uygunluğuna bakılmaktadır ancak şekil uygunluğunun dışında sözcüğün anlamı da önemlidir. Yeni sözcükler türetme gücü ve yeni anlamlar yükleme gücü de incelenmektedir. Sözcüklerin yazılı ve sözlü dilde kullanılmaya başlanması, farklı alanlarda ve zamanlarda veya farklı yaş gruplarında, farklı sosyal gruplar da kullanımı ve kullanım sıklığı sözcüğün dilde yer edilmesi bakımından birer ölçüttür. Yazılı dildeki sözcüklerin tespiti sözlü dile göre daha kolaydır. Sözlü dilin yaşayan dil olması, herkes tarafından kullanılıyor olması, sözlü edebiyat ürünlerinin zenginliği sebebiyle sözlü dilin sınırları çizilememektedir.

Temel söz varlığında yer edinmiş sözcüklerin yeni ögeler, sözcükler ve bileşik sözcükler türettiği görülmektedir. Temel söz varlığı için sözcüğün türetme değeri, bir kök üzerinde büyüerek dallanan ağaca benzemektedir. Her dil kendi yapısal özellikleri çerçevesinde sözcükler üretmektedir. Türkçe Altay dil ailesinden olup sondan eklemeli bir dildir. Bu eklerle isim ve fiil köklerinden ve gövdelerinden yeni sözcükler üretilmektedir. Ayrıca bu ekler yeni oluşan sözcüğünün söz diziminde kullanımını düzenlemeye katkı sağlamaktadır. Eklerin yapısı sözcük üretiminde kolaylık sağladığı gibi sözcüklerin algılanmasında da kolaylık sağlamaktadır. Yeni karşılaştıran kavramlar bu ekler sayesinde anlamlandırılmaktadır. Ekler Türkçede yeni sözcüğün üretilmesinde tek başına ve en önemli rolü üstlenmektedir. Belirli doğal dizim kurallarına tabi olan ekler, bu sıralamadaki herhangi değişiklikte sözcüğün anlamında değişiklikler meydana getirebilmektedir. Sözcüğün oluşumundaki bu düzen kök + yapım eki + çekim eki sırasıyla oluşmaktadır. Yazıldığı gibi okunmasıyla görme-ışitme eşgüdümlü okunan yapıdadır. İnsan beynin algılama sürecinde sözcüğü meydana getiren unsurları ayrı ayrı algılamasına paralel olarak Türkçe doğal nitelikli bilişsel bir zemin oluşturmaktadır (Onan, 2009:8). Bu özellik ve anlamı ve anlatım açısından Türkçeye avantaj sağlamaktadır. Dilin anlatma gücüne söz varlığının zenginliği büyük etki etmektedir. Düşünceye yön verme kabiliyeti o dilin kullanıcılarının dünyaya bakışını etkilemektedir.

Sözcüğün türetme değeri kapsamında Türkçede yeni anlam oluşturma vasfına sahip olan grup yapım ekleridir. Sözcüklerin kök veya gövdelerine gelen bu ekler yeni sözcükler oluşturarak yeni sözcükler türetirler. Bu yeni anlam türediği kök ya da gövdenin anlamına çoğunlukla yakın anlam, bazen de uzak anlam taşımaktadır. Yapım ekleri fiil köküne gelerek o fiilden yeni bir fiil üretebildiği gibi fiilden isim de yapabilmektedir. Bir isme gelen yapım ekleri ise isimden fiil yapabilmekte veya isimden yeni bir isim yapabilmektedir. Bu noktada ayırt edici özellik eklerdir. Yeni oluşacak sözcüğünün isim veya fiil olması konusunda yetki ektedir. Ekler görevlerine göre fiilden fiil yapım ekleri, fiilden isim yapım ekleri, isimden fiil yapım ekleri, isimden isim yapım ekleri olarak sınıflandırılmıştır. Her ekin görevi bellidir. Sözcüklerin türünde değişim gerçekleştirme durumu belli olduğu gibi manaya da ne tür bir katkı sağlayacağı bilinmektedir. Oku- fiil kökünden yeni fiiller veya isimler türetilmesiyle birçok sözcük dilimizde yerini almıştır. Fiilden fiil yapım ekleri ile okut-, okullaşma-, okuma- sözcükleri türemiştir. Fiilden isim yapım ekleri ile de okur, okuma, okul, okuyucu, okuryazarlık, okutman, okunaksız gibi de isimler türemiştir. Oku- sözcüğünün uzun yıllar ve sık kullanımıyla çok benzer anlamlara yakın sözcüklerin türetildiğini görmekteyiz. Okur, okuyucu, okuyan, okuryazar gibi birbirine yakın birçok sözcük türemiştir. Oku- kökünden türeyen (Balyemez; Eyuboğlu, 502; Nişanyan) okul sözcüğünden dahi birçok yeni kavram oluşmuştur: okul öncesi, okul sonrası, etkin okul, okulu asmak, okuldan ayrılmak, okuldan atılmak, okuldaş, okul kaçağı, okullar arası, okul kooperatifi, özel okul, kardeş okul, ilkokul, ortaokul, karma okul, yüksekokul, anaokulu, halk okulu, harp okulu, hayat okulu, yaz okulu, yatılı bölge okulu gibi. Yine oku- kökünden türetilen okuyup üfleme, okumuş, okunaklı, okuyup üfleme, okumuş, okumuşluk, okunaklı, okuntu, okunulmak, okutturmak, okullaşma, okullu, okulu olmak, okunuş, okuryazarlık, okutulmak, okumayı sökmek, okuma saati, okuma bayramı, okuma yitimi,

optik okuyucu, sesli okuma, sessiz okuma, dikiş okuması, okuyucu, okuyuş diyoruz atabileceğimiz birçok örneğinin oluşu da oku- sözcüğünün Türkçedeki köklü varlığına işarettir.

Yeni sözcük türetirken kelime diriltme veya derleme yöntemi de kullanıldığı gibi yabancı kelimelerin hedef dile uyarlanarak alınması da söz konusu olabilir. Birleştirme veya kelime grubu yapmak da yeni sözcük oluşturmak için kullanılabilir. Öyle ki Türkçede başlıca sözcük türetme de birleşik sözcük yapmak, örnekseme, ses değişimi yöntemleri kullanılmaktadır. Örneksemede kaynak konumunda olan bir kavramın hedef konumdaki yeni bir kavramla ilişkilendirilmesidir. Dilde yer edinmiş kurallı yapıların örnek alınarak yeni kavramların bu kurallara uygun olması amacı taşır. Örnekseme süreci dil bilgisel veya sözlüksel örneklere uygun yeni örnekler yaratılmasına, birimler arasındaki bağlantılar aracılığıyla yeni biçimler oluşturulmasına, kimi ötelere ilişki kurdukları başka öğeleri benzeyerek değişmesini gerçekleştirir (Vardar, 2007:155). Bu sayede oluşan kavramlara bir referans sağlanmış olur.

2.3. Genel Anlaşılabilirliği ve Genel Kullanılabilirliği

Eserlerde kullanılan sözcükler sayesinde toplumun kültürel özellikleri ve tarihi zenginliklerine ulaşılır. Temel söz varlığı toplumun her kesimi için hayatî olan sözcükleri kapsadığından toplumların temel söz varlığı birbiriyle benzerdir. Kùltürler arası farklılıklar sebebiyle de farklılaşan sözcükler mevcuttur. Böylece kavram ile ilgili sözcüklerin çokluğuna bakılarak O dilin kültürü hakkında bilgi edinmek mümkündür. Tarihsel dönem içinde var olmuş sözcükler, bu sözcüklerin kullanım sıklığı, doğuşu, kullanılmama dönemi veya sebeplerine bakmak geçmiş ve günümüz hakkında bilgiler verir. Aynı zamanda bir insanın konuştukları sayesinde onun hakkında tahminde bulunmak mümkündür. Bununla beraber temel söz varlığında bulunan sözcüklerin genelliği sebebiyle bu sözcükler toplumun her ferdi tarafından kullanılır. Herhangi bir grubu, sınıfı, dönemi olmayışı yönüyle kullanıcılarından izler taşımaz.

Temel söz vardığında sözcükler yansız olarak bulunmaktadırlar. Temel söz varlığı ölçütlerinden biri de sözcüğün dilin anlatım araç ve olanakları içinde söz söyleyenin niteliğini ortaya koyan bölgesel, yaşa ilişkin, toplumsal ya da meslekle ilgili belirtilere karşı yansız oluşu, genel anlaşılabilirliği, genel kullanılabilirliğidir. Yansızlıkta öne çıkan ölçütlerden biri erillik ya da dişlilik belirten bir cinse tabi olmamasıdır. Bazı dillerde erillik ve dişlilik vardır. Dil bilgisel cinsiyet açısından cinsiyetsiz dillerin yanında örneğin Fransızca gibi eril ve dişil olarak iki cinsiyetli veya Almanca gibi eril, dişil ve nötr olarak üç cinsiyetli diller olduğu gibi Afrika ve Avusturalya'da görülen dört veya daha fazla dil bilgisel cinsiyeti içeren diller vardır. Bu sınıflama cansızlar, eşyalar, meslekler, organizmalar, vasıflar, yönler varlıklara kadar yayılmıştır. Zamir ve fiillerin de cinsiyete göre şekillendiği dahi görülmektedir. Türkçe cinsiyet kategorisi bulunmayan dillerdendir. Çoğunlukla eklerle yapılan bu cinsiyet ayrımı Türkçe kökenli sözcüklerde görülmez. Oku- sözcüğünün yansız oluşu yine temel söz varlığında bulunmasına uygundur.

2.4. Anlam Aktarmaları ve Sıklık

Bir sözcüğün anlam aktarmaları ile kullanım alanını genişletme gücü, yani yeni anlamlar üstlenerek anlamlarının sayısını çoğaltan sözcüğün konuşmalardaki sıklığının artması temel söz varlığı ölçütlerinden biri olarak görülmektedir. Dil toplumun kullanımıyla şekil aldığından toplumda yaşanan değişiklikler dile yansımaktadır. Bu değişiklikler sözcüklerde yok oluşlara, anlam değişikliklerine, anlam genişlemelerine ve yeni sözcüklerin oluşmasına sebep olmaktadır. Burada konu edilen anlam aktarmalarıyla ilgili olarak okuma sözcüğünün kullanım alanının zamanla genişlediği görülmektedir.

Okuma ilk olarak bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümleme anlamıyla kullanılsa da bunun dışında içerdiği anlamlarla kullanım alanını genişletmiştir. Öğrenim görme anlamına da gelen okuma çoğunlukla okul gibi bir eğitim ortamında öğrenim veren birinin yanında bir konuyu öğrenme de okuma sözcüğüyle sıkça ifade edilir. "Okumayınca çalışma hayatına erken başladı." denildiğinde okul daha devam ettiği hâlde onun okula gitmek yerine işe başlamayı seçtiği anlaşılır. Sesli olarak söyleme, şiiri sesli okuma, gizli olan bir şeyin anlamını çözme ya da bazı belirtilere dayanarak gizli bir duyguyu anlama anlamlarında kullanıldığı gibi bir hastalığı iyi etme veya bir derde derman olacağı iddiasıyla okuyup üfleme gibi değişik anlamlarda kullanılır. En eski anlamlarından biri olan

davet etme, çağırma anlamı şimdilerde daha çok halk ağzında varlığını sürdürmektedir. Anlama, değerlendirme gibi anlamlarından çok farklı olarak sövme, küfretme anlamlarını da barındırmasıyla oldukça geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır.

Bir sözcüğün anlamlarının sayısı ne denli çoksa sözcüğün konuşmadaki sıklığının o ölçüde fazla olduğu da dile getirilmektedir. Kullanım alanının geniş olmasının dışında kullanım sıklığı da sözcüklerin temel söz varlığından sayılması için önemli bir ölçüttür. Dil öğretimin temelinde yer alan söz varlığı diğer disiplinler için de sağlam bir temel oluşturmaktadır. OECD'nin Uluslararası Öğrenci Performansı Değerlendirme Raporu olan PISA 2018'e göre on beş yaşındaki öğrencilerimiz kendi ana dillerinde yazılmış bir metni okuyup anlama konusunda yetmiş dokuz ülke arasında kırkıncı sırada, otuz yedi OECD ülkesi arasında ise otuz birinci sırada yer almıştır.

Kişinin sahip olduğu sözcük hazinesi okuma anlama yeteneğine önemli katkı sağlamaktadır. Öğrenciler çevreleri sayesinde duyduğu sözcüklerin bir kısmını kendi söz varlığına katarken bunların bir kısmını sadece anlamada, bir kısmını ise hem anlamada hem anlatmada kullanmaktadır. Ancak bütün disiplinlerdeki başarıya etki eden söz varlığı oluşturma gibi sağlam bir iş, tesadüflere bırakılamayacak önemdedir. Öğrenciler için sözcük kazandırma çalışmaları daha ilkokuldan sistemli bir şekilde titizlikle sağlanmalıdır. Öğrenciye kazandırmak istenen sözcükler tespit edilerek öğretim ortamında yer almalıdır. Sıklık çalışmaları burada öğrencilerin ihtiyaçlarına ve yaş özelliklerine göre sözcük tespitinde büyük kolaylık sağlamaktadır. 1898 yılında Almanya'da Friedrich Wilhelm Kaeding'le başlayan Batı'da gördüğümüz sıklık çalışmaları ülkemizde 1936 yılında ilk örneğini vermiştir. Ülkemiz dışında yapılan söz varlığı araştırmaları seviyelendirilmiş ve dar örneklemlilerle çalışmalar olmaları açısından önemliken ülkemizdeki çalışmalar yeterli olmamakla birlikte daha çok tespit amacıyla yapılmıştır (Baş ve Karadağ, 2012, 81). Ülkemizde hedef kitleye göre temel sözcük listelerinin hazırlanmaması sebebiyle ders kitaplarında öğrencilere aktif olarak kazandırılması gereken sözcükler ile anlamı bilinmeyen sözcükler birbirinden ayrılmamıştır (Kurudayıoğlu, 2005:174).

Gerek sözlü ve yazılı anlatımda kullanılan sözcüklerin farklılığı gerek sözlü anlatımdaki sözcükleri tespit etmenin zorluğu gerekse yapılan araştırmalarda yaş veya sınıf seviyelerine göre öğrencilerin kullandıkları sözcük sayılarının farklı tespit edilmesi sebebiyle sözcük ve sıklık araştırmaları istenilen düzeyde ilerleyememiştir.

2.5. Deyimler

Anlatım gücünü arttıran ifadeler bakımından Türkçe zengin dillerden biridir. Bu ifadeler arasında atasözleri ve deyimler yıllar boyunca oluşan kültürel mirasın taşıyıcılarından olmuştur. Ancak öğüt vermeyi, yol göstermeyi amaçlayan atasözlerimizin ve bir bakıma milletin düşünce dünyasını yansıtan deyimlerimizin arasında Cemiloğlu (2015:166-167) okuma sözcüğünün kullanıldığı tek bir örneğin bulunmadığını söylemektedir. TDK'nin söz varlığına bakıldığında herhangi bir örneği bulunamamıştır. Cemiloğlu bunu, bizim kültürümüzün çoğunlukla sözlü iletişime dayanmasına, konuşma ve dinleme becerilerinin daha çok kullanılıyor olmasına bağlamaktadır. Yaşanan kültür her geçen gün yeni atasözlerini ve özellikle deyimleri hayatımıza yerleştirmeye devam etmektedir. Okumaya her geçen gün daha çok önem verilirken karşılaştığımız bu sonuç bizi okuma sözcüğünün deyimlerde nasıl geçtiğine bakmaya sevk etmiştir.

Bir sözcüğün temel söz varlığından sayılması için gereken unsurlara; onun çeşitli deyimler arasında ve bu deyimlere temel olarak kullanılması (Aksan, 2007:19) gösterilmektedir. Türkçe söz varlığında oku-fiil kökünden türemiş sözcüklerin yer aldığı deyimler bulunmaktadır. Bu yanı sıra da oku- sözcüğü Kühn'ün derlediği unsurlara uymaktadır. Deyimlerin bazıları toplumun yaşayışlarını, inanışlarını ve hayata bakış açılarını yansıttığı gibi bazıları da yaşanmış olaylara dayanmaktadır. Gerçek anlamından az çok farklı anlam taşıyan bu söz toplulukları okumaya yüklenen anlamlar bakımından analiz edeceğiz.

Oku- fiilinin geçtiği deyimlere bakıldığında anlamak ve bilmek anlamı zemininden doğmuş olan "düşüncesini okumak, yüzünden okumak, mektubu dışından okumak, kalbini okumak, ciğerini okumak, içini okumak, tersinden okumak" deyimlerinde bazı olumsuz durumların tespiti ve izahı göze çarpmaktadır. Okumak bilmez gözü defterdarlıkta (Emir, 1972:167); okumada âlim, gezmede seyyâh (Akyalçın, 2012:416) deyimlerinde yine olumsuz bir durum anlatılsa da okuma değerli bir eylem olarak

ifade edilmektedir. Söylemek, konuşmak ve çağırmak gerçek anlamlarından doğan “adı bile okunmamak, esamesi okunmamak, bela okumak, defter okumak, lanet okumak, hariçten gazel okumak, katakulli okumak, maval okumak, meydan okumak, (birinin) künyesini okumak, yave okumak” gibi daha çok olumsuz hâllerin ifadesinde kullanılan deyimler de bulunmaktadır. Bunların dışında “canına okumak, canına ezan okumak, çarkına okumak, bela okumak, (bir şeye) Fatıha okumak, tozdan dumandan ferman okunmamak” gibi deyimlerde şiddet ve yine olumsuz hâllerin ifadeleri görülmektedir.

Oku- fiilinin bulunduğu atasözlerine bakıldığında yine bunların da çok fazla olmadığını söyleyebiliriz. Oysa toplumun ortak düşünce ve yaklaşımını görebildiğimiz atasözleri toplum tarafından benimsendiğinden okumaya dair daha çok içerik bulunması beklenmektedir. “Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur.” ve “Çok okuyan bilmez, çok gezen bilir.” gibi okumanın önemini dile getirmekten uzak atasözleri bulunduğu gibi “Düğünü okuyucu boklar.” gibi okuyucunun da çok iyi anlamlarda kullanılmayıp anılmadığı bir atasözü mevcuttur. Buradaki okuyucu aslında düğüne çağıran anlamındadır. Bu sözcük de çağırmak anlamındaki oku- fiilinden türetilmiştir. Bahsi geçen bu atasözlerinin dışında da okumaya ve okuyucuya dair atasözü bulunmamaktadır. Türk Dil Kurumu atasözünü halka mal olmuş söz diye tanımlarken Nazım Hikmet’in “Her atasözü yerleşmiş bir itiyadın, bir âdetin, bir huyun söz biçimine girmesi, böylelikle perçinleşmesi demektir.” sözünü de örnek göstermektedir. Bu söz; okumanın yerleştiği bir atasözümüzün olmamasının, halkımızda yerleşmiş bir okuma huyunun olup olmamasıyla ilgisini akla getirmektedir. Öğüt vermeyi, yol göstermeyi hedefleyen atasözlerinin yüzyılların tecrübesiyle ortaya çıktığı düşünüldüğünde sözlü kültürün etkisinin uzun yıllar devam ettiği görülmektedir. Okumayla ilgili var olan deyim ve atasözleri olumsuz durumlarda daha çok kullanıldığından okumaya karşı olumlu bakış oluşturmada yetersiz kalmaktadır.

3. SONUÇ

Türkçe için sözlü kültür temeline dayandığı dile getirilmektedir. Bununla beraber yazılı kültürün temel ögesi olan okuma ile ilgili yapılan bu çalışmada okuma kavramının Türkçenin en eski dönemlerinden beri dilimizin temel söz varlığında yaşadığı görülmüştür. Yazının okumak için olduğunu dile getiren Demir (2005, 97) yazı yazmada dünyaya önder olan Türk milletinin tarih boyunca okumada da önder olduğunu, aydını ve köylüsüyle okumayı ihmal etmediğini söylerken köy odalarında okunan cönkler, Hz. Ali Cenkeri, Battal-name, Saltuk-namelerle halkın okuma alışkanlığını örneklemiştir.

Okuma sözcüğü birinci derecede önemli kavramları yansıtarak Türkçede geniş kullanım alanıyla hayata yerleşmiş durumdadır. Oku- kökünden yeni sözcükler türediği ve aynı kökten türeyen okuma, okur, okul gibi sözcüklerden bileşik sözcükler meydana geldiği görülmüştür. Genel anlaşılabilirlik ve kullanılabilirlik bakımından da herhangi bir yanlı anlam barındırmaması yönüyle de temel söz varlığındaki yerini korumaktadır. Türkçenin ilk yazılı eserlerinde gördüğümüz okuma sözcüğü zamanla yaşanan anlam aktarmalarından etkilenerek anlam alanını genişletmiş bu da kullanım sıklığının artmasını sağlamıştır. Yapılarında farklılıklar olmasına rağmen kültür taşıyıcılığında benzer görevleriyle atasözü ve deyimlere bakılmıştır. Sözcüğün deyimlerde edindiği yer temel söz varlığında önemli olmakla beraber deyimlerde okuma sözcüğü yaygın bir biçimde yaşamaktadır. Çeşitli deyimlere temel olarak kullanılması bakımından incelendiğinde okuma sözcüğünün isim hâliyle deyimlerde bulunmadığı ancak oku- fiiliyle oluşturulan deyimlerin sayıca çokluğu ve kullanım yaygınlığı temel söz varlığı için yapılan değerlendirmelere uygun görülmektedir. Çalışmamızda okuma bir sözcüğün temel söz varlığından sayılabilmesi için taşınması gereken unsurun hepsini taşımaktadır.

Bu çalışmada toplum hayatında birinci dereceden önem verilen sözcüklerin oluşturduğu temel söz varlığına bakılmıştır. Genellikle sözcüklerin kullanım sıklığına bakılarak yapılan temel söz varlığı çalışmaları yazılı metinler üzerinden yürütülmektedir. Bu çalışma onlardan farklı olarak derlenerek bir araya getirilen temel söz varlığı unsurlarına uygunluk bakılmıştır. Türkçe temel söz varlığında okuma sözcüğünün olması dilde bu sözcüğün yaygın olarak yaşatıldığını ve toplum tarafından okumaya önem verildiğini göstermektedir. Deyimlerde ise okumanın sadece olup olmadığına bakılmakla yetinilmemiş hangi ifadelerin anlatımında yer aldığı da incelenmiştir. Anlam genişlemesiyle barındırdığı anlamlar sebebiyle oku-, deyimlerde çeşitli anlamlarla yer almaktadır. Okuma sözcüğünün geçtiği bir kısım deyim olumsuz durumlarda kullanılmaktadır. Bir kısım deyim ise küfretme anlamıyla öne çıkmaktadır.

Toplumun en önemli çekirdek sözcüklerinden oluşan temel söz varlığı açısından Almancada bulunmayan okuma (Kanatlı, 2013:740) Türkçeninde bulunurken, tersine PISA okuma becerileri alanında gerçekleştirilen değerlendirmelerde Almanya ortalama üstünde puan almakta Türkiye OECD ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Sözcük olarak kültürümüzde yaşayan okumayı eylem olarak da yaşantımıza yerleştirmeliyiz. Okumanın bizim için köklü ve vazgeçilmez bir kavram olduğunu yalnız dil içinde yapılan incelemelerle göstermek yeterli değildir. PISA gibi uluslararası ölçüm sonuçlarında da okumaya verilen önemi göstermek gerekmektedir. Temel söz varlığında bulunmasının yanında atasözlerinde bulunmayan, deyimlerin bir kısmında da olumsuz ifadeleri çağrıştıran okuma kavramı, Türkçe için önem arz eden çeşitli kaynaklardan incelenerek sözcüklerin toplum üzerindeki etkisi bakımından değerlendirilebilir. Okuma sözcüğünü okuma alışkanlığı ve becerisini geliştirmesi için daha olumlu mesajlar içeren metinlerde verilmeye çalışılmalıdır.

Okumanın kavramsal alanına bakılarak okuma alışkanlıklarını etki edecek olumsuz veya eksik anlatımların önüne geçmek gerekmektedir. Okuma kavramının ve okumadan türetilmiş kavramların ortaya konulması ana dil öğretiminde veya yabancılarla Türkçe öğretiminde seçilecek metinlere dikkat edilmesini sağlayacaktır. Araştırmalar doğal olarak göstermiştir ki düzenli kitap okuyanlar ve başarı hedef yönelimli kişiler okumaya karşı olumlu tutum geliştirmiştir (Bağcı, 2010: 2029; Özbay vd., 2008: 132; Ürün Karahan, 2016:792). Okumaya olumlu bakış açısı kazandırmanın bir yolu kitap okuma alışkanlığı kazandırmaktır.

Küreselleşen dünyada dijital gelişmelere paralel okuma ile ilgili kavramların çeşitlendiği görülmektedir. Yeni okuma türlerini karşılayacak kavramlar oluştururken Türkçenin yapısına uygun yeni sözcüklerin kullanımı Türkçenin etkin kullanımını ve dil başarısını artıracaktır.

Okuma, yazılı bir metnin seslendirilmesi olarak yaygın şekilde bilinse de bu anlamının dışında farklı anlamlara da sahiptir. Gençlerin teknolojinin değişiminden öncelikli olarak etkilenmesiyle bu değişimden okuma teknikleri ve kültürleri de etkilenmiştir. Ekran kuşağı gençleri olarak adlandırılan yeni nesil okumalarının büyük bölümünü cep telefonu, tablet ve bilgisayar gibi teknolojik araç gereçler aracılığıyla ekrandan yapmakta ve ders materyallerinin büyük bölümünü bu araç gereçlerde kaydederek saklamaktadırlar (Asutay vd., 2015). Özellikle hipermetinlerin yükselişiyle okumanın yazı dilinin tekelinde olmadığı, görsel okumanın çeşitlerinin de son dönemde artış gösterdiği görülmektedir. Yeni okuma kavramları arasında sınırların çizilmediği, yeni okuma türlerinin adlarının ve sınırlarının tam olarak neler olduğu belli olmadığı görülmüştür.

Okuma sözcüğünü olumlu çağrışımlarla ortak dilin kullanımına katmak için yeni dünyada okumanın ve yeni okuma türlerinin adları net olarak belirlenmelidir. Dijital okuma ve görsel okumanın kapsamına giren türlü okuma kavramları hakkında öğrencilerin ne kadar bilgi sahibi olduğuna dair araştırma yapılmalıdır. Gelişmiş birçok ülkeye uygulama olarak konulmuş olan teknoloji tabanlı okumalara öğrencilerin ne kadar hazır olduğumuzun tespiti için araştırmalara ve nelere ihtiyacımız olduğunun tespitine yönelik araştırmalara ihtiyaç vardır.

Türkçenin temel söz varlığında daima bulunmuş olan okuma kavramının kültürümüzdeki yerini koruması için değişen okuma eğilimlerinden geri kalmamalı, yeni okuma tekniklerini sınıflarımızda uygulamaya koymalıyız.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (2007). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK Yayınları, Ankara.
- AKYALÇIN, N. (2012). Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz, Eğiten Kitap, Ankara.
- ASUTAY H., ATİK O., DEMİR M., GÖÇERLER H. ve ÖĞRETMEN S. (2015). “Değişen Gençlik Kültürleri ile Ortaya Çıkan Yeni Okuma Türleri”, Yedinci Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresinde Sunulmuş Bildiri, Muğla.
- ATALAY, B. (çev.) (2013), Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, TDK Yayınları, Ankara.
- BAĞCI, H. (2010). “İlköğretim II: Kademe Öğrencilerinin Okumaya Karşı Tutumlarının Değerlendirilmesi”, E-Journal of New World Sciences Academy, 5(4).
- BALYEMEZ, S. (2017). “Okul Kelimesi Ekolden mi Geliyor?”, SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 40.
- BARIN, E. (2003). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi”, TÜBAR-XIII.
- BAŞ, B. ve KARADAĞ, Ö. (2012, Kış). “Söz Varlığı Üzerine Yurt Dışında ve Türkiye’de Yapılan Temel Araştırmalar”, Millî Eğitim.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2017). Ötüken Türkçe Sözlük, Ötüken Yay., İstanbul.
- DEMİR, N. (2005). “Türkiye’de Okuma ve Yazmanın Kısa Tarihi”, Türk Yurdu.
- DEVELİ, H. (2017). “Türkçede Yağmur Adları Üzerine”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.
- DİNÇ, A. (2014). Türkçenin Kayıp Kelimeleri, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- DOĞAN, D. M. (2014). Doğan Büyük Sözlük, Yazar Yayınları, Ankara.
- EMİR, S. (1972). Örnekleriyle Açıklamalı Deyimler Sözlüğü, Emir Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, M. (2012). Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- EYUBOĞLU, İ. Z. (2004). Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü.
- GEMALMAZ, E.(1995). Erzurum İli Ağızları, TDK Yayınları, Ankara.
- KANATLI, F. (2013). “Temel Söz Varlığı Bağlamında Türkçe ve Almancada En Sık Kullanılan Elli Eylemin Söz- Eylem Kuramı Çerçevesinde Dil-Yapısal ve Kültürel Açidan Karşılaştırılması”, Turkish Studies.
- KANAR, M. (2017). Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Derin Yayınları, İstanbul.
- KIRAN, Z. ve EZİNEL KIRAN, A. (2013). Dilbilime Giriş (4. Basım), Seçkin, Ankara.
- KURUDAYIOĞLU, M. (2005). İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ONAN, B. (2009). “Eklemeli Dil Yapısının Türkçe Öğretiminde Oluşturduğu Bilişsel (Kognitif) Zeminler”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11).
- ORHAN, S. (2012). Dil Politikaları ve Dil Hakları, Türkiye’de Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- ÖLMEZ, M. (2013). Orhon Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Bilgesu Yayınları, Ankara.
- ÖZBAY, M., BAĞCI, H. ve UYAR, Y. (2008). "Türkçe Öğretmenliği Adaylarının Okuma Alışkanlığına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi", İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(15).
- ÖZKAN, B. (2014, Bahar). "Türkiye Türkçesi Söz Varlığında Fiillerin Derlem Denetimi ve Derlem Tabanlı Sözlüğü", Bilig.
- TEKİN, T. (2014). Orhon Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (1994). Arkadaş Türkçe Sözlük, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- ÜRÜN KARAHAN, Berna (2016). "Türkçe Öğretmen Adaylarının Okumaya Yönelik Tutumlarının Başarı Hedef Yönelimleri ile İlişkisinin İncelenmesi", Turkish Studies, <https://sozluk.gov.tr/>
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/okul>

EXTENDED SUMMARY

The culture, geography, living conditions, worldview, material and spiritual values of the society are present in the vocabulary. The words, which are the most important for human life, constitute the basic vocabulary that forms the core of the vocabulary. The determination of the basic vocabulary, especially in mother tongue and foreign language teaching, provides great convenience in the creation of texts to be used in education. In the article, the reading word was examined in terms of basic vocabulary criteria by using Peter Kühn's Der Grundwortschatz method.

1. Reflecting on First-Order Concepts: The concepts in the basic vocabulary show what is given priority by the speakers of the language they belong to. Frequently used words give information about the pursuits of that society's life. In his study on the collection of verbs belonging to the literary language of Turkey Turkish, the verb read- was determined among the first fifty verbs that are frequently used in Turkish.

2. Derivation Value of the Word: Constructive suffixes in Turkish provide new meaning. They come to the roots or stems of words and derive new words. New verbs or nouns are derived from the verb root Oku-. Verbs and nouns such as read-, schooling-, reading-, read, reading, school, reader, literacy, lecturer, illegible are derived.

3. General Understanding and Usability: The basic vocabulary includes words that are vital for every segment of society. The basic vocabulary of societies is similar to each other. Due to the generality of the words in the basic vocabulary, these words are used by every member of the society. It does not carry traces of its user in terms of not having any group, class or period.

4. Meaning Transfers and Frequency: It is used in different meanings such as deciphering letters and signs, learning, saying aloud, reading the poem aloud, deciphering the meaning of something hidden and reading and blowing.

5. Idioms: In order for a word to be counted as a basic vocabulary, it must be used among various idioms and as a basis for these idioms. There are also idioms used in the expression of more negative situations such as not even his name is read, his name is not read, trouble, to have mercy on his father, to curse his father, to recite ghazals from the outside, to read katakulli, to read a joke, to challenge, to read (someone's) tag, to read yave. Apart from these, expressions of violence and negative states can be seen in idioms such as "call to one's soul, to call to prayer for one's soul, to read its wheel, to trouble, to recite Fatiha (to something), not to be read an edict from dust and smoke".

The word reading, reflecting the first degree important concepts, has settled in life with its wide usage area in Turkish. Trying to use the word reading in texts that contain more positive messages to improve reading habits and skills. In order to include the word reading in the use of the common language with positive connotations, the names of reading and new types of reading in the new world should be determined clearly. There is a need for research to determine how ready students are for technology-based readings, which have been put into practice in many developed countries, and to determine what we need. In order for the concept of reading to preserve its place in our culture, we should not be left behind with the changing reading tendencies and we should put new reading techniques into practice in our classrooms.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2022-15(1)- E-ISSN-2148-9289

HAYAT VE EDEBİYAT

Life and Literature

Ahmet Fikret KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Asst. Prof. Dr., Department of Turkish Language and Literature

afikrekilic@hotmail.com

0000-0002-8215-0410

Atf/©: KILIÇ, Ahmet Fikret (2022). Hayat ve Edebiyat, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 15, Sayı 1, ss. 21-25

Citation/©: KILIÇ, Ahmet Fikret (2022). Life and Literature, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 15, Issue 1, pp. 21-25

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma-Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *04.03.2022*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *06.05.2022*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *21-25*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1082856*

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

HAYAT VE EDEBİYAT

Life and Literature

Ahmet Fikret KILIÇ

*“Cemiyet ferdin dışımızdaki büyümüş şekli,
ferd ise cemiyetin içimizdeki küçülmüş hâlidir.”*

O. OKAY

Öz:

Edebiyat, dille yapılan bir güzel sanattır. Duygu, düşünce ve hayâllerin okuyucu üzerinde estetik bir heyecan ve hayranlık uyandıracak şekilde ifade edilmesidir. Varlık şartı olarak şahsî bir yaratma olsa da toplumsal bir olgudur. Edebiyat var olduğundan beri hep hayatla iç içe olmuştur. Bu yüzden bir toplumun coğrafyası, dinî, millî, siyasî ve estetik hayatıyla edebiyatı arasındaki bağlantılar çok kuvvetlidir. Zira edebiyat da diğer bütün insanî eylemler gibi, kendine özgü bir düşünce, bir duyumsama biçimi olarak tarihsel yaşam içinde ortaya çıkar. Toplumsal hayat, insanın bütün eylemlerini, sanatı ve edebiyatı beslediği gibi, edebiyat da hayatı besleyen bir kaynak, yarını hazırlayan bir kuvvet olmuştur. Toplumsal ve kültürel değerler, gelecek kuşaklara edebiyat aracılığı ile aktarılır. Böylece kültürel bütünlüğün sağlanmasında ve toplumsal bilincin canlı tutulmasında edebiyatın payı büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Edebiyat, Hayat

Abstract:

Literature is a fine art made with language. It is the expression of feelings, thoughts, and dreams in a way that arouses aesthetic excitement and admiration on the reader. Even if it is an individual creation as a condition of existence, it is a social phenomenon. Literature has always been intertwined with life since its existence. Therefore, the connections between a nation's geographical environment and then its religious, economic, legal, moral, moral, political life and literature are very strong. Because literature, like all other human actions, emerges in historical life as a unique way of thinking and feeling. As social life nourishes all human actions, art, and literature, literature has also been a source that nourishes life and a force that prepares the future. Social and cultural values are transferred to future generations through literature. Thus, literature has a great role in ensuring cultural integrity and keeping social consciousness alive.

Keywords: Art, Literature, Life

GİRİŞ

Bilindiği gibi, “*edebiyat*” kelimesi Arapça (iyi huy, iyi ahlâk anlamında) “*edeb*” kökünden türetilmiştir. Ancak kavram olarak “*edebiyat*”, Tanzimat döneminde, Fransızcadaki “*littérature*” karşılığı olarak kabul görmüş, Türkçede, farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bunlardan en yaygın olanı ise “*dille yapılan güzel sanattır.*”

Edebiyat kuramlarında yüzyıllarca sanatın ve edebiyatın ne olduğu sorularına çeşitli cevaplar verilmiştir. Bu görüşlerin bir kısmında edebî eserin mahiyeti ve yapısını oluşturan (muhteva- dil-yapı/form ve üslûp) unsurlar dikkate alınarak, birbirinden farklı ama birbirini tamamlar mahiyette tanımlar yapılmıştır:

-Yazma sanatı ile ilgili kaidelerin bütünü ve bu kaidelere uygun yazılmış eserler;

-Bir halkın ahlâk ve adetlerini, düşünce ve hislerini her türlü tavır ve hallerini üst bir dille tasvir eden eserler;

-Hayatın gerçeklerinden birtakım ayıklama, seçme, değiştirme ve eklemeler yaparak dil malzemesiyle yeni bir bütünlük, özel bir yapı meydana getiren eserler;

-Duygu, düşünce, hayâl, heyecanın dildeki izdivacından meydana gelmiş ahenkli bir bütün, bir terkip;

-Dille yapılan bir güzel sanat dalı (Çetişli, 2014: 18-19).

Bütün bu ve benzeri tarifleri Orhan Okay’ın “*edebiyat, duygu, düşünce ve hayâlleri okuyucu üzerinde estetik bir heyecan ve hayranlık uyandıracak şekilde ifade sanatıdır.*” (Okay, 1991: 309). tarifinde birleştirmek mümkündür.

Bir kısmında ise, edebiyat eserinin yapısından çok, özellikle edebî eserin meydana gelmesinde rol alan (sanat eseri-sanatkâr-Okur-toplum) unsurlardan hareketle edebiyatın tanımından ziyade, işlevine yönelik görüşler ileri sürülmüştür (Moran, 2014: 9-10).

Edebiyat eserinin mahiyeti kadar işlevleri de önemlidir; zira toplumsal hayatın içinde varlık kazanan edebiyat, hayatın türlü yansımalarından dolayı, insan/hayatla ilgili disiplinlerin ilgi alanına dahil olmuştur; tarihten sosyolojiye, siyasetten ekonomiye, dinden ahlâka, hatta hukuka varan bütün sosyal bilimler çalışmalarında edebiyat/edebiyat tarihine bakmak, elde ettikleri verilerden yararlanmak gereğini duymuşlardır.

Bu yüzden bütün insanlık tarihini kapsayacak kadar derin ve bütün insanlığı kucaklayacak kadar geniş bir evrene açılan edebiyatın amacı ve işlevi konusunda pek çok farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Bu farklı yaklaşımlar, bilindiği gibi, iki ana başlık etrafında kategorize edilmiştir; “*Pragmatist*” yaklaşımda olanlar “*faydalı*” olma işlevini yüklerken, “*estetik haz*” verme yaklaşımında olanlar da “*güzel*” olma işlevini yükler, üçüncü grup ise bu iki gurubun yaklaşımını hem faydalı hem de güzel olma işlevinde birleştirir.

Biz, bu yazımızda, “*edebiyat-toplum*” ilişkisi bağlamında edebiyat eserinin sanatkârdan okura, okurdan topluma, hatta insanlığa uzanan ve genişleyen bir evrende ne işe yaradığı ne türden faydalar sağladığı; başka bir söyleyişle, “*edebiyatın toplumsallığı*” üzerinde dikkatlerimizi ifadeye çalışacağız.

Sanat eseri, varlık şartı olarak ferdî bir yaratma olsa da toplumsal bir olgudur. Cemil Meriç’in ifadesiyle, “*her debi eser sosyal bir olaydır. Ferdin eseridir, ama ferdin içtimaî eseridir*” (Meriç, 1974: 283). Şöyle ki, edebiyatın ortaya çıkışı insanın toplumsallaşma süreci ile başlar. Bu nedenle edebiyat ve toplumların tarih boyunca geçirdiği siyasî, sosyal, zihnî ve hissî değişimler paralellik gösterir. Çünkü, genel anlamda insan bağımsız ve özgür bir varlık değildir; kendisini şekillendiren doğal ve toplumsal şartların ürünüdür. Dolayısıyla sanatkâr öz anlatısında zamana, çevreye, doğal ve toplumsal koşullara bağımlıdır (Kara, 2004: 138-139). İster istemez “*zamanın ruhu*”nu taşır. “*Herhangi bir edebiyat eserinin -ne kadar mücerret olursa olsun- bulunduğu devrin hayatını aksettirmemesi kabil değildir. Şairler ve sanatkârlar, hatta farkında olmayarak, içinde yaşadıkları devrin ve muhitin tesirinden mühlhem olurlar*” (Levent, 1980: 259). Bu nedenle, sanat- insan- toplum arasında güçlü ve köklü bağlar bulunmaktadır

Edebiyat var olduğundan beri hep hayatla iç içe olmuş, temel dayanak olarak hayatı, malzeme olarak da insanı ele almıştır. Bu yüzden sanatkarlar, dış dünyadan kazandıkları yaşantıyı kendi zihin dünyasında yeniden kurarlar. Bu yeniden “yaratma” sürecinde, ona “güzel” denen duyguyu da katarak düşünce, duygu ve hayalle yoğurlar. Edebî eser, hiç şüphesiz onu vücuda getiren yazarın hayatı ile, tarihî ve sosyal çevresiyle de yakından ilgilidir. Sanatçı yaratış süreci içinde, şuur ve şuur-altı kuvvetlerin tesiri altında toplumsal değerleri birleştirir, estetik bir terkibe kavuşturur (Kaplan, 2008: 9).

Sanat, vücut bulduğu toplumun diğer kurumlarıyla ilişkili ve onlarla ahenklidir. Bu yüzden bir milletin coğrafi çevresiyle, sonra dinî, iktisadî, hukukî, ahlâkî, bedîî, siyasî hayatıyla edebiyatı arasındaki bağlantılar o kadar açık ve o derece kuvvetlidir (Köprülü, 1980: 1-2).

Borges Giovanni: “Ben, diyelim, ayda yaşayan bir adam üstüne bir öykü yazsam bile o bir Arjantin öyküsü olarak çıkar ortaya, çünkü Arjantinliyim; kaynağı da Batı uygarlığı olur, çünkü ben de o uygarlıktanım” der (Sağlık, 2004: 13).

Sanatın var oluşu ile birlikte, asırlar boyunca edebiyatçıları arasında olduğu kadar, edebiyatla uzaktan yakından az çok ilgili kimseler arasında “Sanat sanat için midir?” yoksa “Sanat fayda için midir?” meselesi münakaşa konusu olmuştur.

Bu İki zıt düşünceden bazen biri, bazen diğeri devirlere, siyasî ve sosyal durumlara, hatta rejimlere, sanatkarların etkilerine göre hâkim olmuştur. Bunlardan birini sanatın amacı saymak, sanat için bir eksiklik olur. Çünkü sanat/edebiyat ne sadece sanat, ne de toplum içindir. Sanat kendi için olduğu kadar, başka şey içindir de. (Sağlık, 2004: 13). Önemli olan sanat eserinin büyüklüğüdür. Bu da uyandırdığı estetik heyecan ve hayranlıkta saklıdır. (Okay, 1990: 54).

Nitekim, sanat eserinin varlık şartı insanî oluşudur. Yapıcısı da muhatabı da insandır. Hal böyle olunca, bir sanat eseri ister istemez bir tarafıyla sosyaldır ve faydacıdır.

Bu iki anlayıştan hareketle meydana getirilen edebiyat eserlerinden birini red, diğeri kabul etmek mümkün değildir. Çünkü biri içimizdeki âlemi, diğeri dışımızdaki dünyayı inşa eder. Bu nedenle, bir sanat eseri ne kadar ferdî olursa olsun bir sosyal tarafı vardır. (Okay, 1990: 41-42). Bir başka ifadeyle, “ferdin, sosyal çevreden kopması mümkün olmadığına göre, sanatkar olarak edebiyatçı dediğimiz insanın, dolayısıyla eserinin de asgari seviyede bile olsa tarihî ve siyasî bir zeminde düşünülmesi tabiidir” (Okay, 2016: 8).

Bütün sanat biçimlerinde olduğu gibi, edebiyat da toplumsuz olmaz, olamaz. “Fertler ne kadar büyük ve deha sahibi olursa olsun, onları zaman ve mekândan sıyrılmış olarak anlayıp anlatmak imkânsızdır; Bir eser, bir muharrir, münferit ve mücerret olarak asla anlaşılabilir; ... onun etrafındaki merkezleri aynı olan içtimaî muhtelif daireleri, yani ailesini, ehlibasını, doğum yerini, vilayetini, ırkını, milliyetini anlamalıdır. Bir edebî eser bir çiçeğe teşbih edilebilir. Çiçek kendini tutan dala, dal sapa bağlı olduğu için, o çiçeği anlamak bütün ağacı, hatta onun yetiştiği toprağı anlamayı ihtiyaç gösterir. ... En şahsî bir sanatkar, mutlaka muhitine, ailesine, zamanın temayüllerine birçok şeyler borçludur.” (Köprülü, 2004: 47).

Zira edebiyat da diğeri bütün insanî eylemler gibi, kendine özgü bir düşünce, bir duyumsama biçimi olarak tarihsel yaşam içinde ortaya çıkar, tekevvün eder. Bu yüzden edebiyat tarihi toplumların, kültürlerin ve insanlığın gerçek tarihi ile iç içedir. Bu doğal ve kaçınılmaz ilişki edebiyatın toplumsallığının bir başka görünüşüdür (Çağan, 2004: 73).

Edebiyat, kültürün aynasıdır; kültür sahasında ne varsa onların yansımalarını edebiyatta bulmak mümkündür. Bir başka ifadeyle, “Edebiyat cemiyetin ifadesidir.” Dolayısıyla bir milletin fikrî ve hissî temayüllerini, zevk ve medeniyetteki tekâmülünü edebiyatında görmek, takip etmek mümkündür (Köprülü, 2004: 40-46).

“Sanatı bir yansıtma olarak görmek yüzyıllar boyu devam etmiş ve zamanımıza kadar gelmiş bir kuramdır...” Ayna benzetmesini on sekizinci yüzyılda Dr. Johnson edebiyat için kullanır; Shakespeare’in okura hayatı doğrulukla yansıtan bir ayna tuttuğunu söyler, Daha yakın zamanlarda,

örneğin Stendhal, *Kırmızı ve Siyah*'ta romanı aynaya benzetir. Bizde de, Recaizade Ekrem, hikâye ve romanın birer ibret aynası olduğunu söyler (Moran, 2014: 17-18).

Çağdaş romancılar da eserlerinde genel olarak hayatı aksettirmeyi gaye edinmişlerdir. Hatta bir romanın güzelliği, aksettirdiği hayatın zenginliği ile ölçülür. Ancak, hayat o kadar zengin ve çeşitlidir ki, hiçbir roman onu tamamıyla içine alamaz; buna imkân da yoktur. En azından yazarın bakış tarzıyla sınırlıdır. Nasıl her insan hayatın bir parçası ise, her edebî eser de öyledir. “*Her edebî eserde hayatın bir parçası görünür. Tıpkı kırık bir aynada insanın çehresinin gözükmesi gibi... Bir mısra, bir beyit, bir atasözü, hatta küçük bir deyişte bile insandan bir parça vardır*” (Kaplan, 2020: 11-12).

Denebilir ki, her sanat ürününün, her sanatsal etkinliğin açık olmasa bile örtülü bir toplumsal işlevi, bir mesajı vardır. Bu işlevin temel amacı ise, yaşam koşullarının olumlu yönde değişmesine ışık tutmak; toplumsal değişimin daha adil, daha dengeli ve daha insancıl olmasına katkıda bulunmaktır.

Sanat eseriyle ya da sanatkâr ile içinde yaşadığı toplumsal koşullar arasında dinamik bir ilişki vardır. Fakat sanatın gelişmesini sadece bu koşullarla açıklamak sanatkârın yaratıcı dehasına haksızlık olur. Çünkü birer “*üst yapı*” ürünü olan sanat eserleri duygu, düşünce ve aklın ortak ürünleridir.

Sanatın temel işlevi, toplumsal yapının özünü ve niteliğini anlamak; var olan toplumsal gerçeklikten hareketle geleceğin ve gerçekliğin nasıl olabileceğini sezme, insanların, daha sağlıklı yaşam koşulları sunan bir toplum düzenine yönelmesini sağlamaktır.

Bu tarihsel işlevinden dolayıdır ki, topluma hizmet bağlamında sanatın, bilimin, felsefenin hatta dinin insanlığa sunduğu bilgiden bir önceliği vardır. Çünkü bilim, insan zekâsının gelişim aşamasında en üst ve en son basamağında varlık kazanırken, sanatsal eylemler, yapıp-etmeler insanlık tarihiyle eş zamanlıdır, dolayısıyla sanat bilimden daha eski ve daha köklüdür. Toplumsal hayatın şekillenmesinde de önceliği vardır (Armağan, 1988: 1-4).

Toplumsal hayat, insanın bütün eylemlerini, sanatı ve edebiyatı beslediği gibi, edebiyat da hayatı besleyen bir kaynak, yarım hazırlayan bir kuvvet olmuştur (Karpat, 2017: 71-72).

Bu gerçeklikten hareketle, sanat/edebiyat çağın ürünü olduğu kadar, çağın da mimarıdır denebilir.

Edebiyat toplumsal yapıyı oluşturan kültür öğelerinden biri olduğu için. Hem toplumdan etkilenir hem de toplumu etkiler. Sosyal yapının şekillenmesinde katkıda bulunur, toplumsal ve kültürel değerler, gelecek kuşaklara edebiyat aracılığı ile aktarılır. Böylece kültürel bütünlüğün sağlanmasında ve toplumsal bilincin canlı tutulmasında edebiyatın payı büyüktür.

Bu işlevinden dolayı edebiyat, bir bakımdan toplumların değişim ve gelişmelerinin “estetik kaydı” hükmündedir. Bu bağlamda Türk edebiyatı, Türk toplumunun yaşadığı değişimlerin tanıklığı bakımından zengin bir geçmişe sahiptir. Cemiyetimizin yaşadığı coğrafya ve medeniyet değişimlerinin içten yansımalarını edebiyat eserlerinde takip etmek mümkündür (Kaplan, 2016: 13-14).

“*Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet, Cumhuriyet gibi rejim değişiklikleri, devrimler, ihtilaller, savaşlar, hükümet darbeleri, ara rejimler, hatta bazı özel örnekleriyle iktidar değişiklikleri*” bile yakın devir tarihi içinde topluma şu veya bu nispette tesir eden önemli hadiselerdir. Ancak, siyasi hadiselerin kesin başlangıçları olmasına karşılık, bunların topluma yansımaları, intikalleri bu derecede belirlenmiş tarihleri gösterilemez. Bu değişimlerin toplumda ve toplumun sosyal ve kültürel kurumlarında yankısı daha geniş ve daha uzun bir süreçte olur (Okay, 2016: 198).

Tarihimiz boyunca medeniyet değişimlerinin düşünce temellerini ve temsilcilerini edebiyatımızda buluruz. Bilhassa, Tanzimat dönemiyle ivme kazanan medeniyetin yeniden inşa sürecinin bütün ayrıntılarını; Meşrutiyet, Millî Edebiyat, Cumhuriyet döneminin “*yeni lisan*”, “*yeni insan*”, “*yeni hayat*” ve “*yeni toplum*” modellerini, edebi eserlerimizde görmek mümkündür.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ARMAĞAN, İ. (1988), *Sanat Üstüne Toplumbilimsel Bir Deneme*, Hatiboğlu Yay. Ankara.
- ÇAĞAN, K. (2004), “Sanat ve Edebiyatın Toplumsal Perspektifi”, *Hayat Edebiyat Siyaset, Siyaset* Hece Özel Sayı, Yıl. 8, Sayı 90/91/92, s.73
- ÇETİŞLİ, İ. (2011), *Edebiyat Sanatı ve Bilim*, Akçağ Yay. Ankara
- ÇETİŞLİ, İ. (2014), *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ Yay. Ankara
- KAPLAN, M. (2008), *Hikâye Tahlilleri*, Dergâh Yay. İstanbul
- KAPLAN, M. (2020), *Kültür ve Dil*, Dergâh Yay. İstanbul
- KAPLAN, R. (2016), *Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, Bildiriler Kitabı 1. Cilt*, s.
- KARA, E. (2004), “Toplumsal Bir Olgu Olarak Sanat”, *Hayat Edebiyat Siyaset Hece Özel Sayı*, Yıl. 8, Sayı 90/91/92, s.138-139
- KARPAT, K. (2017), *Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yay. İstanbul
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yay. İstanbul
- KÖPRÜLÜ, M. F. (2004), *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yay. Ankara.
- LEVENT, A.S. (1980), *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi. İstanbul
- MERİÇ, C. (1974), *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yay. Ankara
- MORAN, B. (2014), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri Yöntemleri*, İletişim Yay. İstanbul
- OKAY, O. (1990), *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yay. İstanbul.
- OKAY, O. (1991), *Kültür ve Edebiyatımızdan*. Akçağ Yay. Ankara
- OKAY, O. (2016), *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yay. İstanbul.
- OKAY, O. (2011), *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*, Dergâh Yay. İstanbul.
- SAĞLIK, Ş. (2004), “Edebiyatta Bağlanma Sorunu”, *Hayat Edebiyat Siyaset, Hece Özel Sayı*, Yıl. 8, Sayı 90/91/92, s. 13.

EXTENDED SUMMARY

Literature is one of the fine arts. It is derived from the Arabic root “adab” (meaning good manners, good morals). However, "literature" as a concept was accepted as the equivalent of "literature" in French during the Tanzimat period. Literature, with its most well-known definition, is the art of expressing feelings, thoughts, and dreams in a way that arouses aesthetic excitement and admiration in the reader.

Although a work of art is an individual creation as a condition of existence, it is a social phenomenon. For this reason, literature shows parallelism with the political, social, mental, and emotional changes that societies have undergone throughout history. There are strong ties between the geographical environment of a nation and then its religious, economic, legal, moral, moral, political life, and literature.

Literature has always been intertwined with life throughout history. For this reason, artists re-establish the experience they have gained from the outside world in their world of thought. A literary work is undoubtedly closely related to the life, historical and social environment of the author who brought it into being. In the process of creation, the artist combines social values under the influence of conscious and subconscious forces and brings them into an aesthetic composition.

Since literature is one of the cultural elements that make up the social structure, on the one hand, it is affected by society, on the other hand, it affects the society. Social and cultural values are transferred to future generations through literature. Thus, literature has a great role in ensuring cultural integrity and keeping social consciousness alive.

As the subject of art/literary activities is an artist, not only is it the work of individual creation, but it also has a social character by the fact that the artist has a social identity. The more "beautiful" it is due to the artist's subjective creation, the more "useful" it is with its ties to society. In other words, an art/literary work is beautiful on the one hand and useful on the other.

Throughout our history, we find the thought bases and representatives of civilizational changes and the construction process in our literature. In particular, all the details of the rebuilding process of civilization, which gained momentum with the Tanzimat period; It is possible to see the 'new language', 'new human', 'new life' and 'new society' models of the Constitutional Monarchy, National Literature and the Republican era in our literary works.

Turkish literature has a rich history in terms of witnessing the changes experienced by Turkish society. It is possible to follow the sincere reflections of the geography and civilization changes that our society has lived through in literary works.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2022-15(1)- E-ISSN-2148-9289

GÜNÜMÜZ BAZI TOPLUM DİNAMİKLERİNİN ORHUN YAZITLARINDAKİ İZLERİ

Traces in Orkhon Inscriptions of Some of Today's Social Dynamics

MEHMET CİHAT ÜSTÜN

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

mehmetcihatustun@gmail.com

Orcid: 0000-0002-7738-0801

Atıf/©: Üstün, Mehmet Cihat (2022). Günümüz Bazı Toplum Dinamiklerinin Orhun Yazıtlarındaki İzleri, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 15, Sayı 1, ss.26-56

Citation/©: Üstün, Mehmet Cihat (2022). Traces in Orkhon Inscriptions of Some of Today's Social Dynamics, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 15, Issue 1, pp.26-56

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *14.03.2022*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *22.03.2022*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *26-56*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1087931*

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

GÜNÜMÜZ BAZI TOPLUM DİNAMİKLERİNİN ORHUN YAZITLARINDAKİ İZLERİ

Traces in Orkhon Inscriptions of Some of Today's Social Dynamics

Mehmet Cihat ÜSTÜN

Öz:

İnsan sosyal bir varlıktır. Kişiler arası ilişkilerin bir parçası olduğu için böyle bir kimliğe sahip olmuştur. İnsanlar sosyal olmanın gereği olarak bir arada yaşar ve birbirlerini etkileme gayreti içerisinde girerler. Bu etkileşim ve iletişim sürecinde kişisel ve toplumsal anlamda birtakım hak ve kurallar teşekkül etmeye başlar. Toplumun bir parçası olan insanlar artık kendi istek ve iradelerine göre değil; çizilen sınırlar çerçevesinde davranmak ve yaşamak zorunda kalırlar. Böylece her toplum artık kendi milli ve manevi değerleri çerçevesinde kendi fertlerini yetiştirmeye başlar. Toplumun bir parçası konumunda olan insan da aidiyet ruhu ile bu değerler çerçevesinde kendini geliştirme yoluna gider ve bulunduğu topluma kendisini kabul ettirmeye çalışır. Türkler, Tanrı Dağları eteklerinde ilk görüldükleri andan itibaren sosyal bir topluluk olma ve milletleşme yolunda hızlı bir geçiş süreci göstermişlerdir. Türklerin bu sosyal yönünü sözlü geleneklerinden ve yazılı belgelerinden takip etmek mümkündür. Türklerin din, dil, kültür, tarih, siyaset, ekonomi, sosyoloji, demografi, fikir, sanat ve sanat eseri bakımından zengin bir toplumsal birikime sahip olduğu sözlü anlatılarında ve yazılı eserlerinde mevcuttur. Bu toplumsal birikim dile getirilen eserlerin referansında ortaya konulabilir. Biz bu çalışmamızda Türklerin sahip olduğu din, yasalara bağlılık ve yasaların üstünlüğü, liyakat, istişare ve maslahat gibi bazı toplumsal dinamiklerin tanımını, kavram alanını, günümüzdeki yeri ve işlevini ortaya koyarak bu toplumsal dinamiklerin ilk yazılı belgelerimiz olan Orhun Yazıtlarındaki varlığı ve kullanılmasını yazıtlarda geçen satırların referansında tespit etmeye çalışacağız. Bu çalışma sayesinde yukarıda belirttiğimiz bu dinamiklerin Türk toplumunda yüzyıllar öncesinde dahi var olduğunu ve toplum üzerinde bugünkü gibi etkisini hissettirdiğini gözler önüne sermeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Toplum dinamiği, Orhun Yazıtları, Din, Yasa, Liyakat, İstişare, Maslahat

Abstract:

A human being is a social entity and has such an identity as s/he is a part of interpersonal relations. As a requirement of being social, people live together and try to influence each other. Some personal and social rights and rules begin to form in this interaction and communication process. The people as a part of society act no longer according to their own desire and will and they have to act and live within the boundaries drawn by society. Thus, each society begins to raise its own individuals in accordance with its own national and spiritual values. The human being as a part of the society follows the path of self-development within the framework of these values and tries to be accepted in his/her society. The Turks have shown a rapid transition process towards becoming a social community and becoming a nation since they were first seen in the foothills of the Tengri Mountains. It is possible to see the traces of the Turks' sociability in their oral traditions and written documents. Their oral narratives and written works verify that the Turks have a rich social accumulation in terms of religion, language, culture, history, politics, economy, sociology, demography, ideas, art, and artwork. This social accumulation can be revealed with the reference of the works. In this study, we will try to determine the existence and use of the social dynamics in our first written document, the Orkhon Inscriptions, in the reference of the lines in the inscriptions, by focusing on definition, conceptual field, current place and function of some social dynamics such as religion, adherence to and rule of law, merit, consultation and community benefit which the Turks have. Through this study, we aim to reveal that these social dynamics existed in Turkish society even centuries ago and have had their effect on society as it is today.

Keywords: Social dynamics, Orkhon Inscriptions, Religion, Law, Merit, Consultation, Community benefit

1. GİRİŞ

Tüm canlılar gibi insan da yaşadığı çevrenin bir parçasıdır. Kâinattaki tüm canlılar da nitelik ve yaratılış bakımından farklılıklar göstermektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en belirgin özellik hiç kuşkusuz sosyal bir varlık olmasıdır. Sosyal bir kimliğe sahip olan insan, çevresini saran varlıklardan soyutlanmış birey değil; aksine çevresindekiler ile ilişki kurabilen ve bunu sürdürebilme gayretinde olan bir özellik taşır. Sosyal olma yönüyle farklılık arz eden insanlar, bu kimliğinin gereği olarak başka insanlara ihtiyaç duyarlar. Böylece, insanlar arasında etkileşim ve iletişim denilen süreç başlamış olur. Bu süreçte ferdi ya da toplumsal anlamda birtakım keskin çizgiler çekilmiş olur. Kişisel hak ve hürriyetler ile toplum huzur ve sükununu teşekkül ettirecek bir takım sosyal kuralların, toplumsal dinamiklerin inşası bu etkileşim süreci içerisinde meydana gelir. Bu noktadan sonra insanlar kendi benlik, istek, ideal, fikir, düşünce ve hedeflerini topluma göre şekillendirmeye başlar. Toplumsal değerlerin, dinî değerlerin ve sosyal yapının insanı şekillendirici bir misyona eriştiği ve bu unsurların insanı derinden etkilediği söylenebilir. Her toplum millî ve manevî değerleri çerçevesinde kendi fertlerini yetiştirmeyi amaçlar. Bu hedef doğrultusunda toplumun bir parçası olma gayreti ve aidiyet ruhu insana resmî ve geleneklere bağlı kurallar sınırında hareket etme düşüncesi ve nizamı aşılacaktır.

Türklerin toplumsal bir düzen, işleyiş ve nizama sahip oldukları sözlü anlatılar ve yazılı belgeler ışığında tespit edilebilir. Gerek destanlar, savlar, sagular aracılığıyla gerekse ilk yazılı belgelerimizden itibaren Türk sosyolojisine bağlı değerler somut olarak takip edilebilir.

Biz bu çalışmamızda Türklerin sahip olduğu din, yasalara bağlılık ve yasaların üstünlüğü, ehil olma/liyakat, istişare, maslahat gibi bazı toplum dinamiklerinin tanıtımını, günümüzdeki yerini ve işlevini ele alıp inceleyerek bu toplumsal dinamiklerin ilk yazılı belgelerimiz olan Orhun Yazıtlarında ne şekilde işlendiğini ve nasıl bir kullanıma sahip olduğunu yazıtlardaki satırlardan deliller getirerek ortaya koymaya çalışacağız. Bu deliller aracılığıyla yukarıda zikredilen toplumsal dinamiklerin yüzyıllar öncesinde dahi Türk toplum ve devlet geleneği içerisinde varlığını ve etkisini hissettirdiğini gözler önüne sermeye çalışacağız.

2. DİN

Din kavramı için TDK sözlüğünde, “*Tanrı’ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet; Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen; İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült*” (TDK, 2010: 45) şekillerinde üç farklı tanımlama yapılmıştır. Din, bu tanımlamalar içerisinde insanlar tarafından daha çok üstün ve itaat edilmesi gereken bir güç olarak gördükleri Tanrı’ya olan imanlarını, onun iradesi karşısında kendisine duydukları teslimiyetten ötürü yapacakları ibadet ve ritüellerin bütünü ve bu inanç sistemleri çerçevesinde nasıl davranmaları gerektiğini belli bir şekil ve düzene koyan inanış yolu (Ayverdi, 2016: 287) eksenine oturtulmuştur.

Etimolojik tanımlamaları¹ bir tarafa bırakılacak olursa yaratıcı olarak kabul edilen, üstün ve olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan varlık tarafından konulmuş kanunlar bütünü olarak değerlendirilen din, onun yasalarına bağlı bir biçimde yaşantısını şekillendiren insanlara, niçin yaratıldıklarını ve kainattaki varoluş nedenlerini bildirir. Yaratıcı ve nimetlendirici konumunda gördükleri üstün varlığa karşı ritüellerini, inançlarındaki samimiyeti, bağlılıklarını ve ne şekilde ibadet etmeleri gerektiğinin kriterlerini ortaya koyar. Belirli kaidelerle yaşamlarındaki hayat algısını düzenlemeye çalışır.

Tanrı düşüncesine dayalı şekilde toplumsal bir kurum oluşturma gayesi içerisinde olan insanlar, merkeze dini yerleştirme ve dinin sahip olduğu kanun ve ritüellerle kendi yaşamlarını inşa etme yoluna giderler. Böylece insanlar yaşamlarında gerek elde ettikleri kazanımları gerekse yitirdikleri, ulaşamadıkları emellerinin sonucunu inandıkları üstün gücün kendilerine uygun görüp görmemelerinde ararlar. Bu düşünceden hareketle dinin kaynağını “dinin sahibi olan, yaratan, var eden, bağışlayan, yediren, içiren, veren, sunan” varlıkta aramak gerekir. Hak dinler ya da batıl dinler çerçevesinde konuya yaklaştığımızda hak dinler noktasında Hz. Adem’den Hz. Muhammed’e kadar gönderilmiş dinlerin adı “İslam”

(Harman, 2001: 3; Gürbüz, 2019: 43-45) ve İslam diye adlandırılan bu dinin sahibi Allah'tır. Batıl olarak nitelendirilen dinlerde ise Budizm, Hinduizm, Zerdüştlük, Konfüçyanizm, Taoizm vs. ya kurucularının ismiyle adlandırılmıştır ya da yaratıcı olarak görülen olgunun kendisiyle isimlendirilmiştir.

Tarihin tüm evrelerine bakıldığında hangi millet, hangi toplum, hangi grup olursa olsun hak veya batıl dinler çerçevesinde bir disiplin içerisine kendisini yerleştirmiş, o dinin düşünce sistemine kendisini entegre etmiş ve o dinin gereğine uygun davranış modellerini sergileme yoluna gitmiştir. İnsanoğlu; varlığını hissettiği günden itibaren kendi benliğini mutlaka kendi kudretinden çok daha kavi gördüğü, bazen gücünün yetmediği yerde yardım ve aman dileyeceğine inandığı gerek olağanüstü gerekse insanüstü kudrete sahip olduğunu düşündüğü "yaratıcı, verici, onarıcı, yok edici" bir varlığa yönelme, inanma ve çeşitli ritüellerle tapınma gayreti içerisine girmiştir. Böyle insanüstü bir güce sahip varlıktan dileme, isteme ona yalvarma ve onun varlığını yanında hissetme duygusu kişiyi motive eder, bu şekilde kişi kendini tamamlanmış olarak hisseder ve bu durum onun iradesini güçlendirir. Dine olan bağlılık ve dini açıdan olayları görme ve analiz etme hâli insanda maddeye olan bağlılıktan kurtulup manaya doğru giden yolculuğu başlatır. Manaya doğru kat edilen mesafe insanı yaratıcıya yaklaştıracak ve onun emir ve yasaklarının toplamı olan dinî esas ve kaidelere bağlılığının teşkilini sağlayacaktır.

İnandığı dinin esasları çerçevesinde düşünmeye başlayan insan fazilet, erdem, ahlak, yükseliş, tatminkarlık konusunda kendisini tekamüle ermiş olarak hisseder. Böyle bir olgunluk seviyesine ulaşmış insanların fert olarak yaşadığı toplumda barış, huzur ve sükunet çerçevesinde bir yaşam modeli ortaya çıkacaktır. Bu vasıfların üzerinde toplandığı liderler ise hükmettiği insanların refahı, huzuru ve terakkisi için çaba sarf edecektir.

Bireysel ya da toplumsal düzlemde insan yaşantısını etkili bir şekilde düzenleyebilecek birtakım kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacı karşılayabilecek tesiri en güçlü iradelerin başında din gelmektedir (Pazarlı, 1993: 37-40). Toplum ve millet hayatının gelişim ve değişiminde; idare ve sevkinde dinî değerlerin kendisini somut olarak ortaya koyduğu açık bir gerçektir. Toplumun ekonomik, kültürel, siyasi, sosyal, mimari ve estetik açıdan gelişiminde dinin açık bir etkisi vardır. Toplumun fertleri ve yönetim kademesinde olanlar bu merkezden hareket ettiklerinde ortaya çıkan somut veriler dinin yansıması olarak kabul edilecektir. Toplumun inanç sistemi ve bu inanç sisteminin cami, kilise, havra, tapınak vs. mabetlere yansıması, inanç sistemine göre giyim kuşam modellerinin belirlenmesi ve iktisadî hayatın dinin esaslarına göre düzenlenmesi bu durumu net bir şekilde özetlemektedir.

Türk toplumuna dinî inanışlar çerçevesinden bakılacak olursa Türklerin tarih sahnesinde görüldüğü andan itibaren bir inanç sistemine sahip oldukları ve belirli dinin mensubu oldukları kayıtlarda mevcuttur. Türklerin başlangıçtan günümüze kadar Animizim, Totemizm, Dinamizm, Budizm, Kamlık (Şamanizm) ve Gök Tanrı Dini, Maniheizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık, Musevilik, İslamiyet dinlerine mensup oldukları (Eroğlu ve Kılıç, 2010: 756-762) ve bu dinlerin kaidelerince hayatlarını yönlendirmeye çalıştıkları bilinmektedir.

Din, bir toplumun teşekkülünde değerler mekanizması bağlamında önemli bir yere sahiptir. Din ve dinî inanışlar tarih boyunca Türk toplumunun kültürünü etkileyerek gelişim ve ilerlemesinde kendisini hissettirmiştir. Din eksenli değerlerin, farklı dinlere bağlı olma durumunda bile benzeşen ya da aynı eksenle hareket eden düşünce ve durumlarda sürece müdahil olduğunu söyleyebiliriz. Yani zaman içerisinde farklı dinlere mensup olan Türklerin dinî değerlerinde ortak bir yön bulmak mümkündür. Bugün Anadolu ve Rumeli coğrafyasında İslam dinine ait kaide ve değerlerin Türk toplumunu şekillendirmesi bu görüşle ilişkilendirilebilir. Bu durumdan hareketle İslam dininin inanç temellerini oluşturan bazı hususiyetlerin Gök Tanrı inancının hâkim olduğu topraklarda Orhun Yazıtlarında ifade edilmiş olan dinî inançlarla mukayese edilmesi ve bu şekilde iki dinin ortak ve benzeşen değerlerinin ortaya konulması şu üç noktadan hareketle gerçekleştirilebilir:

2.1. Allah'ın Güç, Kudret, Tasarruf Sahibi Olması ve Yetkisinde Olan Şeyleri Kullarına Sunmayı Dilemesi

İslam dininin merkezinde yaratıcı güç konumunda olan Allah'tır. Allah hâkimdir, tek güç ve kudret sahibidir. Kainatın teşekkülünde “kun fe yekun” tasarrufu ona aittir. Zira bu durum Âl-i İmran suresi 47. ayetteⁱⁱ “dedi ki: ‘Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği hâlde nasıl çocuğum olur?’ Allah buyurdu: ‘İşte öyle, Allah dilediğini yaratır, bir işin olmasını istedi mi ona sadece ‘ol!’ der, o da olur.’” şeklinde geçmektedir. Yine Allah’ın “kun fe yekun” kudretini En’am Suresi 73. ayette “gökleri ve yeri hak ile yaratan O’dur; bir şeye ‘ol’ dediği gün hemen olur.” şeklinde görmemiz mümkündür. Bu konudaki ayet örneklerini artırmak imkân dahilindedir.

İslam inancına göre Allah mutlak güç sahibidir. Kainattaki yaratılmış olan her şey ona aittir, mülkün gerçek sahibi O’dur. Yaratılmış olanlara sunulan her türlü nimet ve hak ediş onun izni, dilemesi ve uygun görmesi sonucundadır. Allah’ın dilediğini yapması Kur’an’da şu ayetlerde geçmektedir:

“Allah sizin için kolaylıklar diler; fakat zorluk dilemez. (Bakara 2/185)”

“Allah dileseydi şayet, onlar birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat Allah dilediğini yapar. (Bakara 2/253)”

“De ki: ‘Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kâdirsin.’ (Âl-i İmrân 3/26)”

“Şüphesiz Allah, dilediği hükmü verir. (Mâide 5/1)”

“Rabbim ne dilerse onu eksiksiz yapar. (Hûd 11/107)”

“Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sağlam tutar. Allah zalimleri de şaşırır ve Allah dilediğini yapar. (İbrahim 14/27)”

“Allah, iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Şüphesiz Allah dilediğini yapar. (Hac 22/14)”

“Allah kimi alçaltırsa artık onu yükseltecek kimse yoktur. Şüphesiz Allah ne dilerse yapar. (Hac 22/18)”

“Allah ne dilerse onu yaratır. Şüphesiz Allah, her şeye güç yetirendir. (Nûr 24/45)”

“Rabbim dilediğini yaratır ve seçer. İnsanların bu hususta seçme hakkı ve yetkisi yoktur. Allah onların ortak koştuğu şeylerden çok uzak ve pek yücedir. (Kasas 28/68)”

“Dilediği her şeyi dilediği gibi yapan yalnızca O’dur. (Burûc 85/16)”

Görüldüğü üzere Allah’ın kendi tasarrufunda bulunan şeyleri dilemesi durumunda yaratılmış olanlar için tasarruf etmesi, uygun görmesi, lutfetmesi, nasip etmesi ve sunması Kur’an’da pek çok ayette geçmektedir.

Tanrı’nın sonsuz güç sahibi olup her şeye gücünün yettiğine inanan Türkler, Tanrı’yı aynı zamanda evrenin tek hâkimi olarak değerlendirmiş ve yetkinin gücün Tanrı tarafından verildiğine inanmışlardır (Kafesoğlu, 2004: 236). Köktürklerin inanç sisteminin temelinde bulunan Tanrı; emreder, buyurur, lutfeder, esirger, nasip eder ve ihsan eder. Mutlak güç sahibi olan Tanrı’nın bu vasfı Orhun yazıtlarında emretmek, buyurmak, lutfetmek, esirgemek, ihsan etmek anlamlarına gelen “yarlıka-” (Şirin, 2009: 409; Güner, 2013; 1553-1560) fiilinde görülmektedir. Bunu Költigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtlarındaⁱⁱⁱ şu satırlarda tespit etmek mümkündür:

“T(e)ŋri : y(a)rl(i)k(a)dukın : üçün : öz(ü)m : kut(u)m : b(a)r üçün : k(a)ğ(a)n : ol(u)rt(u)m”

“Tanrı lutfettiği için kut’um olduğu için kağan unvanıyla tahta oturdum. (KT-G/9), (BK-K/7)”

“T(e)ŋri : y(a)rl(i)k(a)duk : üçün : ill(i)g(i)g : (e)ls(i)r(e)tm(i)ş : k(a)ğ(a)nl(i)ğ(i)ğ : k(a)ğ(a)ns(i)r(a)tm(i)ş”

“Tanrı lutfettiği için devletli olanı devletsizleştirmiş, kağanı olanı kağansız hale getirmiş. (KT-D/15), (BK-D/13)”

“T(e)ηri : **y(a)rl(i)k(a)zu** : kut(u)m : b(a)r üç(ü)n : ülüg(ü)m : b(a)r için : ölt(e)çi : bod(u)n(u)ğ : t[irg(ü)rü] : ig(i)tt(i)m”

“Tanrı'nın lutfetmesiyle kut sahibi olduğum için, kısmet sahibi olmam sebebiyle ölecek (durumda olan) halkı diriltip besledim. (KT-D/29)”

“T(e)ηri : **y(a)rl(i)k(a)duk** : üç(ü)n : öz(ü)m : ol(u)rtuk(u)ma : tört : bul(u)ñd(a)k[ı] : bod(u)n(u)ğ : itd(i)m : y(a)r(a)td(i)m”

“Tanrı lutfettiği için kendim (kağan olarak) tahta oturduğum zaman dört taraftaki halkları düzene soktum, düzenledim. (BK-K/9)”

Üze : t(e)ηri : (a)sra : y(é)r : **y(a)rl(i)k(a)duk** : üç(ü)n : köz(ü)n : körm(e)dük : kulk(a)k(i)n : (é)ş(i)dm(e)dük : bod(u)n(u)m(i)n : ilg(e)rü : kün : to[ğsıkıña] : birg(e)rü : [kün ortusun]ka : kur(i)ğ(a)ru : [kün b(a)tsıkıña : yırğ(a)ru : tün : ortusuña t(e)gi : kont(u)rt(u)m]”

“Üste gök aşağıda yer lutfettiği için halkımı göz ile görülmedik kulak ile işitilmedik derecede doğuya doğru gün doğusuna, güneye doğru gün ortasına, batıya doğru gün batısına, kuzeye doğru gece ortasına kadar yerleştirdim. (BK-K/10, 11)”

“T(e)ηri : **y(a)rl(i)k(a)duk** : için : kut(u)m : ülüg(ü)m : b(a)r için : ölt(e)çi : bod(u)n(u)ğ : t[irg(ü)rü] : ig(i)tt(i)m”

“Tanrı lutfettiği için kut (ve) kısmet sahibi olduğum için ölecek (durumdaki) halkı diriltip besledim. (BK-D/23)”

“T(e)ηri : **y(a)rl(i)k(a)duk** üç(ü)n : m(e)n k(a)zg(a)ntuk : üç(ü)n : Türük : bod(u)n : [(a)nça] : k(a)zg(a)nm(i)ş (e)r(i)nç”

“Tanrı lutfettiği için ben [çalışıp] kazandığım için Türk halkı da [böylelikle] kazanmış oldu şüphesiz. (BK-D/33)”

“[Süsi : üç bin] (e)rm(i)ş : biz : (i)ki bin : (e)rt(i)miz : süñ(ü)şd(ü)m(i)z : T(e)ηri **y(a)rl(i)k(a)du** : y(a)ñd(i)m(i)z”

“Ordusu üç bin kişilikmiş, biz iki bin kişiydik, savaştık, Tanrı lutfetti bozguna uğrattık, dağıttık. (T T1-G/9)”

Yarlık- fiili kullanılmaksızın yazıtların bazı yerlerinde yine Tanrı'nın mutlak kudretinde bulunup da kendi tasarrufu ile yaratılmış olanlara sunduğu, nasip ettiği, verdiği ya da uyguladığı durumlar da söz konusudur. İrade merkezinde olan Tanrı'dır ve onun hükmü ile güç verilir, irade verilir, erk verilir ya da verilmiş olanlar geri alınır. Bunları şu satırlarda tespit etmek mümkündür:

“T(e)ηri : küç : bértük : üç(ü)n : k(a)η(i)m k(a)ğ(a)n : süsi : böri t(e)g : (e)rmış : y(a)ğısı : koñ t(e)g (e)rmış”

“Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibiymiş, düşmanları koyun gibiymiş. (KT-D/12)”

“[T(e)ηri] : küç : bértük : üç(ü)n : (a)nta s(a)ñd(i)m : y(a)ñd(i)m”

“Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım, bozguna uğrattım. (BK-D/32, 33)”

“Él bér(i)gme T(e)ηri : Türük : bod(u)n : (a)tı küsi : yok bo[lmazun téyin özümün ol Tenri] : k(a)ğ(a)n ol(u)rtıd(i) (e)r(i)nç”

“Devlet veren Tanrı Türk halkının adı sanı yok olmasın diye o Tanrı beni kağan [olarak] tahta oturttu şüphesiz. (KT-D/25, 26)”

“T(e)ηri : (a)nça t(e)m(i)ş (e)r(i)nç : k(a)n b(é)rt(i)m : k(a)n(i)η(i)n : kod(u)p : iç(i)kd(i)η : iç(i)kdük üç(ü)n : T(e)ηri : öl t(e)m(i)ş (e)r(i)nç”

“Tanrı şöyle demiş şüphesiz ‘han verdim hanını bırakıp bağımlı oldun’ bağımlı olduğu için Tanrı ‘öl’ demiş şüphesiz (T T1/B-2, 3)”

“(A)nta kisre : T(e)ηri : bil(i)g b(é)rtük üç(ü)n : öz(ü)m ök : k(a)ğ(a)n kışd(i)m”

“Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için [onu] ben kendim bizzat kağan yaptım. (T T1-B/6)”

Görüldüğü üzere ihtiyaç duyulan gücü verme, sunma veya temin etme makamı Tanrı’dır. Tanrı gücü verdiği için kağan ve emrindeki askerler muktedir olabilmekte, Tanrı gücü verdiği için mücadele edilen kişi ya da topluluklar bozguna uğratılabilmektedir. Yine bir millete devlet veren Tanrı, o milletin adının yok olmaması için kendi tasarrufuyla kağan tayin etmektedir. Devletli, kağanlı olan Türk ulusu için kağanını bırakıp başka milletlere bağımlı olması sebebiyle “öl” emrini verme gücü ve yetkisi yine bizzat Tanrının tasarrufundadır. Devleti yönetmek ve idare etmek için kağanın ve kağanı yönlendiren sözcü ve danışmanların ihtiyaç duyduğu bilgi, akıl ve tecrübenin kaynağını yine Tanrı’da bulmak mümkündür.

İslam dininin anayasası hükmünde olan, tüm emir ve yasaklarını içinde barındıran ve Allah’ın yarattığı kullarıyla adeta irtibata geçtiği Kur’an-ı Kerim’de geçen ayetlerdeki yaratıcının tasarruf etme, uygun görme, lutfetme, nasip etme ve sunma gibi nitelikleri Orhun yazıtlarında Gök Tanrı’nın yarlıkaması, güç, bilgi ve akıl vermesi ya da verdiği iradeyi, erki geri almasıyla^{iv} kıyaslandığında iki durumun birbiriyle işleyiş ve anlayış bakımından örtüştüğü tespit edilmiş olacaktır.

2.2. Yer Gök ve İkisi Arasındakilerin Yaratılması

Allah’ın dünya ile ilişkilendirilemeyen mahiyette *zati*; varlığı zorunlu olan ve kesin gerçekleşecek olan nitelikte *subuti* olmak üzere sıfatlara sahip olduğu bilinmektedir. Allah’ın subuti sıfatlarından birisi de tekvin (yaratma) sıfatıdır. Arapça “kevn” sülasi kökünden tef’îl kalıbıyla oluşturulan *tekvin* ifadesi^v Türk Dil Kurumu sözlüğünde *oluşturma, var etme, yaratma, yaratış* (TDK, 2010: 2308) şeklinde tanımlanmaktadır. Dinî kaynaklara göre *yoktan var etmek, icat etmek, yaratmak, vücuda getirmek, varlık ve şekil vermek* (Çağrı, 2013: 325) şeklinde açıklanmaktadır. Bu tanımlamalardan hareketle tekvin fiilimsisine Allah’ın yerde ve gökte bulunan evren içerisinde kendisine yer etmiş canlı ya da cansız tüm varlıkların yaratıcısı olduğu anlamını yükleyebiliriz.

Allah’ın yaratma niteliği ve tekvin sıfatının işleyişe dönüşmesi Kur’an’da pek çok ayette geçmektedir. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

“*And olsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik. (A’raf 7/11)*”

“*Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de Allah’a mahsustur. (A’raf 7/54)*”

“*And olsun biz, sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz yaratmaktan habersiz değiliz (Mü’minûn 23/17)*”

“*Göklerde ve yerde bulunan herkes, Allah’tan ister. O, her an yaratma hâlidir. (Rahman 55/29)*”

Evrenin yaratılışı tesadüfi değil; nizama uygun bir silsilenin takibiyle gerçekleşmiştir. Bu duruma “*Biz; gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları şüphesiz yerli yerince ve belli bir süre için yarattık.*” şeklinde geçen Ahkâf suresi 3. ayeti delil olarak gösterebiliriz. Ayette bahsedilen yerli yerince ifadesi belli bir sıra ve düzenin takibiyle evrenin yaratıldığını düşündürmektedir. Günümüzde yapılan ilmî çalışmalar öncelikle büyük patlamanın gerçekleştiğini onu takiben gaz ve duman bulutlarının oluştuğunu, ardından ilk galaksiler ile güneş sisteminin meydana geldiğini ve en sonunda dünyanın yaratıldığını ortaya koyarak Ahkâf suresi 3. ayetin adeta somut bir görünümü olmuştur. Allah’ın evreni belirli bir süre, düzen ve nizama uygun bir şekilde yarattığı gerçeği yine Kur’an’da şu ayetlerde geçmektedir:

“*O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra (kendine has bir şekilde) semaya yöneldi, onu yedi gök olarak yaratıp düzenledi. (Bakara 2/29)*”

“*O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, arş’ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. (Hûd 11/7)*”

“*And olsun biz; gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. (Kâf 50/38)*”

“*Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık. (Kamer 54/49)*”

“Biz; yeryüzünü bir döşek, dağları da (yeryüzünü denge hâlinde tutan) kazıklar yapmadık mı? (Nebe 78/6-7)”

Evrenin yaratılmasında dikkat çeken husus yer, gök ve bu ikisi arasındakilerin yaratılmasından bahsedilmesidir. Yerin yaratılması dağların direk olarak kullanılması, göğün yedi kat inşa edilmesi ve bu ikisi arasında bulunan canlı ya da cansız tüm varlıkların Allah’ın yaratma kudretinin sonucu olarak meydana gelmesi belli bir sıra ve düzenin sonucudur. Bu düzen ve sıralama Kur'an’da Enbiyâ suresi 30. ayette “İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir hâlde iken bizim onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?” şeklinde geçmektedir.

Gök, yer ve ikisi arasında yaratılmış olanlar ifadesi Kur'an-ı Kerim’in şu ayetlerinde tespit edilmiştir:

“Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. (Mâide 5/17)”

“[O, Allah] göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin Rabbidir. (Meryem 19/65)”

“Göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep Allah’ındır. (Tâ-Hâ 20/6)”

“O; göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. (Şu’arâ 26/24)”

“Yahut göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı onların elinde midir? (Sâd 38/10)”

“Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. (Sâd 38/27)”

“Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbi (olan Allah) üstündür, çok bağışlayıcıdır. (Sâd 38/66)”

“And olsun biz; gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. (Kâf 50/38)”

Köktürklerin inanç sistemi çerçevesinde dünyanın dört kattan oluştuğunu ve bunların *gök, kağan, insanlar ve yer* şeklinde sıralandığını Orhun yazıtlarından edinmemiz mümkündür. Tanrı önce *göğü*, sonra *yeri*, daha sonra bu ikisi arasındaki *varlıkları* yaratmış ve en sonunda insanları yönetmesi için de *kağanı* yönetici olarak tayin etmiştir. Böylece gök, kağan, insanlar ve yer katmanları teşekkül etmiştir. Bu durum Köktürklerin âlemi yaratan bir gücün varlığına inandıklarını ortaya koymaktadır. Zira onlara göre Tanrı’nın lutfetmesi, buyurması, güç vermesi ya da verdiği iradeyi, erki geri alması onun tasarrufundadır. Türklerin anlayışına göre var etme (yaratma) ve yok etme (ortadan kaldırma) gücü Tanrı’nın erk sınırları içerisinde. Tanrı’nın yarattığı varlıklara bazı nitelikler vererek onları imtihan ettiğine inanan Türkler, bu imtihan neticesinde Tanrı’nın bir ödül ya da cezalandırma yoluna gideceğine inanırlar. (Akcan, 2020: 307-309). Böyle bir gücü ve yetkiyi elinde bulundurduğuna inanılan Tanrı’nın göğü, yeri ve ikisi arasındakileri yaratmış olmasından da şüphe duymazlar.

Göğün, yerin ve ikisi arasında var olanların Tanrı kudretiyle yaratıldığına dair Köktürkler tarafından duyulan inancın izlerini Költigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında şu satırlarda görmekteyiz:

“Üze kök : t(e)ηri : (a)sra : y(a)ğ(i)z : y(e)r : k(i)l(i)ntukda : (é)kin (a)ra : kişi : oğlu : kıl(i)nmiş”
“Üstte mavi gök altta yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. (KT-D/1), (BK-D/2)”

Bu satırlarda kullanılan *kılın-* fiili edilgen bir yapıdadır ve cümleye başkası tarafından yapılma anlamı katmaktadır. Dolayısıyla Köktürkler yaratma anlamına gelen *kıl-* fiilini açık bir şekilde Tanrı’nın güç sınırları içerisinde görmektedirler. İslam anlayışında Allah’ın sahip olduğu tekvin sıfatı ile Gök Tanrı inancında Tanrı’nın sahip olduğu yaratma gücü anlamına gelen *kıl-* fiilinin birbiriyle benzerlik göstermesi; gök, yer ve ikisi arasında bulunan varlıkların hem İslam dininde ve hem Gök Tanrı inancında belli bir sıra ve düzene göre yaratılmış olması yaratma sıfatı çerçevesinde Allah’ın sıfatı ile Gök Tanrı’nın niteliklerinin birbiriyle benzerlik taşıdığını ortaya koymaktadır.

Kendi inanç sisteminde *gök, yer ve ikisi arasında yaratılmış olanlar* ifadesini İslam dininin kutsal kitabında birçok ayette açık bir şekilde gören Türklerin ilerleyen zaman diliminde İslam'a bir yakınlık duymalarında ve İslam'ı din olarak tercih etmelerinde bu benzerlik ve yakınlık arz eden durumun yegane değil ama önemli ve etkileyici bir sebep olduğunu düşünmekteyiz.

2.3. Fenâ (Yok olma) ve Bekâ (Sonsuzluk)

Fena kavramı, sözlüklerde genellikle *geçici olmak, yok olmak, ölmek* (Kara, 1995: 333) şeklinde anlamlandırılmaktadır. Daha geniş bir tanımlama ile *kalıcı olamamak, bir sona maruz kalmak, varlığını koruyamamak, tükenmek, yaşlanma hâli, ölmek, varlığını sürdürme ya da devamlılığın tam tersi* (Hıra, 2014: 171) şeklinde ifade edilebilir. Sözcüğün anlamından hareket edilecek olursa *fenâ* bir başka deyişle fanilik kavramının yaratılmış olanların takdir edilen zaman dilimine kadar varlıklarını sürdürmeleri ve tayin edilen zaman gelip çattığında yok olma, ortadan kalkma, varlığını kaybetme ve sahip olduğu niteliklerin elden çıkması şeklinde bir anlam mahiyetine ulaşabileceği dile getirilebilir. Bu noktada üzerinde durulması gereken şudur ki *fenâ* ya da fanilik yaratılmış olanların muhatap olduğu bir durumdur. En küçük nesneden uçsuz bucaksız evrene kadar yaratılmışlık vasfını üzerinde taşıyan her şey takdir edilen zaman eriştiğinde fitratı gereği yok olmaya, bitmeye, sona ermeye mahkumdur.

“Bekâ” *kalıcılık, ölmezlik, ebediyet* şeklinde bir anlam ihtiva etmektedir. Sözlükte “*sebat ve devam etmek, kesintiye uğramadan geleceğe doğru sürüp gitmek, kalıcılık, bulunduğu hâlde devamlı kalma*” (MEB, 1995: 285) anlamına gelen *bekâ*, dinî terim olarak ele alınırsa Allah'ın varlığına hiç yer ve şartta herhangi bir zarar, ziyan ve yok oluşun erişemeyeceği mânasına ulaşılır. (Yurdagür, 1992: 359). *Bekâ* ihtiva ettiği anlam özelliği ile faniliğin tam tersine yaratıcı konumunda olan varlıkla ilişkilendirilen bir sözcüktür. Mantık dahilinde düşünüldüğünde yaratılmış olanların yok olacağı fikri bu yaratılmış olanları var eden, vücuda getiren gücün ebedî olacağı sonucunu bizde uyandırır. İslam inancında *bekâ* sıfatı yalnız Allah'a hasredilir. Ölümsüz ve değişime maruz kalmayacak varlığın Allah olması sonsuzluğa erişme vasfının da kendisinde toplanmasına işaret etmektedir. O vakit Allah'tan başka hiçbir varlık sonsuz ve değişimsiz değildir. Allah ezeldir. Kendisinden önce yaratılmış olan hiçbir şey mevcut değildir. Allah ebedidir. Tüm yaratılmış olanlar yok olduğunda o yine varlığını sürdürecektir. Dolayısıyla onun varlığının başlangıç noktası olmadığı gibi varlığının sona erme, tükenme ve yok olma gibi bir duruma maruz kalması da söz konusu olamaz.

Fenâ ve *bekâ* kavramları her şey zıddıyla maruftur anlayışının bir sonucu olarak genellikle birlikte kullanılmışlardır. *Fenâ* sözcüğü Kur'an-ı Kerim'de takdir edilen zamanda varlığı yok olacak varlıklar için kullanılırken; *bekâ* ezelden beri var olan ve varlığı hiçbir zaman kesintiye uğramayacak olan Allah için kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yaratılmış olanların yok olacağını; varlığı sonsuz olan Allah'ın ebedî olduğunu içeren birçok ayet mevcuttur. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz:

➤ Fenâ kavramını içeren ayetler

“*Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler. (Nahl 12/61)*”

“*Her nefis mutlaka ölümü tadacaktır. Sonra da bizim huzurumuza döndürüleceksiniz. (Ankebut 29/57)*”

“*De ki: ‘Sizin için tayin edilen ölüm meleği sizi öldürecek, sonra da Rabbinizin huzuruna çıkarılacaksınız.’ (Secde 32/11)*”

“*Rasulüm! Gerçek şu ki sen de öleceksin, onlar da ölecekler. (Zümer 39/30)*”

“*Aranızda ölümü şaşmaz bir plan doğrultusunda takdir eden biziz. Sizi öldürmemize engel olabilecek hiçbir güç yoktur. (Vâkı'a 56/60)*”

“*Şimdi sen onlardan geriye kalan bir kimse görebiliyor musun? (Hâkka 69/8)*”

➤ Bekâ kavramını içeren ayetler

“*Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacak. (Rahman 55/27)*”

“O [Allah] ilktir, sondur, zahirdir, bätündür. O [Allah], her şeyi bilendir. (Hadîd 57/3)”

“Ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan. (Furkan 25/58)”

“Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! Allah'tan başka tanrı yoktur. Allah'ın zatından başka her şey yok olacaktır. (Kasas 28/88)”

Türklerde var olmayı işaret eden *yaşam* ve yok olmayı işaret eden *ölüm* anlayışına bakacak olursak göçebe bir hayat tarzı benimseyen, avcılık ve toplayıcılıkla geçimini temin eden ve savaşçı bir kimliğe sahip olan Türkler yaşamları boyunca içinde ölüm ihtimalini barındıran hâllerle karşılaşmışlardır. Arapça ruh ve Farsça cân kelimesine kendi dillerinde “tın” karşılığını üreten Türkler, ölümü “tın”ın bedenden çıkması şeklinde değerlendirmişlerdir. Daha çok hastalık sonucunda ölümün gerçekleşeceğine inanan Türkler, ölmeme arzusunda olmuşlarsa (Ersoy, 2002: 87) da ölüme karşı bir direniş oluşturmak yerine onu kabul etme yolunu seçmişlerdir (Onay, 2013: 235). Türkler ölümü yaşamın bir parçası olarak görmüş ve ölümü bir yok oluş değil bir yer değiştirme olarak değerlendirmişlerdir (Yılmaz, 2016: 251). Bu yaklaşım adeta yaratılanların yok olmasına; yaratıcının ise sonsuzluğuna itaat etmenin göstergesidir. Ebedî olmanın Tanrı'ya ve yok olmanın insanoğluna ait bir nitelik olduğunun en güzel ifadesini Költigin Yazıtında şu satırda görmek mümkündür:

“Öd T(e)ḡri : y(a)s(a)r : kişi oğlu : kop : ölg(e)li : törüm(i)ş”

“Zamanı Tanrı tayin eder, insan oğlu hep ölmek için yaratılmış” (KT-K/10)

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere Tanrı yaratılmış olan her şeyin üstündedir ve her şey onun iradesinde şekillenmektedir. Zamanı ve yaşananları Tanrı idare eder, gerçekleşecek ya da gerçekleşmesi muhtemel her şeyi Tanrı tayin eder. Tanrı'nın yarattığı ve şekil verdiği varlıklardan birisi olan insanoğlu ise fitrat gereği ölümlü bir nitelik taşır. Yani yaratılarak bir varlık elde eden insanoğlu Tanrı'nın emriyle bu varlığını kaybetme zorunluluğuyla karşı karşıyadır ve bu zorunluluk Köktürklerin kabul edip benimsedikleri ve itaat ettikleri bir gerçektir. Zira onlara göre insanoğlu ölümlü; Tanrı ise sonsuzluk ekseninde zamanı tayin edici bir özellik taşır.

İslam inancında yaratılmış olanların yok olma; yaratıcının sonsuz olma niteliği Orhun yazıtlarında zamanı Tanrı düzene sokar insan oğlu yok olma ile muhataptır ifadesiyle birebir örtüşmektedir. Bu yaklaşım Gök Tanrı inancına mensup Türklerin İslam dinine ait yaşam ve ölüm anlayışına yabancı olmadığını ortaya koymaktadır. Gök Tanrı inancının ilkelerini İslam dininin temelini teşkil eden Kur'an-ı Kerim ayetlerinde görmeleri Türkler için İslam'a girmeyi, İslam dinini benimsemeyi kolaylaştırmıştır.

3. YASALARA BAĞLILIK VE YASALARIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Yasa sözcüğü etimoloji sözlüklerinde “*olayların gelişimi esnasında normal seyrin dışına müsaade etmeyen, değişiklik içermeyen ve zorunluluk barındıran kural*” (Gülensoy, 2011: 1079), “*kanun*” (Nişanyan, 2018: 931); şeklinde tanımlanmış ve Moğolca *casa* şeklinden c > y değişimiyle Türk diline aktarılmıştır. Türkçe sözlüklerde yaygın olarak “*devletin yasama organları tarafından konulan ve uyulması gereken kurallar bütünü, kanun*” (TDK, 2010: 2542) şeklinde tanımlanan yasa, hukuksal anlamda tertip edilmiş olan kuralların kendisini işaret etmektedir. Tarih boyunca kanun yapma yetkisine sahip kişi ya da kurumlarca düzenlenmiş olan yasalar, sivil vatandaşın ya da kurumların haklarını korumayı ve bunları belirli sınırlar dahilinde tanzim etmeyi amaçlamışlardır.

Türklerde hukuk/yasa terimlerinin anlam ve işlevini Eski Türkçede kullanılan ve günümüzde varlığını *tüzük* ifadesinde sürdüren *tüz-* “düzenlemek, düzeltmek, tesviye etmek” (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 229) fiilinde bulmak mümkündür. Bu anlam çerçevesinde *tüz, tüz-, tüz-el-, tüzük, tüzül-* sözcükleri ilişkileri hukuksal zeminde belirli bir düzene sokmak, düzeltmek anlamında Eski Türk yazıtlarında kullanılmıştır. Böyle bir kullanımı “*bu yerde olurup Tabğaç bodun birle tüzültüm*”; “*bu yerde hüküm sürüp Çin halkı ile ilişkileri düzelttim*. (KT-G/4-5)” cümlesinde tespit edebiliriz.

Eski Türk devletlerinde devlet hayatını ve sosyal hayatı düzenleyen kural ve kanunlara *törü* (töre) denilmekteydi. O dönemlerde hukuk kurallarının teşekkül etmesini sağlayan halk, kurultay veya toy ve Han törü için temel kaynak niteliği taşımaktaydı (Seyitdanlıoğlu, 2009: 7). Bu temel kaynaklardan halk, kendi yaşantısının kuşaklar arası geçişi sonucu gelenekselleşmiş yasaların teşkilini gerçekleştirirken kurultay alınan kararlar sonucunda yasaların oluşumunu sağlar. Bağımsız yasa yapma yetkisine sahip olan Kağan ise halkına hesap vermesi gerektiğinin farkında olduğu için törüyü kendi şartlarını dikkate alarak yapmaz. Türk devlet geleneğinde Tanrı'dan kut yetkisi alan kağan; hukuk, felsefe, siyaset, ahlak, din ve sosyal hayatla ilgili disiplinleri içinde barındıran *törü*yü icra ederek yani yasaları tanzim ederek bağımsız ve güçlü devlet kuracağına inanmıştır (Saltuklu, 2019: 5-6). Devlet kurmak, kurulan devleti geliştirmek ve güçlendirmek, güçlü devletin devamlılığını sağlamak törünün gücü ile paralellik arz etmektedir. Eski Türklerde töresiz bir devletin yaşayamayacağına olan inançtan dolayı töre kağandan bile üstün tutulmuştur. Töre kazanma hususu, törenin devleti inşa edebileceği fikriyatı çerçevesinde kabul edilebilir bir anlayış olarak değerlendirilirken; töre kaybetme, devletin yok olması mahiyetini taşıdığı için kesinlikle uygun görülebilecek bir husus değildir (Uğurlu ve Yılmaz, 2011: 956). Zira töre çerçevesinde/yasalarla yönetilen bir devlet geleneğine inanan Türkler, bu yasalar sayesinde devletin varlığını sürdüreceğine kanaat getirmişlerdir.

Türklerin hukuk sistemine bakıldığında yasaların iki yönde teşekkül etmiş olduğu görülür. Bunlardan ilki devlet yetkililerinin koymuş oldukları resmî yasalar diğeri ise sosyolojik gelişim ve değişim çerçevesinde geleneklere bağlı olarak oluşturulmuş olan toplumsal normlardır. Bu da bize Türk toplumunda hukuksal törelerin dışında, kökenini dinî konulardan alan ve ahlaki içerikler taşıyan törelerin de var olduğuna işaret etmektedir. Resmî yönden ve toplumsal normlar çerçevesinde teşekkül etmiş olan ve töre ismiyle adlandırılan yasalar, eski Türklerle atalarından intikal eden bir miras niteliği taşımaktadır (Saltuklu, 2019: 6).

Türk hukuk sistemi ile ilgili bugün elimizde var olan en önemli kaynaklardan birisi Hun devrinden itibaren resmî ya da geleneklere dayalı bir şekilde teşekkül etmiş olan Turfan Uygurlarına ait 13-14. yüzyıllardan kalma hukuk belgeleridir. Bu belgelerde Uygurların yüzyıllarca bir arada yaşadığı Çinlilerin ve Moğolların etkisi görülmektedir. Bir bakıma Çin ve Moğol unsurlarıyla kendi kültürlerini harmanlamak suretiyle Türkler kendilerine özgü bir hukuk sistemi geliştirmişlerdir (Özyetkin, 2011: 338-339). Hukuki zeminde oluşturulan bu ortak payda, bugün kullandığımız ve kökeni Moğol diline ait olan *yasa*, *yasama*, *yarlık*, *yargı*, *yargılama*, *yargıç* gibi hukuksal terimlerin dilimize girmesine neden olmuştur.

Tanrı'dan kut yetkisi olarak iktidar ve irade sahibi olan hakan (Koca, 2016: 92) devletin birliği içinde halkın sorumluluğunu üstlenmek, devletin başında bulunarak hukuki yönden halkın problemlerine hakkaniyet ölçüsünde çözüm getirmek ve devletini korumak (Doğan ve İnankul, 2021: 95) şeklinde hizmete talip olmuş demektir. Hizmete talip olan hakan için Tanrı'dan alınan kut yetkisi faziletin, erdem, gücün, seçilmişliğin hakanda toplanmış olduğunun bir göstergesidir. Tanrı kağana kut yetkisi vererek onu seçer. Yasa yapmak ya da toplumsal hayatı tanzim etmek Tanrı tarafından gerçekleştirilen bir iş değildir. Yasa yapmak yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi kağanın sorumluluğundadır. Yasalar, hesap verebilme hassasiyeti dikkate alınarak kağan tarafından tanzim edilir; buyruğunda olanlarla birlikte toplanan meclislerde oluşturulur ve gelenekselleşmiş yollarla halk tarafından gerçekleştirilir.

Türk töresine göre; devletin birliğini beraberliğini tesis etmek, muhafaza etmek ve sürdürmek kağanın en temel görevlerinden biri hatta başta gelenidir. Eski Türk töresinde ekonomik anlamda gelişmişliğin, adaletin ve toplum felahının sağlanmasında devletin yönetiminden sorumlu olan kağana çok büyük sorumluluklar düşmektedir. (Demirel, 2017: 432). İyi bir devlet yöneticisi için en büyük ve ayrıcalıklı nitelik yasalar tanzim edip toplum düzenini sağlamaktır. Bu noktada hakan Tanrı'dan kendisine verilen hizmet yetkisini yasalar aracılığıyla icra ederken aynı zamanda adaleti de payidar eyler. Böylece töre mahiyetine uygun olarak icra edilmiş olur. Yasalara ve töreye bağlılık tarih boyunca güçlü Türk devletlerinin kurulmasına kaynaklık etmiştir. Bu gücün bir yansıması olarak Türkler, eriştikleri her yerde istila ve sömürüden uzak bir anlayış benimsemişler ve toplumsal düzeni tesis etme, huzur ve barış

ortamı oluşturma gayreti içerisinde olmuşlardır. Eğer töriye uyulmazsa o vakit toplumda meydana gelecek huzursuzluk ve bozulmalar, felaket ve dağılmalar Tanrı'nın kağandan kut yetkisini geri almasıyla^{vi} sonuçlanır.

Adı *tüz, tüzül-, tüzük, törü, töre, yasa ya da hukuk kuralları* şeklinde zaman ve devir içerisinde değişmiş olsa da Türk devlet geleneği içerisinde yasalara bağlılık ve yasalar uyarınca toplum düzenini sağlamak ve devletin bekasını korumak devlet yöneticilerinin temel görevi olmuştur. Bu temel görev icra edilirken hak ve hürriyetler fertlere adil bir şekilde teslim edilmiştir. Devlet yöneticisi için adaleti tesis etmek halka bir lütufta bulunmak değil; yasalar çerçevesinde temel görevini yerine getirmek anlamını taşımaktadır. İslam öncesi ve İslam sonrası kaynaklarda devletin varlığının adaletin tecelli ettirilmesiyle, devletin meşruiyetinin ise töre diye adlandırılan yasalara dayandırılmasıyla mümkün olacağı özellikle işaret edilmiştir (Göktürk, 2020: 1088). Yasalara bağlılık ve yasaların üstünlüğü anlayışı ilk Türk devleti olan Hunlardan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan silsilede hiç değişmeden usulüne uygun bir şekilde anlaşılmış ve uygulanmıştır.

Költigin ve Bilge Kağan yazıtları yasalara bağlılık ve yasaların üstünlüğü çerçevesinde incelendiğinde şu satırların tespiti mümkün olacaktır:

“*Kişi : oğlın(a) : üye : (e)çüm (a)pam : Bum(i)n K(a)ğ(a)n : İst(e)mi : K(a)ğ(a)n : ol(u)rm(i)ş : ol(u)r(u)p(a)n : Türük : bod(u)nıy : ilin : tör[üs]in : tuta : bér(m)iş : iti : bér(m)iş*”

“*İnsan oğullarının üzerine atalarım dedelerim Bumin Kağan İstemi Kağan tahta oturmuş. Tahta oturarak Türk halkının devletini ve yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler. (KT-D/1), (BK-D/3)*”

“*B(e)gl(e)ri yime : bod(u)nı y(i)me : tüz (e)rm(i)ş : (a)nı için : il(i)g : (a)nça tutm(i)ş : (e)r(i)nç : il(i)g tut(u)p : törüg : itm(i)ş*”

“*Beyleri de milleti de uyumlu imiş. Onun için devleti öylece yönetmişler şüphesiz, devleti yönetip yasaları düzenlemişler. (KT-D/3)*”

“*Y(é)ti yüz (e)r : bol(u)p : (e)ls(i)r(e)m(i)ş : k(a)ğ(a)n s(i)r(a)m(i)ş : bod(u)n(u)ğ : küñ(e)dm(i)ş : kul(a)dm(i)ş : bod(u)n(u)ğ : Türük : törüsin : içğ(i)n(m)iş : bod(u)n(u)ğ : (e)çüm (a)pam : törüsinçe : y(a)r(a)tm(i)ş : boşğurm(i)ş*”

“*Yedi yüz er olunca devletini kaybetmiş; kağanını kaybetmiş milleti cariye olmuş, kul olmuş milleti; Türk yasalarını bırakmış olan milleti atalarımın yasalarına göre örgütlemiş, yetiştirmiş. (KT-D/13), (BK-D/11, 12)*”

“*[Kağım kağan ança ilig] : törüg : k(a)zg(a)n(i)p : uça : b(a)rm(i)ş : k(a)ñ(i)m : k(a)ğ(a)nka : b(a)şl(a)yu : b(a)z k(a)ğ(a)n(i)ğ : b(a)lb(a)l : tikm(i)ş : ol törüde : üye : (e)çim k(a)ğ(a)n : ol(u)rtı*”

“*Babam kağan öylece devleti kurup yasaları koyup vefat etmiş. Babam kağan için (amcam kağan) önce Baz Kağanı balbal olarak dikmişler. O zamanki yasaya göre amcam kağan olarak tahta çıktı. (KT-D/15, 16, 17)*”

“*K(a)ñ(i)m [kağan ança ilig : törüg : kazganıp : uça : barmış] : k(a)ñ(i)m : [kağanka] : b(a)şl(a)yu : b(a)z k(a)ğ(a)n(i)ğ : b(a)lb(a)l : tik[miş : Kağım] k(a)ğ(a)n : uçdukda : öz(ü)m : s(e)kiz y(a)şda : k(a)lt(i)m : ol [t]örüde : üye : (e)çim k(a)ğ(a)n : ol(u)rtı*”

“*Babam kağan öylece devleti kurup yasaları koyup vefat etmiş. Babam kağan için (amcam kağan) önce Baz Kağanı balbal olarak dikmişler. Babam kağan vefat ettiğinde ben sekiz yaşında idim. O zamanki yasaya göre amcam kağan olarak tahta çıktı. (BK-D/13, 14)*”

Orhun yazıtlarında geçen bu cümlelerde de görüldüğü üzere yerin göğün ve ikisinin arasında bulunanların yaratılmasının akabinde Tanrı insanoğlunu yönetmesi için kağan tayin etmiştir. Kağan unvanıyla tahta oturan başta Bumin Kağan'ın ve İstemi Yabgu'nun ilk işi yasaları düzenlemek olmuş ve yasaları tanzim ettikten sonra halkı yönetmeye azmetmişlerdir. Devleti layıkınca yönetebilmenin en önemli ve vazgeçilmez yolu töreyi/yasaları tanzim etmek ve gerektiği biçimde bu yasaları uygulamaktır. Yine yukarıdaki ifadelerden hareketle bir milletin devletini kaybetmesinin, kul ve cariye olmasının önemli sebeplerinden birisi yasalarını yitirmiş olması ile alakalıdır. Yasalarını gereğince koruyamamış ve uygulayamamış bir milletin, devletini ve kağanını kaybedip başka ulusların hakimiyetine girerek kul

ve cariyeye olması kaçınılmaz bir sonuçtur. Böyle bir duruma maruz kalmış bir millet yine ancak kendi öz yasalarına göre örgütlenerek bu olumsuz şartlardan kurtulabilir.

Yine İltiş Kağan yasalar gereğince devleti ve milleti örgütleyip yönettikten sonra vefat edince ardında güçlü bir devlet, yedi ve sekiz yaşlarında iki erkek çocuk bırakmıştır. Yaşları itibariyle devleti yönetemeyecek durumda olan bu çocuklar devletin güvenliği ve bekası gereğince tahta çıkmamış töre/yasalar devreye girmiştir. Bu iki varisin amcası Kapkan Kağan yasalar uyarınca devletin yönetimini ele almıştır. Böylece yasaların tayin edici ve keskin yönü, devlet idaresindeki bu devir teslimde kendi ağırlığını bir kez daha hissettirmiştir. Kapkan Kağan'ın 716 yılında vefat etmesi ile birlikte İltiş Kağan'ın oğulları devleti yönetebilecek yaş ve erke sahip olduklarını düşünerek bu kez devlet yönetimine talip olmuş ve bir ihtilal sonucunda bu düşüncelerini gerçekleştirmişlerdir. Fakat burada yapılan icraatlar ve atılan adımların hiçbirisi yasalara olan bağlılığın ve yasaların üstünlüğüne olan itaatin dışında değildir.

4. EHİL OLMA / LİYAKAT

Ehil olma, *herhangi bir işte becerikli olma, bir işi başarılı bir şekilde gerçekleştirme, iş erbabı* şeklinde izah edilebilir. Liyakat kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırılık durumu, değerim*” (TDK, 2010: 1590) şeklinde tanımlanmaktadır. Daha geniş bir tanımlama ile *bir insanın herhangi bir görevi üstlenmeye layık olma durumu ya da belirli nitelikleri gerektiren bir duruma bağlı şartları haiz olma hâli, özellik bakımından eşit şartlara sahip insanların eşit ve adil kriterler çerçevesinde değerlendirilme süreci* (Demir ve Acar, 2002: 268) şeklinde ifade edilmektedir. Liyakat ya da bir iş için ehil olma hâli, insanlık tarihi boyunca toplumları derinden etkileyen temel unsurlardan olmuştur. Kamu menfaatini gözetenlerin her işi ehil olana vermeleri sosyal bir sorumluluktur. Yeterli ve gerekli bilgi, beceri ve deneyimi olmayan kişiler verilen görevleri layıkıyla yerine getiremezler ve bunun sonucunda da devlet ve millet zarar görür (Aytürk, 2018: 157). Bozulan toplumların, yıkılan devletlerin, yok olan ulusların tahribat sebeplerinin başında liyakat ilkesinin göz ardı edilmesi gelmektedir. Zira liyakatin temelinde hak etme, görev tanımlamasına uygun bilgi ve yeteneğe sahip olma ve tevdi edilecek olan işe uygunluk şartları mevcuttur. Bu şartlara ahlak, erdem, tarafsızlık gibi insani ve toplumun gelenek ve görenek örgüsünü teşkil eden kültürel değerleri de eklemek tam bir bütünlük yakalamak noktasında isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Bir toplum dinamiği olarak liyakatin ehemmiyeti, Kur'an'da Nisa Suresi 58. ayette “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.*” şeklinde bize tebliğ edilmiştir. Hz. Muhammed'in *bir yönetici bir işe daha ehil bir kimse varken yakınlığından, akrabalığından dolayı yahut sevgisinden muhabbetinden dolayı ehil olmayan birini memur tayin ederse Allah'a, peygambere ve müslümanlara ihanet etmiş olur* (Berki, 1979: 176) şeklindeki ifadesi ehliyet ve liyakatin peygamber nazarında nasıl bir mertebeye olduğunu işaret etmektedir.

*Bir kuyumcunun aleti bir kunduracının elinde olsa bu durum kumun içine ekilmiş bir tohuma benzer. Çiğçiye mahsus aletin kunduracının önünde olması, köpeğe saman verilmesi buna mukabil eşeğe kemik verilmesi hiçbir değer taşımaz. Bir asa Musa'nın elinde adeta tanık hükmündeysen aynı asa büyücünün elinde boş, değersiz hatta nefsin aracı hâline dönüşür düşüncesine sahip olan Mevlana gerçekten de her işin ehline verildiğinde dürüst ve makbul olacağını, ehlinin dışına verilen işlerin daima aksayacağını ve yerinde olmayacağını bu sözlerle dile getirmektedir (Ergül, 2017: 85). Yine, Konfüçyüs'ün “*Bir yerde küçük nesnelere büyük gölgeleri oluşuyorsa orada güneş batıyor demektir.*” sözünde de topluma yön veren bilge kişilerin liyakati ne derece önemsedikleri açıkça görülmektedir.*

Günümüzde bir işe talip olanların iş yeterliliğinin değerlendirilmesinde ve uygunluğunun tespitinde, kamu kurum ve kuruluşlarına atanacak personelin seçiminde liyakat adeta hukuki bir ilke konumundadır. Günümüz hukukunda *liyakat* ilkesini Anayasanın 70. maddesinde ve Devlet Memurları Kanunu'nun 3/C maddesinde tespit etmek mümkündür. Liyakat için Anayasanın 70. maddesinde, “*Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden*

başka hiçbir ayırım gözetilemez.” şeklinde bir ifade yer alırken; Devlet Memurları Kanununun 3/C maddesinde de “Devlet kamu hizmetleri görevlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini liyakat sistemine dayandırmak ve bu sistemin eşit imkanlarla uygulanmasında Devlet memurlarını güvenliğe sahip kılmaktır” şeklinde bir açıklama mevcuttur (Diler, 2018: 6-7).

Devletin muhatap kitleleri, idaresini üstlenmiş olduğu halktır. Bu noktada devletin en önemli görevlerinden birisi eşit hak ve adaleti tesis etmek suretiyle kamuya hizmet sunmaktır. Kamuya hizmet sunulurken devlet, tarafsızlığını icraatta ortaya koyar. Kamuyu teşkil eden halk da tarafsızlığa olan inancını aldığı hizmete olan yaklaşımı ve devlete bağlılığı ile bunu gözler önüne serer. Kamuda eşit hak ve adalet dağılımının belirgin göstergesi ehliyet/liyakat ilkesinin merkeze yerleştirilmesidir.

Eski Türk devlet geleneğinde ehliyet/liyakat devlet yönetiminde esas teşkil eden temel değerlerden birisidir. Liyakatin varlığına en önemli işaret, Türk hükümdarlarına Tanrı tarafından verilen ve yönetme yetkisi anlamına gelen kut inancıdır. Halkı yönetme hakkı Tanrı tarafından hükümdar olan kişiye verilirken seçilen kişinin liyakat çizgisinde olduğu tartışmadan uzaktır. Zira Tanrı kimi hükümdarlık için uygun görürse ona bu hükümdarlık işini icra edebileceği akıl, bilgi, görgü, gönül ve yeteneği de birlikte verir. Yani hükümdara devlet yönetim erki verilmeden önce onun liyakat noktasında tekamüle erdirilmesi Tanrı tarafından gerçekleştirilir. Liyakat noktasındaki bu olgunlaştırma işi Kutadgu Bilig’de şu şekilde geçmektedir (Yusuf Has Hacib, 2008: 398-399):

*“Bayat kimke bérse bu beglik işi / Bérür ög köngül kör ol işke tuşı”
“Tanrı kime bu beylik işini verirse ona işiyle orantılı akıl ve gönül de verir.”*

*“Kimi beg törütmek tilese bayat / Bérür aşnu kılk yañg ukuş yüg kanat”
“Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse ona önce uygun bir tavır ve hareket, akıl ve kol kanat verir.”*

Yukarıdaki beyitlerde devlet yöneticisinin vasıflarını ortaya koymak (Koçak Macun ve Kurtlu, 2018: 69) suretiyle liyakate işaret eden Yusuf Has Hacib, hükümdara görevini icra ederken hak, hukuk, adalet dairesinde davranma, bir işi ehline verme, merhametli olma, şefkat etme, sadakatle bağlılık, eli açık olma ve bir işin ehline danışmayı ihmal etmeme gibi konulara özen göstermesini özellikle tavsiye etmiştir. (Açık, 2016: 419).

Halkı yönetmeye layık olan kişi Tanrı tarafından seçilip görevlendirildiği; liyakatini yitirenlerden ise bu görevin Tanrı tarafından geri alındığı sistemde kut inancı liyakatin belgesi olma niteliğini üzerine toplamaktadır. Bu durumda Orhun Yazıtlarına kut inancı çerçevesinden bakıldığında ehil olmanın/liyakatin bu inanç ile paralellik arz ettiği söylenebilir. Halkın yönetimi kendisine tevdi edilen hükümdar, Tanrı tarafından liyakat noktasında kemale erdirilmiş ve bu kutlu vazife kendisine verilmiştir. Yürüttüğü görevinde gönlü, dili, ahlaki bozulmaya uğramış olan^{vii} ve töreden kopan hükümdar ise liyakatten uzak düşmüş olması sebebiyle de Tanrı tarafından kut yetkisinin geri alınmasıyla cezalandırılır. Bu noktada liyakat devlet yönetimi için esas unsur olma özelliğini taşıırken; liyakatin yitirilmiş olması ya devlet yöneticisinin görevi bırakmasıyla ya da devletin yok olmasıyla sonuçlanır. Eski Türk Yazıtlarında sadece kağanların liyakatinden bahsedilmemiş aynı zamanda onların emrinde görev yapanların da bilgelik ve cesaret yönüyle liyakatlerine işaret edilmiştir. Költigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtlarında kağan ve buyruğunda olanlar için liyakat hususunu şu satırlarda tespit etmek mümkündür:

*“T(e)ñri : y(a)rl(i)k(a)dukin : üçün : öz(ü)m : kut(u)m : b(a)r üçün : k(a)ğ(a)n : ol(u)rt(u)m”
“Tanrı lutfettiği için benim kut’um olduğu için (kut sahibi olduğum için) kağan olarak tahta oturdum. (KT-G/9), (BK-K/7)”*

“Bilge : k(a)ğ(a)n (e)rm(i)ş : (a)lp k(a)ğ(a)n (e)rm(i)ş : buyruki y(i)me : bilge (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : (a)lp (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : b(e)gl(e)ri y(i)me : bod(u)nu y(i)me : tüz (e)rm(i)ş : (a)nı üçün : il(i)g : (a)nça tutm(i)ş : (e)r(i)nç : il(i)g tut(u)p : törüg : itm(i)ş”

“Akıllı hükümdarlar imiş, cesur hükümdarlar imiş, kumandanları da akıllı imişler şüphesiz, cesur imişler şüphesiz, devleti yönetip yasaları düzenlemişler. (KT-D/3), (BK-D/4)”

“(A)nta kisre : in(i)si : k(a)ğ(a)n : bolm(i)ş (e)r(i)nç : oğl(u) : k(a)ğ(a)n bolm(i)ş (e)r(i)nç : (a)nta kisre : inisi : (e)çisin t(e)g : kıl(i)nm(a)duk (e)r(i)nç : oğl(u) : k(a)ğ(a)n t(e)g : kıl(i)nm(a)duk (e)r(i)nç : bil(i)gsiz : k(a)ğ(a)n : ol(u)rm(i)ş (e)r(i)nç : y(a)bl(a)k : k(a)ğ(a)n : ol(u)rm(i)ş (e)r(i)nç : buyruku : y(i)me : bil(i)gsiz [(e)rm(i)ş] (e)r(i)nç : y(a)bl(a)k (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : b(e)gl(e)ri : bod(u)nı : tüz(s)ü : üç(ü)n : T(a)bg(a)ç bod(u)n : t(e)bl(i)gin : kürl(ü)g[in] : için : (a)rm(a)kçısı : için : in(i)li : (e)çili : ki[η]şürtükün : için : b(e)gli : bod(u)nluğ : yoğ(a)şurtukün : için : Türük : bod(u)n ill(e)dük : ilin : ı[çğ(i)]nu : idm(i)ş : k(a)ğ(a)nl(a)duk : k(a)ğ(a)nın : yit(ü)rü : idm(i)ş”

“Ondan sonra erkek kardeşleri hükümdar olmuşlar şüphesiz, oğulları hükümdar olmuşlar şüphesiz. Ondan sonra erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamış şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz. Akılsız hakanlar tahta oturmuş şüphesiz, kötü hakanlar tahta oturmuş şüphesiz. Kumandanları da akılsız imişler şüphesiz, kötü imişler şüphesiz. Beyleri ve halkı itaatkâr olmadığı için Çin halkı hilekar ve sahtekar olduğu için aldatici olduğu için erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için Türk halkı kurduğu devletini elden çıkarıvermiş, tahta oturttuğu kağanını kaybedivermiş. (KT-D/4, 5, 6, 7), (BK-D/5, 6, 7)”

“(A)nta kisre : T(e)ñri : bil(i)g b(é)rtük üç(ü)n : öz(ü)m ök : k(a)ğ(a)n kışd(i)m : Bilge Toñukuk : Buyla B(a)ğa T(a)rk(a)n : birle : İlt(e)r(i)ş k(a)ğ(a)n : bol(u)y(i)n : b(i)rye : T(a)bg(a)ç(i)ğ : öñre Kıtāñ(i)ğ : yurya Oğ(u)z(u)ğ : ök(ü)ş ök : öl(ü)rti : b(i)lg(e)si : ç(a)b(i)ş : b(e)n ök (e)rt(i)m”

“Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için onu ben kendim bizzat kağan yaptım. Bilge Tonyukuk Buyla Bağa Tarkan sayesinde İltiş kağan olarak güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü. Danışmanı ve kumandanı bizzat bendim. (T T1-B/6, 7)”

“Türg(i)ş k(a)ğ(a)nta : kür(e)g k(e)lti : s(a)bı ant(e)g : öñd(ü)n k(a)ğ(a)ng(a)ru : sü yorl(i)m : t(é)m(i)ş : yor(i)m(a)s(a)r : bizni : k(a)ğ(a)nı (a)lp (e)rm(i)ş : (a)yğuçısı : bilge (e)rm(i)ş : k(a)ç(a)n n(e)ñ (e)rs(e)r : bizni : öl(ü)rt(e)çik ök : t(é)m(i)ş”

“Türgiş kağanından kaçak geldi. Sözleri şöyle idi: Doğu kağanına karşı sefer edelim demiş. Sefer etmezsek bizi kağanı cesur imiş, sözcüsü akıllı imiş ne zaman olsa bizi mutlak öldürecektir demiş. (T T1-K/5)”

Yazıtlarda geçen bu satırlardan da anlaşılacağı üzere devlet idaresine layık görülen bir kağan adayı için liyakatin en önemli göstergesi Tanrı tarafından verilen kut yetkisine sahip olmaktır. Bilge Kağan bu duruma işaret ederek Tanrı'nın lutfetmesi ve kendisinin de kut sahibi olması neticesinde halkının üstüne kağan olarak tayin edildiğini ifade etmektedir. Bilge Kağan'ın sözlerinde şu iki noktaya dikkat etmek gerekir: Bunlardan birincisi Tanrı'nın lutfetmesi; ikincisi ise bizzat kendisinin kut'a sahip olmasıdır. Bu durum Kutadgu Bilig'deki kut anlayışı ile mukayese edildiğinde net bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Zira Kutadgu Bilig'de kağan olması muhtemel olan bir kişinin akıl, bilgi, görgü, gönül ve yetenek açısından olgunlaştırıldığı dile getirilmektedir. Bu ifade ile Bilge Kağan'ın sözlerinin mukayesesi, Bilge Şad'ın liyakat noktasında kağan olabilmesi için Tanrı tarafından her türlü olgunluk evresinin gerçekleştirildiği düşüncesini bizde uyandırmaktadır.

Liyakat noktasında yazıtlarda şahit olduğumuz bir başka durum da kağanların ve onların emirlerinde bulunan yetkililerin akıllı ve cesur olma özellikleridir. Akıl ve cesaret yönü güçlü kağan ve buyruğunda olanlar, akılları ve bilge olmaları sayesinde devlet idaresini güçlü kılmak için gerekli yasaları düzenlemişler; cesaretleri bakımından da devletin varlığını korumak ve devletin sınırlarını genişletmek amacıyla devlet için tehdit olarak gördükleri boy ve uluslar üzerine gerekli seferleri düzenlemişlerdir. Bu noktadan bakıldığında devletin mevcut durumu ve gelecek planlaması için akıl, bilgelik ve cesaret liyakati işaret eden hususlardır.

Orhun Yazıtlarını liyakat açısından değerlendirdiğimizde karşılaştığımız bir başka nokta da kağanın ölümü neticesinde yerine atanan kişilerin kendisinden önceki kağan gibi bir yaradılışa sahip olmaması, bir liyakat nişanı olan akıllılık ve cesaret yönlerinden mahrum olması yani yazıtlardaki tanımlama ile

akılsız hakanlar olması, kötü hakanlar olmasıdır. Kağanların akılsız olması, kötü olması hâliyle onların buyruğunda çalışan kumandanların da aynı vasıflarda olmasına sebebiyet vermektedir. Tüm bunlara beylerin ve halkın itaatkâr olmaması ve Çin halkının hile ve desiselerinin eklenmesi Türklerin kurdukları devletlerini elden çıkarmalarına ve kağanlarını kaybetmelerine sebep olmuştur. Burada açıkça görülmektedir ki kut yetkisine sahip olmayan, akıl, bilgelik ve cesaret yönüyle liyakat koşulundan uzakta olan kişilerin kağan olarak tahta oturmaları devletin geleceği için yok oluş bakımından açık bir tehdittir. Zaten ehil olma/liyakat ilkesinin ihlali bir kağan için ya tahtını liyakat açısından olgunluk seviyesinde olan bir başkasına bırakma ile ya da devletin yok olmasıyla, ortadan kalkmasıyla sonuçlanmaktadır.

5. İSTİŞARE

İstişare kelimesi köken olarak Arapça “ş(e)v(e)r(e) (شور)” sülasi mastarından ve şûrâ kelimesinden istifâl(e) kalıbıyla türetilmiştir. Yine aynı kökten; *bildirme, danışma, danışan, danışmanlık, görüşme, fikir alışverişi* anlamlarına gelen *istişârî, istişârât, meşvere/t, müsteşâr, müsteşârî, müşâvere, müşâverât, müşâvir/e, müşâvirîn, müteşâvir, teşâvür* kelimeleri de şûra kökünden oluşturulmaktadır.

Sözlüklerde *fikir sorma* (Develioğlu, 2013: 532), *danışma* (TDK, 2010: 1218) şeklinde tanımlanan istişare, herhangi bir konuda bir kimseden düşüncesini sorma, fikir alışverişi etme anlamına gelmektedir. Kelimenin kavram alanı dikkate alınarak daha kapsamlı bir tanımlama yapılacak olursa, karşılaşılan bir sorunu çözmek, tasarlanan bir plan ve proje hususunda doğru sonuca ulaşmak, sonuca giden yolda yanılğı payını en aza indirmek, doğru, kusursuz ve net kararlar verebilmek için üzerinde çalışılan konunun uzmanına başvurmak ve onun bilgi, görgü ve tecrübelerinden faydalanmak suretiyle görüşlerini almak, fikir alışverişinde bulunmak şeklinde izah edilebilir. Hülasa, bilirkişi vasfıyla alanında söz sahibi olan bir uzmandan herhangi bir konuda destek almaktır.

İstişarenin özünde danışmak ve fikir alışverişinde bulunmak vardır. Fikirlerin karşılıklı mukayesesi bağlamında da değerlendirilebilir. İstişare aracılığıyla farklı görüşler harmanlanmak suretiyle daha doğru, daha net, daha sağlam bir bilginin ortaya çıkması da sağlanmış olacaktır. İnsanoğlu, bilgi olarak elde ettikleriyle sınırlı; tecrübe olarak de gördükleriyle mahdut bir varlık olduğu için bilgi ve görgü açısından kendini geliştirmiş olan diğer insanlardan istifade etme yoluna gider. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir konuda bilgi ve tecrübesi olmayan birisi; işinin ehli, basiret ve feraset sahibi bir uzmandan destek alarak işini en doğru sonuca ulaştırabilmek için istişare yolunu seçer. Böylece, istişare insani ilişkiler çerçevesinde önemli bir noktaya yerleşmiş olur. Sahip olduğu bu önem ile istişare insanların karşılaştığı sorunlara çözüm bulmada, kişisel ya da toplum içindeki anlaşmazlıkların giderilmesinde, yürürlüğü konulması arzu edilen her işin kalitesini artırmada, bireysel ya da toplumsal anlamda hak edişlerin eşit ve adil bir şekilde dağıtılmasında büyük bir misyon üstlenmektedir.

İnsanoğlunun yaratıldığı andan günümüze kadar geçen zaman dilimi içerisinde insan ilişkileri ilgi ve ihtiyaçlar çerçevesinde çeşitlilik kazanmış ve gittikçe de karmaşık bir hâl almıştır. İnsani ilişkilerin böyle bir zemine kaydığı dönemde istişareye daha da çok ihtiyaç duyulmuştur. İnsanların giriştikleri işlerde ve planladıkları faaliyetlerde başarılı olabilmeleri ve en doğru sonuca ulaşabilmeleri için merkezinde insanın bulunduğu her türlü alanda istişarenin canlı tutulması gerekir. Çok sesliliğin, farklı fikir ve görüşlerin adeta bir toplamı şeklinde izah edebileceğimiz istişare mekanizmasını aktif hâlde tutmanın amacı herhangi bir meselenin çözümünde sonuca giden en güzel yönü bulmak, hata oranını en aza indirmek ve ortak akıl çerçevesinde sorunlara en makul çözümü üretmektir (Aslan, 2014: 225-239).

İnsan merkezli bir dinamik olan istişarenin varlığına insanın olduğu bireysel, aile içi, kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik vs. her türlü alanda rastlamamız mümkündür. İlahi kaynaktan sosyolojik düzleme kadar istişare insan ilişkilerinde gidişatı belirleyen bir fonksiyon üstlenmiştir. Meseleye önce ilahi zeminden bakacak olursak *istişare* kelimesinin kökü *şûra* ifadesi Kur'an'da bir sureye ad olarak verilmiştir. Bununla birlikte Kur'an'da danışmayı, fikir alışverişini işaret eden pek çok ayet mevcuttur:

“Eğer anne ve baba birbiriyle görüşerek ve anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur. (Bakara 2/233)”

“Onları affet, onlar için bağışlanma dile, işlerinde onlarla istişare et. [Bir konuda] karar verdiğin zaman Allah’a tevekkül et. [Ve onu uygula. Çünkü] Allah, tevekkül edenleri sever. (Âl-i İmran 3/159)”

“Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; hâlbuki onu, Resûl'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi. Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz. (Nisâ 4/83)”

“Dedi ki: “Ey ileri gelenler! Bana bu işimde düşüncenizi söyleyin. Sizin katılımınız olmadan kesin bir karar verecek değilim. (Neml 27/32)”

“Onlar Rablerinin (iman ve salih amel) çağrısına icabet eder, namazı dosdoğru kılarlar. İşleri, aralarında istişare iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler. (Şûrâ 42/38)”

Nübüvvet kapısının son elçisi Hz. Muhammed istişareye ziyadesiyle önem vermiş, bunu her fırsatta sözlerinde ve davranışlarında ortaya koymaya çalışmıştır. Bu noktada Hz. Muhammed istişare hususunda kendisiyle istişare edilen kişinin güvenilir bir kişi olması gerektiğini; bütün peygamberlerin ikisi sema ehlinden ikisi de dünya ehlinden olmak üzere istişare edebileceği dört tane vezirinin olduğunu ve kendisinin de diğer peygamberlerde olduğu gibi dört tane vezire sahip olduğunu dile getirmiştir. Yine Hz. Peygamber, fikir alışverişi yapılabilecek bir müşavirin önemini dile getirebilmek için “Sizden, kendisine sorumluluk verilen birisi için Allah hayır isterse, onun salih bir vezire sahip olmasını sağlar; o vezir danışmanlığını yaptığı kişiye unuttuğu şeyleri hatırlatır, hatırladığı şeylerde de yardımcı olur.” ifadesini zikretmiştir (Aslan, 2014: 228).

Türk dünyasında ve Türk dilinin yazılı belgelerinde Arapça kökenli istişare kelimesini Türk dilinin sözcük hazinesinde farklı göstergeler aracılığıyla tespit etmemiz mümkündür. İlgili kelime ve anlam içeriği Köktürk Bengü taşlarında *danışman* ve *sözcü* anlamına gelecek şekilde bilge, aygıl, ayguç ifadelerinde geçmektedir:

“‘Aygıl!’ tedi. Aygıması ben ertim.” “‘Sözcüm ol!’ dedi. Sözcüsü bendim. (T T1/B-5)”

“‘Bilgesi çabışı ben ök ertim” “‘Danışmanı ve kumandanı bizzat bendim. (T T1/B-7)”

Ayrıca Költigin Yazıtı doğu yüzü 26. satırda geçen

“İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunta üye olurtum. İnim Költigin birle sözleşdimiz.”
“Karnı aç, sırtı çıplak yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Költigin ile konuşup anlaştık. (KT/D-26)”

ifadesinin içindeki *sözleştimiz*^{viii} sözcükbiçimi “karşılıklı konuşup anlaştık” anlamında kullanılmıştır. Burada herhangi bir konuda konuşup anlaşmak fikir alışverişinin varlığına işaret etmektedir. Bu da istişarenin o dönemdeki varlığına açıklık getirmektedir.

Eski Türkçe sözlüklerde (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 214-215) ve Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde (Caferoğlu, 1993: 150) tespit edilen *tayanç*, *tayançı* sözcükleri “sırdaş, müşavir, danışman” anlamını ihtiva edecek şekilde geçmektedir. Yine aynı sözlüklerde geçen *kengeş*, *kengeş-*, *kengiş*, *keñşeş-*; *kineş-*, *kinges-*, *kingeş-*, *kingeşin-*, (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 118-121) *kängäş*, *kängäşmek*, *kängiş*, *känkäşmäk* (Caferoğlu, 1993: 71) sözcükleri “istişare etmek, müşavere etmek, danışmak, danışık” anlamlarında kullanılmaktadır. A. Von Gabain, *kingäş-* fiilinin danışman anlamına geldiğini ve ilgili kelimenin “kiñ ‘geniş’ kökünden -ş- kuvvetlendirme ekiyle *kiñgäş-* biçimine eriştiğini ifade etmektedir (Gabain, 2007: 49). Uygur Türkçesiyle yazılmış belgelerde *tayanç* ve *kengeş*, *kengeş-* sözcükleri şu şekilde tespit edilmiştir:

“Buyruklar inançlar tayançlar arkası bir ikintike ööçsüz keksiz övkesiz kakıgsız aymançsüz köngülin ertngü ögrünçlüg sevinçlig bolmış kergek” (Kaya, 1994: 241)

“Beyler, vezirler topluluğu birbirine karşı intikam ve nefret beslemeden endişesiz (şefkatli) bir gönülle son derece sevinçli olmalı.” (Benli, 2013: 77)

“Kop yilik tutuk ev (bark) (kod)up (munlay)u kengşeşip olar yime tengri tengrisi burkanka yaguk tegip (to)yun dıntar boltular.” (Uzunkaya, 2020: 427)

“Bütün veliler evi barkı terkedip biz de rahip olalım diye böyle müzakere ederek bunlar yine Tanrılar Tanrısı Burkan'a yaklaştılar ve rahip oldular, veliliğe ulaştılar.” (Uzunkaya, 2020: 427)

“İçili inili ikegü sözleşü kengşeşü yme yene ötrü bartular.” (Kaya, 1994: 241)

“Abi kardeş, ikisi danışarak konuşup sonra geldiler.” (Uzunkaya, 2020: 154)

Dîvânü Lügâti't-Türk'te *kengşeş* sözcüğü “işlerde danışma görüşme düşünme ve müşavere”; *kengşeş*- fiili de “karşılıklı danışmak tedbir etmek” anlamına gelecek şekilde yer almaktadır. Dîvânü Lügâti't-Türk'te ilgili kelimenin *kengşeşlig* “danışıklı, tedbirli”; *kengşeşsiz* “danışksız, tedbir” şeklinde türemiş hâlleri ile *kengşeşdi* “danıştı”; *kengşeşür* “danışır” çekimli hâllerini tespit etmek de mümkündür (Kâşkarlı Mahmud, 2013a: 301).

“King ton opramas kengşeşlig bilig artamas.” “Geniş elbise yıpranmaz, danışıklı iş bozuk olmaz.” (Kâşkarlı Mahmud, 2013b: 358)

“Kengşeşlig bilig üzreşür, kengşeşsiz bilig obraşur.” “Danışıklı bilgi güzelleşir, danışksız bilgi yıprar.” (Kâşkarlı Mahmud, 2013c: 232)

“Ol manga kengşeşdi” “O benimle danış etti, danıştı, müşavere kıldı.” (Kâşkarlı Mahmud, 2013b: 394)

Kutadgu Bilig'e baktığımızda istişare kelimesine o dönemde denk gelen gösterge olarak *kinġe-* “danışmak, görüşmek”, *kinġeş-* fiili “karşılıklı danışmak”, *kinġeş* “danışma, görüşme, düşünme” ve *kinġeşçi* sözcükleri de “danışman” anlamında bir sözlükbirimin kullanıldığını görmekteyiz. Kutadgu Bilig'de istişareye karşılık gelen *kinġe-*, *kinġeş-* ve *kinġeş* sözlükbirimlerinin *kinġeşçi*, *kinġeşgü* şeklinde türemiş hâlleri ile *kinġeyin*, *kinġeşke*, *kinġeşti* vs. çekimli hâlleri tespit edilmiştir:

“Vezir begke tutçı kinġeşçi bolur / Kinġeşçi kişiler tenġeşçi bolur.”

“Vezir bey için daima bir danışmandır, danışmanlar her işte kıyasla hareket ederler.” (Yusuf Has Hacib, 2008: 442-443)

“Neçe iş kişiye kinġeşgü kerek / Könġül taplamış işni kılgu kerek”

“Bazı işler vardır ki, insanlarla istişare etmek gerekir; fakat sonuçta kişi yine gönlünün uygun gördüğü işi yapmalı.” (Yusuf Has Hacib, 2008: 618-619)

“Barayın men emdi kadaşım tapa / Kinġeyin anġar men bu iş ay apa”

“Ben şimdi kardeşimin yanına gideyim ve bu işi ona danışayım.” (Yusuf Has Hacib, 2008: 942-943)

“Ukuşluġ biliglig bu oġlüg büġü / Kinġeşke tusulur anġar ne tiġü”

“Anlayışlı, bilgili, anlayışlı ve hakim kişi danışmak için faydalı olur ona söz yok.” (Yusuf Has Hacib, 2008: 508-509)

“Bu ay toldı özke kör itti işig / Adaştı kinġeşti bir atlıġ kişig”

“Ay-Toldı bir gün ileri gelen biriyle ahbap oldu; onu dost edindi, işlerini ona danıştı.” (Yusuf Has Hacib, 2008: 166-167)

Yazılı belgelerin dışında devlet gelenek ve işleyişine bakılacak olursa, Türklerde istişarenin varlığına işaret eden *tayanç* ve *kengşeş*, *kengşeşçi* vs. ifadelerine İslam Öncesi Türklerde karar alma mekanizmalarından birisi olan kurultay meclislerinde de rastlamaktayız. Yasalara göre yönetme ilkesinin esas olduğu Türk devlet geleneği içerisinde hakimiyet anlayışının temel ayaklarından birisi de kurultay meclisidir. Bir nevi danışma işlevine sahip bu kurultay meclisinde yukarıda özellikle Türk dilinin yazılı metinlerinde de tespit ettiğimiz ve örneklediğimiz gibi danışman pozisyonunda olan ve kendisiyle fikir alışverişi yapılan *tayanç* ve *kengşeşçi* ismi verilen danışmanlar mevcuttur (Bağdatlı, 2007: 40). *Tayanç* ve *kengşeşçi* adı verilen ve kendisiyle fikir müzakeresi yapılan bu şahısların faaliyet alanı Türk devlet geleneği içerisinde sadece kurultaylar ile sınırlı kalmamış, bu müşavirler saraylarda da sıklıkla görev almışlardır (Bedirhan, 2019: 211).

İslam sonrası Türk devlet geleneğinde istişarenin izlerine Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve diğer Türk devletlerinde rastlamak mümkündür. Karahanlılar döneminde istişarenin varlık ve işlevi Kutadgu Bilig’i referans almak suretiyle yukarıda beyan ettiğimiz üzere izah edilebilir. Bunun dışında Karahanlılarda başvezir konumunda olan Yağru unvanına sahip devlet görevlisi vardır ve onun emrinde büyük bir divan mevcuttur. Hükümdar devlet yönetimini icra ederken Tanrı’ya ve yasalar aracılığıyla da idaresini yürüttüğü halka karşı sorumludur. İşte bu noktada “Tanrı-Kut-Danışma” üçlüsü devreye girmektedir. Halkına karşı sorumlu olan hükümdar çeşitli kararlar alacağı zaman danışma meclisinde bu görevi yerine getirmek durumundadır. Halkı kendi şahsi kararları ile değil; danışma meclisinde alınan kararlar ile yönetmekle yükümlüdür ve böyle yaptıkça ancak hükümdar olarak kalabilir. Gaznelilerde hükümdar uygun gördüğü takdirde kendisine bir vezir tayin eder ve onunla devlet ile alakalı mevzuları görüşürdü; fakat istişare sonunda çıkan karara uyma zorunluluğu bulunmayan hükümdar, son kararı yine kendisi verme yetkisine sahipti. Bu durum bize istişare mekanizmasının Gaznelilerde belirli sınırlar dahilinde yürütüldüğünü göstermektedir. Selçuklu Devletinden itibaren doğu medeniyetleriyle dil ve edebiyat açısından sıkı bağ kuran Türklerin diline Arapça ve Farsçadan çok sayıda kelime girince Eski Türkçeden gelen birçok kelime pasifleşti ve yerine bu dillerin sözcükleri aktif olarak kullanılmaya başlandı. Selçuklu döneminden itibaren günümüze uzanan süreçte Anadolu coğrafyasında *tayanç*, *tayançı*, *kengeş*, *kengeşçi*, *kenge-*, *kengeş-* gibi sözcüklerinin yerini *istişare*, *istişare etmek*, *meşvere*, *müşavere*, *müşavere etmek*, *müşavir*, *danışman*, *danışmak* gibi ifadeler aldı. İş, eylem sabit kalmak kaydıyla yapılan işi karşılayan göstergeler değişmeye başladı. Böylece İslam öncesi Türk toplumundaki *kurultay meclisleri* İslam sonrası Türk toplumunda başta *dîvân* olmak üzere özellikle Selçuklularda *Müşâvere Meclisi*, Osmanlılarda *Meclis-i Meşveret* olarak karşılanmaya başlandı. Adı ne olursa olsun Türk toplumunda karşılıklı bir fikir alışverişi ve danışma mekanizması mutlaka varlığını sürdürmüştür (Gezgin, 2002: 203-209).

İslam öncesi ve İslam sonrası Türk toplumuna bakıldığında istişare mekanizmasının varlığını *ayguç*, *bilge*, *tayanç*, *tayançı*, *kengeş*, *dîvân*, *meşvere*, *müşavere*, *müşavir*, *istişare*, *danışma kurulu*, *danışman* vs. ifadelerinin referansında tespit etmek mümkündür. Zaten bir toplumda gerek somut gerekse soyut mahiyette bir olgunun varlığı eğer mevcut değilse onu karşılayacak bir göstergenin üretimi hâliyle gerçekleşmez. Türklerin istişare kavramını gerek aynen kullanmaları gerekse kendi dillerinde bu duruma uygun bir kelime üreterek karşılamaları, kendi yaşantıları içerisinde danışma ve fikir alışverişi gibi bir mekanizmayı canlı tuttuklarını göstermektedir. Türk devlet geleneği içerisinde hükümdarın danışma kurullarının oluşu, ihtiyar heyetlerinin varlığı ve Bilge Tonyukuk’tan başlayıp Nizamül Mülk, Ali Şîr Nevâyî, Şeyh Edebâlî, Akşemsettin vs. devlet aklı diye tabir ettiğimiz müşavir/danışmanlar zincirine yer ve zaman değiştikçe yeni halkaların eklendiği istişare mekanizması, bugün hâlen gerek kamusal alanda ve gerekse özel sektöre ait kuruluşlarda sistemin sorunsuz işleyebilmesi için misyonunu yerine getirmektedir.

Devlet işlerinde ve devlete ait işleyişlerde hükümdar ile danışman ya da danışma kurulunu teşkil eden kişiler arasındaki müzakere ve birbirlerinin görüşlerinden istifade etme durumuna, Orhun yazıtlarında “sözleş-, aygıl! ve ayguç, bilge” kelimelerinin geçtiği satırlarda rastlamak mümkündür:

“İçre : (a)şs(i)z : t(a)şra : tons(u)z : y(a)b(i)z y(a)bl(a)k : bod(u)nta : üye : ol(u)rt(u)m : in(i)m : Költig(i)n : birle : sözl(e)şd(i)m(i)z”

“Karnı aç, sırtı çıplak; yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Költigin ile konuşup anlaştık. (KT/D-26), (BK/D-21)”

“(A)yğ(i)l’ tédi : (a)y(i)ğm(a)sı b(e)n (e)rt(i)m : Bilge Tonyukuk : “k(a)ğ(a)n mu kış(a)yın” t(é)d(i)m : s(a)k(i)nt(i)m”

“Sözcüm ol! dedi. Sözcüsü bendim Bilge Tonyukuk. [Bunu] kağan mı yapayım dedim, düşündüm. (T T1/B-5)”

“B(i)lg(e)si : ç(a)b(i)ş(i) : b(e)n ök (e)rt(i)m”

“Danışmanı ve kumandanı bizzat bendim. (T T1/B-7)”

Bu satırlarda geçen ve istişarenin izlerini taşıyan *sözleşmek*, *ayguç*, *bilge* kelimelerinin anlam analizini iyi yapmak gerekir. Bu bağlamda *sözleşmek* kelimesi ele alındığında kelimenin ilk anlamı *konuşmak*, *karşılıklı konuşmak* şeklinde geçmektedir. Burada karşılıklı konuşmayı, *herhangi bir konuda fikir alışverişi yaparak ilgili konu üzerinde mutabakata varmak* şeklinde değerlendirmek gerekir. Zira II. Köktürk Kağanlığının kurucusu İltiş Kağan, ilk önce on yedi ardından 70 nihayetinde 700 kişilik bir ordu ile bağımsızlık hareketini başlatıp kendisine danışman olarak tayin ettiği, Çin’de doğup büyüyen ve siyaset ilmine hâkim olan veziri Tonyukuk ile planladığı birçok işi devleti kurma aşamasında müzakere etmiştir. II. Köktürk Kağanlığı kurulurken İltiş Kağan’ın Tonyukuk’a *aygıl* “sözcüm ol!” ve Tonyukuk’un İltiş Kağan için *ayguçısı ben ök ertim* “sözcüsü bizzat bendim”; *bilgesi*^{ix} *çabışı ben ertim* “danışmanı ve kumandanı bendim” şeklinde kullandıkları ifadeler bu iki devlet adamının kendi aralarındaki istişare düzenini yansıtan ifade biçimleridir. Yine daha kurulma aşamasında olan bir devletin merkezinin Çin entrikalarından uzakta tutulması ve güvenliğinin sağlanması için Çin’e belli bir mesafede olması ve güvenilir bulunması hasebiyle Ötüken’de kurulma fikri Tonyukuk ile İltiş arasında yapılan görüşmelerin bir sonucudur.

Bilge Kağan döneminde etrafı surlarla çevrili şehirler oluşturulup Budizm inancına girme fikri gündeme gelmiş, bunun için kurulan kurultayda Tonyukuk; Çinlilerin sayıca üstün olduğunu, Türklerin bu üstünlükle baş edebilmeleri için çayır ve suyun ardından gitmeleri, av ile geçinmeleri ve çadırda oturmaları gerektiğini dile getirerek güçlü olduklarında ilerleyebileceklerini, aksi durumda geri çekilip saklanabileceklerini ayrıca Budizm’in de uyusukluk getireceğini gerekçe göstererek uygun görmemiştir. Yapılan istişare neticesinde Tonyukuk ortaya koyduğu argümanlarla adeta Bilge Kağan’ın bu fikrinin devlet ve millet geleceği için uygun olmadığını delillendirmiş ve bu fikrin uygulamaya geçmeden sadece tasarı aşamasında kalmasına vesile olmuştur. İşte Bilge Kağan’ın bu fikrinin kurultayda reddedilmiş olması istişare mekanizmasının ne derece işlediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yine Bilge Kağan ve Költigin döneminde kısa vadede Çin’e saldırmanın o dönemde devlete yarar sağlamayacağı fikrini taşıyan Tonyukuk yapılan görüşmeler neticesinde devlet idaresine Çin ile iyi ilişkiler kurma fikrini kabul ettirmiştir.

II. Köktürk Kağanlığı döneminde İltiş Kağan on yedi kez Çinlilerle, yedi kez Kıtaylarla, beş kez de Oğuzlarla savaştıktan sonra 691 yılında vefat etmiştir. Vefat ettiğinde Bilge ve Költigin adında biri sekiz diğeri yedi yaşında iki taht varisi ardında bırakmıştır. Yaş itibarıyla devlet yönetemeyecek erişkinlik ve yetişkinlikte olan bu iki kardeşin yerine töre esasınca amcaları Kapkan Kağan hükümdar olmuştur. Kapkan Kağan devletin mevcut durumunu daha da güçlü kılmış, devletin sınırlarını dört yönde olabildiğince genişletmiş ve devletini döneminin en güçlü ve en hâkim konumuna erdirmiştir. Tüm türk boylarını kendi idaresi altında toplamıştır. Devletin asıl kitlesi olan Oğuzların isyanını bastırıp bu seferden dönerken Bayırkuların kurduğu tuzağa düşmüş ve 716 yılında vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine oğlu İnal Kağan tahta oturmuştur. Fakat isyanların olduğu bu dönemde İnal kağan karışıklıkları önleyememiş ve alınan bazı yenilgiler halkın kağana olan inancını sarsmıştır. Böyle bir ortamda devletin gidişatını ve geleceğini tehlikede gören Bilge ve Költigin kardeşler giriştikleri bir ihtilal ile İnal Kağan ve yakınlarını tahttan indirdi ve devlet idaresinde bulunanların neredeyse tamamına yakını öldürüldüler. Böylece yaşlarının küçük olması sebebiyle babaları İltiş Kağan’dan alınması gereken yönetim mirası yaklaşık yirmi beş yıl sonra kendilerine geçmiş oldu. Bilge, kardeşi Költigin’in ısrarı üzerine Kağan oldu ve kardeşi Költigin ise ordunun başına geçti (Akar, 2006: 78-79). İşte böyle bir durumda o dönemin tabiriyle *sözleşerek* yani karşılıklı mutabakat içinde karnı aç, yoksul ve sefil bir durumda olan halkın yok olmaması için gece gündüz devletleri için güç gösterdiler ve emek verdiler. Burada önemli olan bir ihtilal sürecinin içerisinde dahi istişare mekanizmasının çalışıyor olmasıdır. Zira ihtilali gerçekleştiren ve başrolde olan Költigin hırs ve isteklerine kapılmış olsaydı kağanlık makamını kendi tasarrufunda kullanabilirdi. Bunu yapmak yerine kardeşi Bilge’yi ikna etme yoluna gitmiş ve kendisi de bizzat daha başarılı olacağı ordu komutanlığını tercih etmiştir.

6. MASLAHAT/TOPLUM YARARI

Maslahat sözlüğü Türk Dil Kurumu sözlüğünde *iş, önemli iş, mesele* (TDK, 2010: 1632); Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde “ *fayda, maksat, keyfiyet, iyi olan ve iyiliğe yol açan, hayır getiren, fayda sağlayan şey*” (Devellioğlu, 2013: 674); daha geniş bir kapsamda ele alınacak olursa *hatadan uzak, istenilen niteliklerde olan ve kusur içermeyen; iyi, uygun ve yararlı hâle sahip olma* gibi manalar içermektedir. Arapça *sulh* kökünden mef’alet kalıbıyla türetilen kelimeyi toplum odaklı düşünelim olursak *yapılan bir işin sosyolojik amaca uygun olması, bozulmuşluk hâlinin tersi, toplumsal anlamda iyi, makul ve münasip nitelikler barındıran, fayda içerikli sonuçlara ulaştıran* anlamlarına gelir (Dönmez, 2003: 79). Gazâlî, maslahat kavramı üzerine *fayda hasil etme; ziyarı ve zararı ortadan kaldırma* şeklinde bir görüş beyan etmiştir (Algül, 2017: 2). Maslahatın bu sözlük anlamlarından hareketle ilgili kavramın toplum ve fert yaşantısında yararı, faydayı ortaya çıkarma ve zararı defetme, ziyarı ortadan kaldırma anlamında bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. (Duman, 2011: 9-10). Nihai olarak maslahat kavramını *yarar, iyi ve faydalı olan, kamunun menfaatine olan şey* (Bagby, 2003: 155) *insanların yararına olan işleri yapmak, bunları korumak ve insanlara zarar verecek şeyleri onlardan uzaklaştırmak* şeklinde ifade edebiliriz.

Bu tanımlamalardan hareketle maslahat kavramının, ruhsal (manevî) - bedensel (maddî); kişiye özel - toplumu ilgilendiren; dünya hayatını içeren - ahiret yaşantısı ile alakalı kazançların elde edilmesini ve kişisel ya da toplumsal anlamda zarar, ziyarı ve kayıpların ortadan kaldırılmasını ifade eden bir terim (Algül, 2017: 3) olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Biz bu noktada maslahatın ferdi yönünden ziyade içtimai yönüne odaklanarak bu kavramın sosyal fayda boyutuna değinmek istiyoruz. Toplum menfaatinin bireysel kazanımlardan çok daha öncelikli olduğunu düşünmüş olmamız nedeniyle maslahatta bütüncülük anlayışının bireyselliğin önüne geçmesi kanaatini taşımaktayız. Toplum büyük resim; birey ise küçük resimdir. Burada kazanımlar açısından büyük resme odaklanmak gerekir. Çağdaş yazarlardan Hasan Hanefi, toplum yararı (maslahat) ile bireysel faydanın (menfaat) farkını; “*maslahat külli, menfaat cüz’i; maslahat genel, menfaat özel; maslahat hem maddi hem manevi ama menfaat maddidir.*” sözleriyle açıklar (Yaran, 2005: 99).

O vakit genel çerçeveden bakılacak olursa toplum kazanımını ön planda tutmak suretiyle maslahatın *bir toplumun ihtiyaçlarını karşılayan, toplumun bütün çıkarlarını gerçekleştirmek, toplumun karşılaştığı sorunları gidermek amacıyla girilen çalışmalar* şeklinde izahı mümkün olacaktır. Toplumsal yarar esas alındığında birey de bu varlığın içinde kendine ait olanı zaten elde edecektir. Zira kişiye ait kazanımlar da tüm toplumun elde edeceği menfaatlere ters düşen bir durumu içermez. Toplumun faydasına olan bir hâl, toplumun elde edeceği herhangi bir kazanım o toplumun bir parçası konumunda olan ve topluma aidiyet ruhuyla bağlı olan fertlerin de kazanımı anlamına gelmektedir. Platon, toplum menfaatine olan bir durumun kişisel kazanımlara işaret ettiğini ve topluma fayda sağlayacak bir düzenleme, icraat ve gelişmenin o toplumun fertlerine ait yararları da muhalif bir durum ortaya koymayacağını ifade eder. Bu örüntü bizi milletlerin çatısı konumundaki devlet için iyi ve yararlı olan bir işin o devletin himayesi altındaki fertlerin de yararına olacağı sonucuna götürür (Tombaloğlu, 2014: 360). İşte toplumun yararını merkez alan bu tarz düşünceler, kurulu düzenin devamı için önem arz etmektedir. Toplumsal kazanım bir ülkede yaşayan herkes için ortak çıkarların korunması anlamını taşımaktadır. Toplumun kazanımları, devletin elde etmiş olduğu bir menfaat şeklinde değil; devlet teminatı altında bulunan milletin kazancı olarak anlaşılmalıdır. Bu noktada toplumsal kazanım kavramına işlevsel açıdan netlik kazandırmak gerekir. Toplumsal fayda üstlendiği misyon ile kişiye ait kazanımlardan uzak, toplumdaki belirli bir kitle ya da sınıfın amaçlarına dönük bir gaye içinde olmayan, felsefi bir kavramdır. (Gür, 2010: 13).

Maslahat için sosyal faydayı gözetken bir toplumsal dinamik diyebiliriz. Toplum için faydacı bir misyon üstlenen maslahatın Orhun Yazıtlarında izlerine rastlamamız mümkündür:

“*K(a)ğ(a)n : ol(u)r(u)p : yok çıg(a)ñ : bod(u)n(u)ğ : kop : kubr(a)td(ı)m : çıg(a)ñ bod(u)n(u)ğ : b(a)y kıl(ı)m : (a)z bod(u)n(u)ğ : üküş : kıl(ı)m*”

“Kağan olarak tahta oturup yoksul ve fakir halkı hep bir araya topladım. Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çoğalttım. (KT/G-9, 10), (BK/K-7)”

“(E)çim k(a)ğ(a)n : ol(u)r(u)p(a)n : Türük : bod(u)n(u)ğ : yiçe : itdi : ig(i)tti : çığ(a)ñ(i)ğ : [b(a)y k(ı)ltı : az(i)ğ : üküş : k(ı)ltı]”

“Amcan kağan tahta oturup Türk halkını yeniden düzenledi, besledi (doyurdu). Yoksulu zengin etti, azı çoğalttı. (KT/D-16), (BK/D-14)”

“N(e)ñ y(ı)ls(i)ğ : bod(u)nka : ol(u)rm(a)d(i)m : içre : (a)şs(i)z : t(a)şra : tons(u)z : y(a)b(i)z y(a)bl(a)k : bod(u)nta : üye : ol(u)rt(u)m : in(i)m : Költig(i)n : birle : sözl(e)şd(i)m(i)z : k(a)ñ(i)m(i)z : (e)ç(i)m(i)z : k(a)z[g(a)nm(i)ş : bod(u)n : (a)tı küsi : yok bolm(a)z(u)n] : téy(i)n : Türük : bod(u)n : için : tün ud(i)m(a)d(i)m : künt(ü)z : ol(u)rm(a)d(i)m : in(i)m : Költig(i)n : birle : (é)ki ş(a)d : birle : ölü yitü : k(a)zg(a)nt(i)m : (a)nça : k(a)zg(a)n(i)p : birki : bod(u)n(u)ğ : ot sub : k(ı)lm(a)d(i)m”

“Hiç zengin bir halkın üzerine hükümdar olmadım. Karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Költigin ile konuşup anlaştık. Babamızın amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturdum. Kardeşim Költigin ile iki şad ile birlikte ölürcesine, yitercesine çalıştım, gayret sarf ettim. Öylece çalışıp çabalayıp halkı ateş ve su (gibi birbirine düşman) etmedim. (KT/D-26, 27), (BK/D-21, 22)”

“Bod(u)n(u)ğ : ig(i)d(e)yin : téy(i)n : yirğ(a)ru : Oğ(u)z bod(u)n : t(a)pa : ilg(e)rü : Kıt(a)ñ : T(a)t(a)bı : bod(u)n : t(a)pa : birg(e)rü : T(a)bğ(a)ç t(a)pa : ul(u)ğ sü : (é)ki y(e)g(i)r[mi : sül(e)d(i)m : süñ(ü)şd(ü)m : (a)nta] : kisre : T(e)ñri : y(a)rl(i)k(a)zu : kut(u)m : b(a)r üç(ü)n : ülüg(ü)m : b(a)r için : ölt(e)çi : bod(u)n(u)ğ : tirg(ü)rü : ig(i)tt(i)m : y(a)l(a)ñ bod(u)n(u)ğ : tonl(u)ğ : çığ(a)ñ : bod(u)n(u)ğ : bay k(ı)lt(i)m : (a)z bod(u)n(u)ğ : ük(ü)ş k(ı)lt(i)m : ığ(a)r (é)ll(i)gde : [ığ(a)r k(a)ğ(a)nl(i)ğda : yig k(ı)lt(i)m]”

“Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay ve Tatabı halklarına doğru, güneyde Çin’e doğru on iki kez büyük ordu sevk ettim, savaştım. Ondan sonra Tanrı lutfettiği için, kismetim olduğu için ölecek halkı diriltip, doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin yaptım. Sayıca az olan halkı çoğalttım. Güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi duruma getirdim. (KT/D-28, 29), (BK/D-23, 24)”

“Öğ(ü)m k(a)tun : ul(a)yu : ögl(e)r(i)m : (e)k(e)l(e)r(i)m : k(e)l(i)ñün(ü)m : kunç(u)yl(a)r(i)m : bunça y(i)me : tir(i)gi : küñ bolt(a)çı (e)rti : öl(ü)gi : yurtda : yolta : y(a)tu k(a)lt(a)çı : (e)rt(i)g(i)z : Költig(i)n : yok (e)rs(e)r : kop : ölt(e)çi : (e)rt(i)g(i)z”

“Annem hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim bunca hayatta kalanlar cariyeye olacaktı. Ölenler de yazıda yabanda yatıp kalacaktınız. Költigin olmasaydı hep ölecektiniz. (KT/K-9, 10)”

“İn(i)m : Költig(i)n : k(e)rg(e)k : boltı : öz(ü)m : s(a)k(i)nt(i)m : körür : köz(ü)m : körm(e)z t(e)g : bil(i)r : bil(i)g(i)m : bilm(e)z t(e)g : boltı : : (a)nça : s(a)k(i)nt(i)m : közde : y(a)ş k(e)ls(e)r : tida : köñ(ü)lde : sig(i)t : k(e)ls(e)r : y(a)nt(u)ru : s(a)k(i)nt(i)m : k(a)t(i)ğdi : s(a)k(i)nt(i)m”

“Kardeşim Költigin vefat etti. Kendim yas tuttum. Gören gözlerim görmez gibi bilen aklım bilmez gibi oldu. Öyle düşündüm. Gözlerimden yaş gelse engel olarak gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum. Çok düşündüm. (KT/K-10, 11)”

“İğ(a)r : oğl(a)n(i)ñ(i)zda : t(a)yğun(u)ñ(i)zda : y(é)gdi : ig(i)dür : (e)rt(i)g(i)z”
“(Halkınızı) değerli evladınızdan, oğullarınızdan daha iyi besliyordunuz. (KT/GD)”

“Köz(ü)n : körm(e)dük : kulk(a)k(i)n : (e)ş(i)dm(e)dük : bod(u)n(u)m(i)n : ilg(e)rü : kün : to[ğs(i)k(i)ña] : birg(e)rü : [kün ortus(i)ña] : kur(i)ğ(a)ru : [kün : b(a)ts(i)k(i)ña : yirğ(a)ru : tün ortus(i)ña : tegi : konturd(u)m : s(a)r(i)ğ (a)ltu]nın : ür(ü)ñ : küm(ü)şin : kırğ(a)ğl(i)ğ : kut(a)yın : kinl(i)g : (e)şg(i)tisin : özl(i)k (a)tın : (a)dg(i)rın : k(a)ra : k[ışin] : kök : t(e)y(e)ñin : Türük(ü)me : bod(u)n(u)ma : k(a)zg(a)nu : bért(i)m : iti bért(i)m [.....]in buñs(u)z : k(ı)lt(i)m”

“Gözle görülmedik, kulakla işitilmedik (kadar çok olan) halkımı doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar (uzanan geniş topraklar üzerinde)

yerleştirdim. Sarı altınlarını, beyaz gümüşlerini kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklilerini, has atlarını aygırlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını Türklerime ve halkıma kazanıverdim, edini verdim. [Onları] dertsiz, sıkıntısız bir hâle getirdim. (BK/K-11, 12)”

“T(e)ñri : y(a)rl(i)k(a)duk üç(ü)n : m(e)n k(a)zg(a)ntuk : üç(ü)n : Türük : bod(u)n : [açça] : k(a)zg(a)n[m(i)ş] : (e)r(i)nç : m(e)n in(i)l(i)gü : bunça : b(a)şl(a)yu : k(a)zg(a)nm[(a)s(a)r] : Türük : bod(u)n : ölt(e)çi : (e)rti : yok : bolt(a)çı : (e)rti”

“Tanrı lutfettiği için ben çalışıp kazandığım için Türk halkı öylece kazanmış şüphesiz. Ben erkek kardeşimle birlikte bu kadar önderlik edip çalışmasa ve başarılı olmasaydım Türk halkı ölecekti, yok olacaktı. (BK/D-33)”

“[Tür]ük : bod(u)n : aç (e)rti : ol y(i)lkıg : (a)l(i)p ig(i)tt(i)m”

“Türk halkı aç idi. O at sürüsünü alıp (Türk halkını) doyurdum. (BK/D-38)”

“Ol s(a)b(i)ğ : (e)ş(i)d(i)p : tün ud(i)sık(i)m : k(e)lm(e)di : künt(ü)z : ol(u)rs(i)k(i)m k(e)lm(e)di”

“O sözü (haberi) işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi. (T T1/G-5)”

“Ol s(a)bın : (e)ş(i)d(i)p : tün y(i)me : ud(i)sık(i)m k(e)lm(e)z (e)rti : [kün y(i)me] ol(u)rs(i)k(i)m : k(e)lm(e)z (e)rti”

“(Türgiş kağanının o sözlerini işitince gece uyuyasım gelmiyordu, yine gündüz oturasım gelmiyordu. (T T1/D-5)”

“K(a)pğ(a)n K(a)ğ(a)n : [olurdum] : tün ud(i)m(a)tı : künt(ü)z : ol(u)rm(a)tı : kız(i)l k(a)n(i)m : tök(ü)ti : k(a)ra t(e)r(i)m : yüg(ü)rt[i] : (i)ş(i)g küç(i)g b(é)rt(i)m ök”

“[Onu ben] Kapkan Kağan olarak tahta oturttum. Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmaktan kızıl kanımı akıtarak kara terimi döktürerek hizmet ettim. (T T2/D-1, 2)”

“İlt(e)r(i)ş K(a)ğ(a)n : k(a)zg(a)nm(a)s(a)r : udu b(e)n öz(ü)m : k(a)zg(a)nm(a)s(a)r : il y(i)me : bod(u)n y(i)me : yok (e)rt(e)çi (e)rti : k(a)zg(a)ntukın üç(ü)n : udu öz(ü)m k(a)zg(a)ntuk(u)m üç(ü)n : il y(i)me : il boltı : bod(u)n y(i)me : bod(u)n boltı”

“İleriş Kağan kazanmasaydı ve ben kendim kazanmasaydım devlet de halk da (var) olmayacaktı. (Kağan) kazandığı için ve ben kendim kazandığım için devlet de devlet oldu, halk da halk oldu. (T T2/D-4, 5, 6)”

“İlt(e)riş K(a)ğ(a)n : k(a)zg(a)nm(a)s(a)r : yok (e)rti (e)rs(e)r : b(e)n öz(ü)m Bilge Toñukuk k(a)zg(a)nm(a)s(a)r : b(e)n yok (e)rt(i)m (e)rs(e)r : K(a)pğ(a)n K(a)ğ(a)n : Türük Sir bod(u)n : y(e)rinte bod y(i)me : bod(u)n y(i)me : kişi y(i)me : idi yok (e)rt(e)çi (e)rti”

“İleriş Kağan kazanmasaydı (ya da hiç) olmasaydı ben kendim Bilge Tonyukuk kazanmasaydım (ya da) ben hiç olmasaydım Kapkan Kağan Türk Sir halkı ülkesinde boy da halk da insan da hiç olmayacaktı (T T2/K-1, 2)”

Eski Türk toplumunda kağan olarak tahta oturan devlet yöneticisinin önemli vazifelerinden birisi de mahiyetinde bulunan ve ona bağılı olan halkın her türlü temel ihtiyacını karşılayabilecek devlet düzenini teşkil ettirmesidir. Yani ferdi kazanımlardan önce içtimai kazanımlara önem vermek esastır. Bu da bize maslahat/toplum yararı anlayışının ön planda tutulduğunu göstermektedir.

Yazıtlara baktığımızda toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve toplumsal kazanımların gerçekleştirilmesi için kağan tarafından özel bir gayretin sarf edildiği görülmektedir. Özellikle Eski Türk Yazıtlarında geçen kağanın tahta oturduktan sonra yoksul ve fakir halkı zengin yapması; az halkı çoğaltması, Türk halkını yasalar aracılığıyla yeniden düzenleyip beslemesini ifade eden satırlar bu durumu örneklendirmektedir. Burada kağanın tamamıyla kendi isteklerinden ya da kendi durumundan önce halkını muhatap alarak onların şartlarını iyileştirme yoluna gittiği görülmektedir ki bu tam anlamıyla bir maslahat düşüncesinin toplum üzerine yansımalarıdır.

Yine yazıtlardan edindiğimiz bilgiler çerçevesinde görüyoruz ki maslahat düşüncesi ekseninde halkın temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kağan, devletin etrafında bulunan diğer boy ve halklarla mücadeleye girişmiş, bu mücadelelerden Tanrı'nın lütfu sayesinde başarı elde ederek çıkmış, ölecek durumdaki halkı diriltmiş ve besleyip doyurmuştur. Çıplak halkı giydirmiş, yoksul halkı zenginleştirmiş, az sayıda olan halkı çoğaltmış ve devletini güçlü olan diğer devletlerden daha da kudretli bir pozisyona erdirmiştir. Tüm bunlar bize gösteriyor ki hükümdar halkın refah, huzur ve geçimini her şeyden üstün tutmuştur. Bu durumu, halkın kağanın evlatlarından daha iyi beslendiğini dile getiren Bilge Kağan'ın sözleriyle ispatlamak mümkündür. Ayrıca Bilge Kağan'ın kendisi ve kardeşi Költigin'in olmaması durumunda; devlet ve millet için gayret sarf edip çalışmaması hâlinde Türk devleti ve Türk halkının var olmayacağını ifade eden sözleri yine ferdiyetçilikten uzak toplumsal kazanımı işaret eden bir yaklaşımdır. İşte yazıtlardan elde ettiğimiz bu veriler bize gösteriyor ki kağanın icraatları tamamen kamusal yarar çerçevesindedir.

Maslahatın, ferdi kazanımlar ya da ferdi şartlardan ziyade toplumsal şartların ve toplumsal kazanımların ön planda tutulduğu bir sosyal dinamik olduğundan bahsetmiştik. Orhun Yazıtlarında bu durumu, Bilge Kağan'ın kardeşi Költigin'i kaybettiğinde gösterdiği tavır ve davranışta bulmamız mümkündür. Kardeşi Költigin vefat ettiğinde Bilge Kağan eğer yas tutup ağlarsa ve kendi perişan bir hâlde görünürse idaresi altındaki halkın da ona bakarak perişan bir hâlde düşeceğini düşündüğünden kardeşine karşı duyduğu acıyı içinde yaşamış, içinden feryat gelse geri göndererek, gözünden yaş gelse buna engel olarak sırf halkı perişan olmasın, dağılmasın diye acısını içinde yaşamaya çalışmıştır. Bu durum halkın ve toplumun menfaati için kardeşine duyduğu acıyı bile Bilge Kağan tam anlamıyla yaşayamadığına işaret etmektedir. Bu olay içtimai kazanımların ferdi şartların önüne geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Toplum kazanımları için kişisel gayret ve çabaların izlerini vezir Tonyukuk'un sözlerinde de bulmak mümkündür. Siyasi bilgi ve tecrübeleri sayesinde II. Köktürk Kağanlığı döneminde İleriş Kağan ve Kapkan Kağan'a danışmanlık yapan Tonyukuk'un geceleri uyumadığını, gündüzleri oturmadığını, kızıl kanını akıtarak kara terini dökerek ölesiye, yitesiye çalıştığını, bu devlete ve bu millete hizmet ettiğini anlatan sözleri ve yine Tonyukuk'un *"İleriş Kağan kazanmasaydı, ben kazanmasaydım devlet de halk da olmayacaktı, biz kazandığımız için devlet devlet oldu; halk da halk oldu."* sözleri maslahat/toplum yararı düşüncesinin tam anlamıyla dışı vurumudur.

Orhun Yazıtlarının muhtevasına bakıldığında yazıtlarda halkın huzur, güven, refah ve mutluluğu için sarf edilen çabanın, halkın geçim ve ihtiyaçlarının karşılanması için girişilen gayretin genel görünümüne ulaşmak mümkündür. Buradan hareketle şunu çok net söyleyebiliriz ki hükümdar olarak vazife üstlenmiş olan yöneticiler, yürütmüş oldukları faaliyetlerin ve gerçekleştirmiş oldukları her türlü icraatın akıbet ve hesabını bu bengü taşlar üzerindeki cümleler aracılığıyla halka duyurmaya çalışmışlardır. Bu sebeple muhatap alınan kitle halk ve halkın bir arada bulunduğu toplumun menfaatleri mevzu bahis olduğu için yazıtlarda maslahat/toplum yararını işaret eden cümlelere daha fazla rastlamak mümkündür. Maslahat/toplum yararı başlığı altındaki örnek cümle sayısının diğer madde başlarına oranla fazla olmasının sebebinin de bu yaklaşımla izah edebiliriz.

7. SONUÇ

"T'ou-kiue" şeklinde çevrilmek suretiyle 6. yüzyılda Çin kaynaklarında isminin geçtiği görülen, savaşçı ve göçebe bir kültüre sahip olan Türkler, avcılık ve toplayıcılıkla başlayan ve zaman içerisinde çiftçilik ve yerleşik düzene geçiş şeklinde bir yaşam formatına sahip olmuşlardır. Dünyadaki insan toplulukları bu nokta üzerinden incelendiğinde milletleşme sürecini tamamlayabilme açısından bu geçişin bir belirleyici kriter olduğu düşünülebilir. Türkler Tanrı Dağları eteklerinde görüldüğü ve tarihi belgelere isimleri ve yaşantıları yansımaya başladığı andan itibaren boylar şeklinde bir teşkilatlanmanın içerisine girmişlerdir. Bilinen ilk Türk devleti olan Hunların hükümdarı Mete, Asya'da bulunan tüm Türk boylarını tek bayrak altında toplamayı başarmıştır. Yine Köktürkler hâkimiyetleri boyunca Yakut Türkleri ve Bulgar Türkleri hariç Asya'daki Türk asıllı boyları bir araya toplamak suretiyle bu boyların idaresini kendi tasarrufları altına almışlardır. Bu durum, bizlere Türk topluluğunun yığın olmaktan çıkıp siyasi ve sosyal düzende millet kimliğine eriştiğini göstermektedir. Orhun yazıtlarında Bilge Kağan'ın

halkına seslenirken sürekli kullandığı *Türk bodun* nidası millet olmanın en güzel örneğini teşkil etmektedir.

Millet olmak ve bir arada millet ruhu ile yaşayabilmek ortak yaşam unsurlarının teşekkül etmesini sağlayacaktır. Din, dil, kültür, toprak bütünlüğü, ortak bir fikir dünyası, toplumsal işleyiş ve gelişimde ortak bir bakış açısı, sosyal ve siyasi menfaat ortaklığı, millet ruhunun ayakta kalması için toplumda var olan toplumsal dinamiklerdir. Türk çatısı altında toplanmış boyları bir arada tutan ve Türk kelimesinin sonuna *bodun* ifadesiyle o topluluğu yığın olmaktan çıkarıp onlara millet hüviyeti kazandıran bu dinamikler, Türklerin tarih sahnesinde görüldüğü o ilk zamandan günümüze kadar varlığını hissettirmiştir. Zamanımızda toplum dinamiği olarak siyasi ve sosyal düzenimizin şekillenmesinde adeta yapı taşı olan din, yasalara bağlılık, liyakat, istişare ve maslahat gibi toplum dinamikleri bu çalışmamızda ele alınmış, bu kavramların günümüz için sahip olduğu değer ve işleyiş, Orhun Yazıtlarındaki varlığı ve fonksiyonu ile karşılaştırılmış, şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Türkler tarih sahnesinde görüldüğü andan itibaren bir inanç sistemine sahip olmuşlardır. Türkler başlangıçtan günümüze kadar Animizm, Totemizm, Dinamizm, Budizm, Kamlık (Şamanizm) ve Gök Tanrı Dini, Maniheizm, Zerdüştilik, Hristiyanlık, Musevilik, İslamiyet dinlerine mensup olmuşlar ve bu dinlerin kaidelerince hayatlarını sürdürmüşlerdir. Orhun Yazıtlarının oluşturulduğu dönemde Gök Tanrı inancına sahip Türklerin bazı dini kaideleri ve inançlarının temel esasını oluşturan söylemler; Tanrı'nın mutlak güç sahibi olduğu, kâinatın ve kâinattaki varlıkların yaratıldığı ve yaratılanların yok olacağı ve yaratıcının da ebedî olacağı görüşü çerçevesinde İslam dininin temelini oluşturan Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerle örtüşmektedir. Bu durum da henüz İslam ile tanışmamış Türklerin İslam'la ilk temas edecekleri zamanda bu dine yakınlık göstermelerine vesile olacaktır. Tüm bu veriler ışığında günümüz Anadolu insanının sahip olduğu İslam'a ait bazı dinî inanışların özü ile Gök Tanrı inancının ilke ve söylemlerini mukayese ederek iki din arasındaki benzeşen ve örtüşen yanların varlığı tarafımızca tespit edilmiştir.
2. Türk devlet geleneği içerisinde üzerinde hassasiyetle durulan konulardan birisi yasa yapmak ve yasalara koşulsuz bir şekilde bağlı kalmaktır. Yasalara bağlılık ve yasaların üstünlüğü anlayışı ilk Türk devleti olan Hunlardan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan silsilede hiç değişmeden usulüne uygun bir şekilde anlaşılmiş ve uygulanmıştır. Bugün yasalara bağlı kalmak ve yasalar çerçevesinde hayatını idame ettirmek her Türk devlet yöneticisi ve her Türk vatandaşının asli sorumluluklarından birisidir. Yasalara bağlı kalmak ve yasalar çerçevesinde toplum düzenini inşa etme hassasiyeti Göktürk devletinin temel yapı taşlarından birisi olmuş ve yasalar çerçevesinde devlet ve toplum hayatını düzenleme anlayışı Orhun Yazıtlarındaki söylemlerle de kayıt altına alınmıştır.
3. Eski Türk devlet geleneğinde ehliyet/liyakat devlet yönetiminde esas teşkil eden temel değerlerden birisidir. Eski Türklerde liyakat için kut inancı belirleyici bir unsur olarak kabul edilmiştir. Günümüzde ise ehliyet/liyakat Anayasanın ve Devlet Memurları Kanunu'nun bir işe yeterli olma esasını işaret eden maddelerince teminat altına alınmıştır. Günümüz Türk toplumunda ehemmiyetini hâlâ korumakta olan liyakat esasını Göktürkler döneminde Orhun Yazıtlarına nakşedilecek derecede bir toplum dinamiği olarak varlığını hissettirmiştir.
4. Toplum dinamiklerinin en önemlilerinden birisi de ferdiyetçilikten uzak, toplum kazanımlarının ön plana çıkarılacağı maslahat anlayışıdır. Kişisel kazanımların sadece şahsı büyüteceği; fakat toplumsal kazanımların hep birlikte kalkınmaya esas olacağı maslahat düşüncesi Bilge Kağan ve Vezir Tonyukuk'un dilinden yazıtlarda özellikle vurgulanan konuların başında gelmektedir. Bu iki devlet adamının kendi şahsi iş ve çıkarlarını bir tarafa bırakarak rahatlarından feragat etmek suretiyle Türk toplumuna fedakârane sergilemiş oldukları hizmetler o dönemde maslahatın bir toplum dinamiği olarak devlet ve millet hayatındaki önemini ortaya koymaya yetmektedir.
5. İstişare, gerek ferdi gerekse toplumsal işlerin icrasında yanılı payını en aza indirmek amacıyla girilen sürecin kendisidir. Kişinin ya da toplumun kazanımı eğer bir yerde söz konusu ise

orada toplumsal bir dinamiğin varlığından bahsetmek mümkündür. Türk tarihine genel bir çerçeveden bakıldığında istişare kavramının gerek Arap dilinden alındığı şekli ve bunun türemiş biçimleriyle aynen kullanıldığını gerekse Türk diline özgü bir kelime ile karşılandığını görmekteyiz. Bu durum bize Türk toplumu içerisinde danışma ve fikir alışverişi gibi bir mekanizmanın tarihin her döneminde canlı tutulduğunu göstermektedir. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanının kendisine alanında uzman ve başdanışman sıfatıyla istişare yapabileceği kişiler atamış olması, çeşitli danışma kurullarının varlığı bu anlayışın bir sonucudur. Sadece devlet idaresinde değil sosyal anlamda birçok sahada danışma bürolarının kurulması ve sosyal çerçevede hizmet vermesi istişare mekanizmasının sosyal boyutunu resmetmeye yeterlidir. Bu çerçeveden bakılacak olursa bir toplum dinamiği olan istişare süreci, Orhun Yazıtlarında özellikle İltiş Kağan ile Bilge Tonyukuk'un ve Bilge Kağan ile Költigin kardeşlerin devleti yönetme esnasında sürekli canlı tuttıkları bir mekanizma olarak Orhun Yazıtlarında kayda geçmiştir.

İlk Türk devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan Türk devlet geleneği içerisinde din, yasalara bağlılık ve yasaların üstünlüğü, ehliyet/liyakat, istişare ve maslahat gibi toplum dinamikleri her dönem ve zamanda varlığını hissettirmiştir. Bu unsurların izlerini yazılı belgelerimizde gerek birebir gerekse satır arası okumalar yapmak suretiyle ortaya koymak mümkündür. Bu minvalde din, yasalara bağlılık ve yasaların üstünlüğü, ehliyet/liyakat, istişare ve maslahat başlığı altında ele aldığımız toplum dinamiklerinin varlığı ve kullanımları, Költigin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı ve Tonyukuk Yazıtlarında tarafımızca tespit edilmiştir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

a) Araştırma Eserleri ve Makaleler

- AÇIK, T. (2016). “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, Kırıkkale, s. 419-438.
- AHMETBEYOĞLU A. (2020). “Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümlerliliğin Hududları”, Tarih Dergisi - Turkish Journal of History, Cilt: 1, Sayı: 71, s. 29-50.
- AKAR, A. (2020). Bilge Tonyukuk Yazıtı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AKAR, A. (2006). Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AKCAN, A. (2020). “Eski Türklerde Devlet Yönetiminde Hakimiyetin İlahi Temelleri”, MECMUA - Uluslararası Sosyol Bilimler Dergisi, ISSN: 2587-1811, Yıl: 5, Sayı: 10, s. 303-321.
- AKDEMİR, F. (2020). “İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 1581-1609.
- ALGÜL, A. (2017). “İzzüddin b. Abdüsselâm’ın Maslahat Anlayışı”, EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 69, s. 1-29.
- ALYILMAZ, C. (2005). Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu, Kurmay Basım Yayın Dağıtım, Ankara.
- ASLAN, R. (2014). “İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 223-241.
- AYDIN, E. (2019). Türklerin Bilge Atası Tonyukuk, Kronik Kitap, İstanbul.
- AYTÜRK, N. (2018). İslam’da Devlet Yönetimi Lider Yöneticiler, Astana Yayınları, Ankara.
- AYVERDİ, İ. (2016). Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- BAGBY, İ. A. (2003). “Klâsik İslam Hukuku Teorisi’nde (Fıkıh Usulü’nde) Maslahat Meselesi”, (Çev.) HAS, Ş. S., Marife Dini İlimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 155-164.
- BAĞDATLI, Ö. (2007). Kutadgu Bilig’de Devlet ve Adalet İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BAYAT, F. ve ALİYEVA ÇINAR, M. (2020). Eski Türkçe Sözlük, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- BEDİRHAN, Y. (2019). İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, Eğitim Yayınevi, Konya.
- BENLİ, N. (2013). Eski Uygur Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BERKİ, A. H. (1979). 250 Hadis Terceme ve İzahı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (1993). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CAN, M. (2010). Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- ÇAĞRICI, M. (2013). “Yaratma”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Cilt: 43, İstanbul, s. 324-329.
- DEMİR, Ö. ve ACAR, M. (2002). Sosyal Bilimler Sözlüğü, Vadi Yayınları, İstanbul.
- DEMİREL, D. (2017). “Eski Türklerde Devlet Sisteminin Mutlak Monarşik Modelden Ayrılan Yönleri”, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 16, Giresun, s. 425-450.
- DEVELLİOĞLU, F. (2013). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara.

- DİLER, K. İ. (2018). Kamu Personel Hukukunda Liyakat İlkesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DİB (2020). Kur'an Yolu Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, K. C. ve İNANKUL, H. (2021). "Demokrasi Kavramı Bağlamında Eski Türklerde İktidar, Bürokrasi Ve Divan Geleneği: Büyük Selçuklu Devleti Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Osmaniye, s. 91-108.
- DÖNMEZ, İ. K. (2003). "Maslahat", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt: 28, Ankara, s. 79-94.
- DUMAN, S. (2011). "İmam Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 18, s. 9-32.
- ERGÜL, E. (2017). "Mevlânâ Perspektifinden Kamu Yönetiminde Liyakat ve Ehliyet İlkesi", *Ombudsman Akademik*, Yıl: 3, Sayı: 6, s. 79-105.
- EROĞLU, T. ve KILIÇ, H. Ç. (2010). "Türk İnançları ve İnanışlar", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 49, İstanbul, s. 749-770.
- ERSOY, R. (2002). "Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller", *Milli Folklor*, Yıl: 14, Sayı: 54, s. 86-101.
- GABAİN, A. V. (2007). Eski Türkçenin Grameri, (Çev.) AKALIN, M., TDK Yayınları, Ankara.
- GEZGİN, A. G. (2002). "Türk İslâm Devletinde Şûra", *Türkler*, Cilt V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- GÖKTÜRK, İ. (2020). "Temel Kaynaklardan Hareketle Türk Devlet Geleneğinde Meşruluğun Dayanakları" *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, Kahramanmaraş, s. 1079-1099.
- GÜLENSOY, T. (2011). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi, Cilt: II, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜNER, G. (2013). "Yarlıg "Buyruk, Emir, Ferman" Ve Yarlıka- "(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek" Kelimelerinin Kökeni Üzerine Yeni Görüşler", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 8, Issue: 1, s. 1553-1560.
- GÜR, S. (2010). Kamu Yararı Kapsamında Kamusal Alan Olarak Transfer Merkezlerinin İncelenmesi – Bağcılar Meydanı Transfer Merkezi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÜRBÜZ, F. (2019). İslâm, Düşün Yayıncılık, İstanbul.
- HARMAN, Ö. F. (2001). "Vahiy Geleneği İçinde İslam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt: 23, İstanbul, s. 2-5.
- HIRA, A. (2014). "Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Kars, s. 169-185.
- KAFESOĞLU, İ. (2004). Türk Millî Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KARA, M. (1995). "Fenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt: 12, İstanbul, s. 333-335.
- KÂŞKARLI MAHMUD (2013). *Dîvânü Lügâti't-Türk* (Çeviri), (Çev.) ATALAY, B., Cilt: I-III, TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞKARLI MAHMUD (2013). *Dîvânü Lügâti't-Türk* (Dizin), (Çev.) ATALAY, B., TDK Yayınları, Ankara.

- KAYA, C. (1994). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, TDK Yayınları, Ankara.
- KOCA, S. (2016). Türk Kültürünün Temelleri, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KOÇAK MACUN, B. ve KURTLU, Y. (2018). “Kutadgu Bilig’e Göre Yönetici ve Nitelikleri”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 28, s. 60-96.
- MEB (1995). Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Cilt: I, MEB Yayınları, Ankara.
- NİŞANYAN, S. (2018). Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, Liber Plus Yayınları, İstanbul.
- ONAY, İ. (2013). “İslamiyetten Önce Türklerde Ölüm Anlayışı ve Defin Yöntemleri”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 7, Gümüşhane, s. 232-244.
- ORKUN, H. N. (1987). Eski Türk Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZYETKİN, A. M. (2011). “Turfan Uygurlarında Ceza Hukukuyla İlgili Uygulamalar”, TTK Belleten, Cilt: 75, Sayı: 273, Ankara, s. 337-360.
- PAZARLI, O. (1993). Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- SALTUKLU, Z. (2019). “Türklerin Devlet Anlayışı”, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, Ankara, s. 1-12.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (2009). “Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 45, s. 1-12.
- ŞİRİN, H. (2019). Kül Tigin Yazıtı Notlar, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- ŞİRİN, H. (2009). Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Kömen Yayınları, Konya.
- TABAKLAR, Ö. ve KORKMAZ, F. (2020). Orhun Yazıtları, Kapı Yayınları, İstanbul.
- TDK (2010). Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN, T. (2003). Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Yıldız Dil ve Edebiyat 1, İstanbul.
- TOMBALOĞLU, N. (2014). “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kamu Yararı Kavramı”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı:1, s. 353-388.
- TÜMER, G. (1994). “Genel Olarak Din”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Cilt: 9, İstanbul, s. 312-320.
- UĞURLU, S. ve YILMAZ, K. (2011). “Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre’den Örf’e Değişim”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic , Volume: 6, Issue: 2, s. 949-972.
- UZUNKAYA, D. (2020). Altun Yaruk Maitrisimit Ve Huastuanift Örneğinde Eski Uygur Metinlerinde İstem ve Bağımlılık, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- YARAN, R. (2005). “Cüveyni Öncesi Makasid/Maslahat Söylemi”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 28/1, İstanbul, s. 93-123.
- YILMAZ A. H. (2016). “Türklerde Ölüm Anlayışının Çağdaş Türk Resminde Göstergibilimsel Açından İncelenmesi”, İdil Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 20, s. 249-274.
- YURDAGÜR, M. (1992). “Bekâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Cilt: 5, İstanbul, s. 359-360.
- YUSUF HAS HACİB (2008). Kutadgu Bilig, (Çev.) ARAT, R. R., Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

EXTENDED SUMMARY

Human is a social entity. People live together because they have a social identity. Collective living process reveals some activity. These are the process of interaction and communication. People who influence each other in this process create some social rules. Thus, people no longer live by their own decisions, they have to live by the rules of society. This situation make people a part of society. People demonstrate their commitment to society through these rules.

Turks succeeded in becoming a social community and becoming a nation in a short time. It is possible to follow this situation of the Turks from their oral traditions and written documents. Turks have a rich social achievement in point of civilization and culture. It is possible to detect this situation in the oral narratives and written documents of the Turks.

In this study, we will try to determine the existence and use of the social dynamics in our first written document, the Orkhon Inscriptions, in the reference of the lines in the inscriptions, by focusing on definition, conceptual field, current place and function of some social dynamics such as religion, adherence to and rule of law, merit, consultation and community benefit which the Turks have. Through this study, we aim to reveal that these social dynamics existed in Turkish society even centuries ago and have had their effect on society as it is today.

Religion is a social institution that systematizes belief and worship of God, supernatural powers, and various divine beings. Religion reveals how people should worship God. Religion tries to regulate people's perception of life within certain rules. Nations have believed in one of the true or false religions throughout human history. From the first day of their existence to the present, Turks adopted some religions such as Buddhism, Shamanism, Kök Tengri belief, Manichaeism and Islam. Today, Turks in Anatolia have the Islamic faith. Some rules of the Islamic faith and the rules of belief in the Orkhon Inscriptions shows similarity within the framework of the creator's power and might, the creation of the earth, the sky and what is in between, and the concepts of extinction and eternity. This situation will emerge when the Orkhon Inscriptions are compared with the Qur'an. This similarity also conduce to the Turks to accept Islam.

Laws are rules that are regulated in the legal sense. Laws are regulated by persons or institutions that have the power to make laws throughout the history. Laws aimed to protect the rights of civil citizens or institutions and to regulate them within certain limits. The concept of law is known by names such as *törü* or *töre* in the period of the old Turks. Obeying the law is superior to individuals or institutions in the period of the old Turks. It is possible to detect in the orkhon inscriptions today's understanding of obeying the law. The state of obeying the law can be detected in all Turkish tribes throughout Turkish history. This situation has been determined by us in the Orkhon Inscriptions.

Merit is the state of giving a job to an expert. Merit is one of the basic elements that deeply affect societies throughout human history. If merit is ignored society degenerates, the state collapses, nations perish. It is possible to identify with the scriptures and the words of role models that shape society the importance of merit. Merit is now guaranteed by law. This principle was not neglected in the Old Turks. It is possible to detect traces of merit in the Orkhon Inscriptions.

Consultation means meeting, consulting, exchanging ideas. More accurate, clearer, non-negotiable information and opinions emerge through consultation. Therefore, consultation is important within the framework of human relations. It plays a major role in resolving personal or social conflicts, in improving the quality of work, in the fair and equitable distribution of rights. Consultation has been termed by different names such as *ayguç*, *sözleş-*, *kengeş*, *kingeş-* throughout Turkish history. Consultation is available from the upper part of society to the lowest part of society at the present time. The value given to consultation is also available in Old Turks. It is possible to detect this situation in the Orkhon Inscriptions.

Community benefit, is suitability for purpose. If we think in terms of social benefit we can define it as works that meet the needs of a society. Social gain is the protection of common interests for all. The benefit of society is not the benefit of the state, it is the benefit of the people. The concept of community benefit that is a social dynamic is possible to detect in the Orkhon Inscriptions.

From the first Turkish state to the Turkish Republic social dynamics such as religion, adherence to and rule of law, merit, consultation and community benefit have been seen in every period in the Turkish state tradition. It is possible to detect traces of these elements in our written documents, both literally and connotatively.

SONNOTLAR

ⁱ Etimolojik tanımlamalar için bk. (Tümer, 1994: 312-316)

ⁱⁱ Örnek ve ileri sürülen görüşlere destek mahiyetinde kullanılan ayetler ve mealleri (DİB, 2020) adlı eserden alınmıştır.

ⁱⁱⁱ Metnin genelinde kullanılan Bilge Kağan, Költigin ve Tonyukuk Yazıtlarına ait Köktürk harfli metinlerin transkripsiyonu ve çevirisi için (Orkun, 1987); (Tekin, 2003); (Alyılmaz, 2005); (Aydın, 2019); (Şirin, 2019); (Akar, 2020); (Tabaklar ve Korkmaz, 2020) adlı eserlerden yararlanılmıştır.

^{iv} *"I. Köktürk Kağanlığı döneminde Bagatur Şad zamanında halkın yapılan savaşlardan ve toplumun kaldıramayacağı düzeyde uygulanan vergilerden şikayetçi olması, 627 yılında çok ağır geçen kış şartları sonucunda Köktürklerin hayvanlarının telef olması ve kıtlık ve açlığın baş göstermesi Çin İmparatorunda hakanın günahları sebebiyle hakanın sahip olduğu kut'u kaybettiği fikrini doğurmuştur. Ayrıca II. Köktürk Kağanlığı döneminde 716 yılında İnel Kağan'a karşı Bilge ve Tonyukuk kardeşlerin yapmış olduğu ihtilalin temel dayanak sebebi de Tanrı'nın İnel Kağan'a vermiş olduğu kut'u geri alması ile ilişkilendirilmektedir."* (Akcan, 2020: 314)

^v Tekvin sıfatının konusu ve temellendirilmesi için bk. (Akdemir, 2020: 1603)

^{vi} Kut inancının Tanrı tarafından verilme ve geri alınması durumu için bk. (Ahmetbeyoğlu, 2020: 35-36)

^{vii} *"Köñül til oñay bolmasa kör kılık / Ol ildin kaçar kutka bolmaz yorık" "Beyin gönü, dili ve doğası düzgün olmazsa mutluluk o memlekette dolaşamaz, kaçır."* (Yusuf Has Hacib, 2008: 408-409)

^{viii} *sözleştimiz* ifadesinin "söyleşmek, müzakere etmek" anlamı için bk. (Can, 2010: 215)

^{ix} "Bilge" kelimesi yazıtlarda genellikle özel isim ya da akıllı, bilgili anlamına gelecek şekilde kullanılmaktayken Tonyukuk Yazıtı T1/B7'de "danışman" anlamında da kullanılmıştır. İlgili kelime özel isim ve akıllı, bilgili anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığında $B^2IL^2G^2A$ biçiminde tüm harfler gösterilerek yazılmış; danışman anlamına gelecek şekilde kullanıldığında ise $B^2L^2G^2S^2I$ biçiminde /i/ ve /e/ harfleri gösterilmeksizin yazılmıştır.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2022-15(1)- E-ISSN-2148-9289

A BAKHTINIAN APPROACH TO TRANSLATIONS BY BRIAN FRIEL

Brian Friel'in *Translations* Oyununa Bakhtinci Bir Yaklaşım

SEVCAN IŞIK

Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

e-posta : sevcan.isik@inonu.edu.tr

Orcid: [0000-0002-4696-330X](https://orcid.org/0000-0002-4696-330X)

Atıf/©: Işık, Sevcan (2022). A Bakhtinian Approach to Translations by Brian Friel, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 15, Sayı 1, ss.57-66

Citation Işık, Sevcan (2022). A Bakhtinian Approach to Translations by Brian Friel, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 15, Issue 1, pp.57-66

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *28.02.2022*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *30.06.2022*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *57-66*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1080241*

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

A BAKHTINIAN APPROACH TO TRANSLATIONS BY BRIAN FRIEL

Brian Friel'in *Translations* Oyununa Bakhtinci Bir Yaklaşım

SEVCAN IŞIK

Öz:

Brian Friel, *Translations* adlı oyununun kurgusal zamanını on dokuzuncu yüzyıl, 1833 olarak, eğitimin Galce olarak verildiği ahırlar yerini derslerin İngilizce olarak öğretileceği yeni ulusal okulların aldığı zaman olarak seçer. Bu dönemde gerçekleşen bir diğer önemli olay, İrlandalı yer adlarının İngilizce olanlarla değiştirildiği haritalandırma çalışmasıdır. İrlanda tarihindeki bu iki önemli olayın bir sonucu olarak, İrlanda dili ve buna bağlı olarak İrlanda kültürü erozyona uğradı ve İngilizleştirildi. Bu oyun, post kolonyal, politik veya ulusal bir bakış açısı gibi değişen bakış açılarından incelenip ve tartışılmıştır. Ancak Friel, oyununu yukarıda bahsedilen iki olaya dayandırır ve oyunun sadece dille ilgili olduğunu iddia eder. Sonuç olarak, bu oyunu, dile ve Bakhtin'in heteroglossia ve monoglossia terimleriyle ilişkisine odaklanarak, Bakhtin'in üniter dil ve heteroglossia kavramlarının merceğinden incelemek, İrlanda tarihindeki iki önemli olayın İrlanda dili, kültürü ve insanları üzerindeki etkilerini gözlemlemeye yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Brian Friel, *Translations*, Bakhtin ve üniter dil.

Abstract:

Brian Friel chooses the fictional time of his play *Translations* as nineteenth century, 1833 to be precise, when the hedge schools in which instruction was in Gaelic were replaced by the new national schools where lessons were to be taught in English. Another important event taking place in this period was the ordnance survey during which Irish place names were replaced with English ones. As a result of these two pivotal events in Irish history, Irish language and, accordingly, Irish culture were eroded and became Anglicized. This play has been studied and discussed from various perspectives such as postcolonial, political, or a national perspective. However, Friel bases his play on the above mentioned two events and claims that the play is only about language. As a result, by examining this play through the lens of Bakhtin's concepts of unitary language and heteroglossia, focusing on the language and its relationship to these concepts, it is hoped to demonstrate the effects of two pivotal events in Irish history on Irish language, culture, and people.

Keywords: Brian Friel, *Translations*, Bakhtin and unitary language.

1. INTRODUCTION

Translations premiered in the Guildhall in Derry on 23 September 1980. It was the first production of the Field Day Theatre Company. Brian Friel established the Field Day Theatre Company and introduced the term fifth province with Stephen Rea in 1980 in Derry as a response to Northern Ireland's political and sectarian problems. He pointed to the necessity "to provide new ways of thinking about Ireland, of giving expression to the unexpressed in Ireland, in the face of the depressingly intractable Irish political situation" (Greene, 2004: 34). However, Friel does not search for a solution to the problems of Northern Ireland in his works. What he aims to do in the Field Day Theatre Company is to question the current issues in Ireland from a historical perspective. In addition to the theatrical productions, the Field Day paved the way for a variety of projects, including the publishing of the Field Day Pamphlets (1983-1988) and the compiling of the five-volume *The Field Day Anthology of Irish Writing* (1991, 2002). All these publications dealing with Irish history and literature contributed to the development of Irish literary criticism. As for his choosing Derry which is the Field Day Theatre's main location, Friel expounds: "I believe in a spiritual energy deriving from Derry which could be a reviving breath throughout the North. I think there is more creative energy here than anywhere else. Derry doesn't look to either Belfast or Dublin, but to itself, that's why I want to work here — piety perhaps" (Friel, 2000: 159). Therefore, Field Day Theatre Company seems to have a unique place of its own distancing itself from the political boundaries of both Belfast and Dublin.

The fifth province connotes to an artistic and mythical place rather than a political one in which Irish studies can be seen in a different light. In this sense, Kearney highlights that, "this province, this place, this centre, is not a political position. In fact, if it is a position at all, it would be marked by the absence of any particular political and geographical delineation, something more like a dis-position" (Hederman, 1985: 4). Clearly, intellectuals could have the opportunity to tackle the issues concerning identity and nation in a politically neutral manner through the fifth province, which brings about a different perspective on understanding and unity in Ireland. This is what happens in the *Translations* in which Northerners and Southerners, unionists and nationalists are brought together with the aim of achieving a neutral ground for discussing important issues in Ireland such as identity, culture and language as well as the anglicisation of place-names. The play questions the current issues in Ireland from a historical perspective rather than a political one. To this end, he focuses on two important historical events and their impacts on the inhabitants of Ballybeg in County Donegal. He claims that "the play has to do with language and only language. And if it becomes overwhelmed by that political element," he says, "it is lost" (Bertha, 2006: 159).

Translations is set in the town land of Baile Beag, County Donegal, in 1833 when the new national schools in which lessons were to be taught in English were about to replace the hedge schools in which instruction was in Gaelic. Consequently, in contrast to the hedge schools, which supported Irish culture and language despite the political and cultural oppressions imposed by British, Irish students would learn the history of Ireland from texts written in English from the English point of view in these national schools. In this regard, this may be considered as an attempt to eradicate the Gaelic background of Ireland. Furthermore, the historians seem to concur that the national schools were more efficient than any other method of eradicating Irish language and culture utilized by the British (Beckett 1966: 313). For instance, most of the historians agree that Ireland showed a dramatic change from a mostly Gaelic speaking nation to a mostly English speaking nation between 1800 and 1850 although English was the official language for centuries (*ibid*).

Another important event referring to Irish history in *Translations* is the ordinance survey taking place in the nineteenth century. Friel explains how he feels about it as follows:

And suddenly, here was the confluence — the aggregate — of all those notions that had been visiting me over the previous years: the first half of the nineteenth century; an aspect of colonialism; the death of the Irish language and the acquisition of English. Here were all the elements I had been dallying with, all synthesised in one very comprehensive and precise text. Here was the perfect metaphor to accommodate and realise all those shadowy notions — mapmaking. (Barry, 1983, p. 123)

Friel clearly expresses that he is greatly influenced by the ordinance survey as these maps shaped the contemporary look of Ireland resulting in standardization and Anglicization of all location names and spellings across the country through the survey. That is why, Friel claims that *Translations* is “about how this country found a certain shape” (ibid.) Therefore, the play’s 1833 setting represents a significant shift in Irish culture since both national schools and the ordinance survey aided in the eradication of Gaelic culture, of language, and of place names in Ireland, all of which are portrayed in *Translations*. Accordingly, this paper aims to illustrate the battle of unitary language in terms of concentrating heteroglossia and its tendency to reign heteroglossia with the help of Brian Friel’s play *Translations* through which he tries to reveal how the unitary language is used as a means of eradicating the culture and history of a country.

2. THEORETICAL BACKGROUND

Mikhail Bakhtin (1895-1975), one of the most influential Russian philosophers of language and literature in the twentieth century, introduces new concepts such as unified language, heteroglossia, monoglossia, centrifugal and centripetal forces in his book *The Dialogic Imagination* (1975). Particularly, he concentrates on the tension between the centripetal forces of the monoglossia and the centrifugal forces of heteroglossia in one of the essays called “Discourse in the Novel” in this book. In this essay, he claims that his notion of language is extremely relevant to ideology and that language should not be seen as “a system of elementary forms guaranteeing a minimum level of comprehension in practical communication” (Bakhtin, 2001: 258). He regards “language not as a system of abstract grammatical categories, but rather language conceived as ideologically saturated, language as a world view, even as a concrete opinion, insuring a maximum of mutual understanding in all spheres of ideological life” (ibid.). Moreover, Bakhtin believes that language cannot be viewed as a single speaker's or writer's utterance since it is not monologic but dialogic and, thus, no text can be seen as a monologue. Instead, he thinks that all language is a dialogue in which a speaker and a listener establish a relationship. As a result, every language can be thought of the result of at least two people's interactions. This is why, Bakhtin sharply criticizes both linguistics and the concepts of the major structuralist like Saussure because they remove texts from their social surroundings and ignores the relationships that exist between speakers and texts.

Bakhtin differentiates monoglossia from heteroglossia by stating that monoglossia can be considered as an assumption which “standardizes language and rhetorical forms, ridding itself of differences in an effort to establish a single way of speaking and writing” (Dobie, 2009: 353) while heteroglossia can be defined as the “the stratification of social languages and the ongoing development of generational, professional and other forms of social differentiation” (Protevi, 2005, p. 285). In a similar vein, Balkaya states “the stratification of language pushes language against centralizing forces due to its heteroglot nature” (2017: 71). Furthermore, Bakhtin draws a comparison between monoglossia and unitary language since both have centripetal forces that cause centralization or unification in response to the centrifugal forces of heteroglossia, which lead to dynamism and relativism in language. In this regards, Protevi states that “Bakhtin associates monoglossia with the development of a ‘unitary master language’, which aids socio-political as well as cultural centralisation. This master language is not a system of abstract categories; rather it is a ‘world-view’ ensuring mutual understanding in all spheres of ideological life” (Protevi, 2005: 285). He also provides examples for unitary languages as “a national language, a lingua franca of diplomacy or international meetings; the literary language of a culture; mathematics, logic and other idioms of calculation” (ibid). Therefore, it might be claimed that heteroglossia and unitary language are constantly in a conflict. In “Discourse in the Novel”, Bakhtin explains this struggle as follows:

Unitary language constitutes the theoretical expression of the historical processes of linguistic unification and centralization, an expression of the centripetal forces of language. A unitary language is not something given [dan] but it is always in essence posited [zadan] – and at every moment of its linguistic life it is opposed to the realities of heteroglossia. (2001, p. 257)

As a result, unitary language attempts to minimize the variability of heteroglossia in order to offer a standard communication platform for the speakers of a language. However, this is only one aspect of its

function. Unitary language, according to Bakhtin, also serves an ideological purpose. It is an element of "sociopolitical and cultural centralization processes" (2002: 271). In this respect, unitary language attempts to impose unity on society's various cultures and ideas by limiting their linguistic diversity.

Moreover, unitary language finds itself in the center of heteroglossia, which is a constant centrifugal force that works in conjunction with centripetal forces in a given utterance. For instance, Bakhtin mentions that, "at any given moment of its evolution, language is stratified not only into linguistic dialects in the strict sense of the word, but also into languages of social groups, 'professional' and 'generic' languages, languages of generations and so forth" (*ibid.*). It is the result of the language's heteroglot nature, which eliminates the centralizing tendencies of language. In this regard, Bakhtin expounds: "alongside the centripetal forces, the centrifugal forces of language carry on their uninterrupted work; alongside verbal-ideological centralization and unification, the uninterrupted processes of decentralization and disunification go forward" (*ibid.*). As a result, any word bears the tension between these two opposed forces. Similarly, Bakhtin illustrates that "every concrete utterance of a speaking subject serves as a point where centrifugal as well as centripetal forces are brought to bear...Every utterance participates in the 'unitary language' (in its centripetal forces and tendencies) and at the same time partakes of social and historical heteroglossia (the centrifugal, stratifying forces)" (2001: 272).

On the other hand, Bakhtin emphasizes the fact that unitary language derives its power from its centripetal forces, which exerts pressure on heteroglossia by centralizing it. That is why, Bakhtin claims that whether it be Aristotelian, Augustine or Cartesian all the poetries, "whatever their differences in nuance, give expression to the same centripetal forces in sociolinguistic and ideological life; they serve one and the same project of centralizing and unifying the European languages" (2001: 258). In this case, unitary language can be seen as a powerful entity which is used as a means of pressure causing a hierarchical social structure. Likewise, Bakhtin explains how the unitary language maintains its hegemony or exerts pressure on heteroglossia by stating that:

The victory of one reigning language (dialect) over the others, the supplanting of languages, their enslavement, the process of illuminating them with the True Word, the incorporation of barbarians and lower social strata into a unitary language of culture and truth, the canonization of ideological systems, philology with its methods of studying and teaching dead languages, languages that were by that very fact 'unities', Indo-European linguistics with its focus of attention, directed away from language plurality to a single proto-language –all this determined the content and power of the category of unitary language in linguistic and stylistic thought. (2001: 258)

3. A BAKHTINIAN APPROACH TO TRANSLATIONS BY BRIAN FRIEL

Brian Friel's play, *Translations* examines the influences of two historical events, namely replacing of hedge schools by national schools and the ordnance survey on Irish people. Although the play has been studied and critiqued from a variety of perspectives including postcolonial, political, and national among others, Friel maintains that his play is solely about language. Empowering the unitary language through establishing national schools in which the language of education will be English and changing the Irish place names into English eradicates the heteroglossia in Ireland and strengthens the power of monoglossia. That is why, there will be a focus on the concept of unitary language displayed in the play. Thus, examining this play through the lens of Bakhtin's conceptions of unitary language and heteroglossia will be helpful in order to have a better understanding of the language and its relationship to Bakhtin's terms of heteroglossia and monoglossia.

As Bakhtin asserts in his essay called "Discourse in the Novel", a unitary language "gives expression to forces working toward concrete verbal and ideological unification and centralization, which develop in vital connection with the processes of socio-political and cultural centralization" (2001: 258). These forces can be associated with Captain Lancey in the play due to his exclusionary action towards Irish language which is perceived as a threat by him to the unification and centralization of the language which is English. For this reason, Captain Lancey, who represents British forces, goes to Ireland with two aims: establishing national schools in which English will replace Irish and remapping Ireland by

Anglicising the Irish place names. Although national language is already English in Ireland Lancey and other British soldiers want to destroy any opportunity of Irish people's speaking Irish. That is why, they want to establish national schools by abolishing hedgeschools which contribute the growing of heteroglossia in Ireland as they give education in Irish for Irish people.

Besides Lancey, Owen who is the younger son of Hugh may also be considered as the representative of British state ideology in Ireland. As an obedient spokesman of the government and unitary language in the region, it is completely unacceptable for Owen to use the language of heteroglossia since this kind of interaction between languages may threaten the centralised structure of monoglossia. For instance, when Manus, who is the brother of Owen, says "time enough. Class won't begin for another half-hour" (Friel, 1981: 41), Yolland cannot understand him. Owen gets angry and shouts "Can't you speak English?" (*ibid.*). Owen's determination about making his Irish friends use English language may be related to the fact that he may perceive every utterance of Irish language as "the pressure of growing heteroglossia" (Bakhtin, 2001: 258). For this reason, Owen works as a civilian translator for a British regiment of engineers tasked with completing an ordnance survey in order to modernize and Anglicize Ireland's map and he does not hesitate to mistranslate what Lances says in English for the benefit of British force.

The play's first act includes numerous fundamental difficulties about translation. When Owen returns to his native townland of Baile Beag, a Gaelic speaking settlement in Donegal, after six years, the core dramatic action is put into motion. Translating Captain Lancey's words for the inhabitants of the Baile Beag is his first official job. However, while Owen is translating Lancey's statements he changes them in two ways: firstly, he simplifies Lancey's dense officialese and, secondly, some of Lancey's more frightening connotations are obscured by him (Friel, 1981: 184). For instance, Owen translates what Lancey has stated as follows:

Lancey: His Majesty's government has ordered the first ever comprehensive survey of this entire country — a general triangulation which will embrace detailed hydrographic and topographic information and which will be executed to a scale of six inches to the English mile.

Owen: A new map is being made of the whole country.

Lancey: The entire basis of land valuation can be reassessed for purposes of more equitable taxation...All former surveys of Ireland originated in forfeiture and violent transfer of property; the present survey has for its object the relief which can be afforded to the proprietors and occupiers of land from unequal taxation.

Owen: This new map will take the place of the estate agent's map so that from now on you will know exactly what is yours in law and the new map will mean that taxes are reduced. (Friel, 1981: 34)

Clearly, Manus translates what Lancey has mentioned by changing according to his interests as he wants to make sure that Irish people will not cause any problems against the jobs of British soldiers. However, Owen's elder brother Manus translates Lancey's remarks quite differently as he reads them in the light of Ireland's past experience with England perceived from the Gaelic point of view. When he asks "what sort of translation was that" (Friel, 1981: 36) Owen replies that "uncertainty in meaning is incipient poetry" (*ibid.*). Upon this reply, Manus gets angry and states that "there was nothing uncertain about what Lancey said: it's a bloody military operation" (*ibid.*). Manus tries to figure out why his townland's Gaelic place names ought to be changed, and why British soldiers keep calling Owen as Roland. Owen does not see it as a big deal and responds by saying that "it's only a name" (Friel, 1981: 37). From Owen's answer, it is possible to conclude that he is not aware of the fact that his collaboration with British soldiers through mistranslating Lancey will cost a disaster in his homeland. He understands the fact that neither Irish people nor Ireland means anything for British soldiers. Even if it is too late, he realizes his work's disastrous effects when he has to translate without changing Lancey's words about damaging the townlands which have been just renamed (Friel, 1981: 80). When Lancey mentions the Anglicized names of the townlands to be demolished Owen has to retranslate them in Gaelic as follows:

Lancey: Swinefort.

Owen: Lis na Muc.

Lancey: Burnfoot.

Owen: Bun na hAbham.

Lancey: Dromduff.

Owen: Druim Dubh. (Friel, 1981: 80).

To protect the centered and unified structure of the monoglossia and unitary language, Yolland does not use the original versions of the place names in such an urgent case. He prefers to use the Anglicized versions of the place names and makes Owen translate them in Gaelic for Irish people.

All Irish people are scared by Lancey's threat of violence. Particularly, Sarah is scared of him. The mute Irish girl named Sarah who is able to speak with the help of Manus is brought to silence again because of the threat of Lancey. Although Sarah says her name with the help of Manus, when questioned by Lancey, Sarah falls silent, implying that this character represents Ireland, which has been rendered speechless by dread and the oppression of English. In this context, it is possible for us to establish a connection between the above-mentioned unitary language hegemony over heteroglossia and the oppression applied by the officials in Friel's play, *Translations*. The soldiers in the play acting in the name of the state may be representing Bakhtin's concept of unitary language including centripetal forces which give rise to centralization and unification in the heteroglossia while the victims, Sarah and other Irish people may be seen as the representatives of heteroglossia, and its centrifugal forces that cause multiplicity in any given culture. In other words, there is an apparent tendency towards suppressing any idea opposing the current ideology. From the Bakhtinian point of view, this current ideology may be associated with his terms, monoglossia and the unitary language.

The fact that Lancey's order to anglicize the Irish words into English and Owen's translation of Lancey in a different way show how monoglossia tends to determine a center which does not accept the presence of centrifugal forces of the heteroglossia. Even the probability of shaking the stability of this center causes to irritation to the representatives of the unitary language. For example, when Captain Lancey explains the ordnance survey in English Jimmy asks a question to him:

Jimmy: Nonne Latine loquitur?

Lancey (to Jimmy) I do not speak Gaelic, sir. (He looks at Owen) (Friel, 1981: 32)

Although "Nonne Latine loquitur?" means "do you not speak Latin?" Lancey thinks that it is Irish. This may be the result of his prejudice against Irish people who are educated in stables. Lancey does not think that Irish people who are educated in stables can speak any other language than Irish. It may be claimed that, as a British soldier, he has binary oppositions in his mind such as white/black and civilized/backward. This is exemplified while he is explaining the function of ordnance survey to Irish people as follows:

Lancey: I see. (He clears his throat. He speaks as if he were addressing children- a shade too loudly and enunciating excessively.) You may have seen me- seen me- working in this section- section?- working. We are here- here in this place- you understand? – to make a map- a map, a map and-. A map is a representation on paper- a picture- you understand picture?- a paper picture- showing, representing this country- yes?- showing your country in miniature- a scaled drawing on paper of- of-

(Suddenly Doalty sniggers. Then Bridget. Then Sarah. Owen leaps in quickly.)

Owen: It might be better if you assume they understand you. (Friel, 1981: 33).

Lancey's attitude toward the Irish people is a typical attitude of a colonizer against the colonized. He believes that these people are so backward that they cannot understand what a map means. Because he thinks so, he wants to eradicate the hedge schools and establish national schools where the language of

education will be English. However, these people learn even Latin and read the classics at the hedge schools. Lancey's efforts to impose the superiority of the unitary language may be interpreted as an effort to keep Irish people under control. In this regard, Hugh explains that "it is not the literal past, the 'facts' of history, that shape us, but images of the past embodied in language.... we must never cease renewing those images; because once we do, we fossilize" (Friel, 1981: 88). According to the comment of Hugh, a nation defines itself with the images embodied in language. Hence, when the language is changed or not used, the history of that nation will be changed. In the case of Irish people, they will learn their history and culture with English language in the national schools through the perspective of English people after they stop speaking their own language.

In this sense, the ordnance survey is a very important metaphor portrayed in *Translations* in terms of reflecting the cultural conflict and linguistic transformation in Ireland. However, by remapping Ireland, British create a new Ireland for these people because when the place names are changed into English they lose their meanings in the sense that all these names have Irish history contained in themselves, which also makes the translation very hard. That is why, when Owen and Yolland try to Anglicize some place names they cannot handle the situation. For instance, they try to rename a place called *Bun na hAbhann*. *Bun* means bottom in Irish and *Abha* means river. Thus, it means the mouth of a river. Owen searches how it is called in the church registry and explains that

Owen: That's wrong. (Consults text.) The list of freeholders calls it Owenmore-that's completely wrong: Owenmore's the big river at the west end of the parish. (another text) And in the grand jury lists it's called- God!- Bihone!- wherever they got that. I suppose we could Anglicise it to Bunowen; but somehow that's neither fish nor flesh... What about Burnfoot?

Yolland: (indifferently) Good, Roland. Burnfoot's good. (Friel, 1981: 39-40).

Consequently, they decide to call the place as Burnfoot entirely arbitrarily. This new name does not have any pertinence to anything. This summarizes what has happened in the actual renaming process of the ordnance survey. This arbitrary renaming process is significant in the sense that it is more than just Anglicising the Irish words. It, indeed, eradicates the history or story ascribed to the place names. While changing the names, Yolland is aware of this fact. For instance, Owen and Yolland have a quarrel about the consequence of changing the place names as follows:

Owen: We're making a six-inch map of the country. Is there something sinister in that?

Yolland: Not in...

Owen: And we're taking place-names that are riddled with confusion and ...

Yolland: Who's confused? Are the people confused?

Owen: ...and we're standardizing those names as accurately and as sensitively as we can.

Yolland: Something is being eroded. (Friel, 1981: 52-53).

Owen is convinced about the rightness of his job in Ireland by British soldiers. However, when Yolland asks whether Irish people are confused with the place names he cannot answer it. Yolland is conscious of what he is doing by changing the place names when he says that 'something is being eroded'.

Both from Owen's translations of British officers' words and from Owen's and Yolland's translations of place names which cannot be translated, it is observed that culture and history of Ireland are eroded by the oppression of unitary language. However, when an actor speaks in English on stage, it is assumed that he is speaking Gaelic in the play. Because it is very important both for the structural and metaphorical meaning of the play. Friel opposed to the idea of a Gaelic-language version of the play to be staged since he thought that a bilingual production would compromise the linguistic device's symbolic integrity. The device emphasizes the importance of language as a cultural and political issue, and it gives a framework for Friel to explore several variations on the title metaphor of translation. Friel makes use of this

technique, that is, the English-for-Irish for the practical needs of the situation. Thus, for example, Manus has defiantly rejected to speak English “for the benefit of the colonist' Yolland” (Friel, 1981: 56); however, he begins to speak English when he conveys the job offer he has received in Inis Meadhon. In this scene, there is no need for the interpreter Owen.

There is a similar scene in the play in which Hugh speaks to Yolland about the essence of Irish culture and language. He is assumed to be speaking English so that he may be understood immediately. Interestingly enough, it is not different from the English he speaks fluently when he is speaking Irish. For instance, Hugh talks about Irish language and literature speaking in English as follows:

Hugh: A rich language. A rich literature. You'll find, sir, that certain cultures expend on their vocabularies and syntax acquisitive energies and ostentations entirely lacking in their material lives. I suppose you could call us a spiritual people. (Friel, 1981: 59)

This situation may also be considered as an example of monoglossia's transformative and unitary impact on the multiplicity of heteroglossia in the sense that even though Hugh is a unit of heteroglot language as being an intellectual, his language turns into the monologic language of the unitary system as a result of the repressive elements of monoglossia. Instead of struggling to preserve his position in the diversity of heteroglossia, he gives in, and prefers speaking the language that they understand.

This is considered as an annihilation of a culture by the characters in the play. For instance, at the end of the play, Hugh provides a confusing and contradictory vision. That is, he mentions a quotation from Virgil's *Aeneid* which talks about the goddess Juno who is afraid that her beloved Carthage is destroyed by a race sprung from Trojans:

Hugh: Urbs antiqua fuit — there was an ancient city which, 'tis said, Juno loved above all the lands. And it was the goddess's aim and cherished hope that here should be the capital of all nations — should the fates perchance allow that. Yet in truth she discovered that a race was springing from Trojan blood to overthrow some day these Tyrian towers — a people late regem belloque superbum — kings of broad realms and proud in war who would come forth for Lybia's downfall — such was — such was the course — such was the course ordained — ordained by fate ... (Friel, 1981: 90)

The Romans destroyed Carthage with the third Punic War (149–146 B.C.). Clearly, Friel makes a parallelism between Romans destroying of Carthage and English destroying Irish language and culture. The irony comes from the fact that Hugh quotes and speaks in Latin which is the language of the Romans. This is the case of Irish people who speak English which is the language of the conquerors of their country. This idea is accepted by Friel who has expressed that “there is no possibility of escaping from this. We must accept this” (Friel, 1980: 60). Friel, who rejects a useless loyalty to old Gaelic customs, does not approve of changing to the culture of the colonial authority, and would not choose exile or emigration. He decides to remain in Ireland and recover the Irish language for the benefit of Irish culture. Friel's Field Day Theatre Group displays this ambition openly in cultural activities aiming at modifying English into a uniquely Irish lexicon, such as their presentations of global classics in Irish English and their proposal for an Anglo-Irish dictionary. With its experimental translation of Irish in English, the drama revives and renews old Gaelic culture in the image of the hedge school while also transforming it into another language and period.

In conclusion, we have discussed the continual tension and struggle between the centripetal forces of the monoglossia causing centralization and the centrifugal forces of the heteroglossia leading to dynamism and relativism with reference to Friel's *Translations*. It is revealed that this play includes the tragedy caused by the centripetal forces of the monoglossia which is especially the unitary language with exercising power over the multiplicity of the heteroglossia. In both cases we have observed that the pressure applied by the unitary master language brings about a transformation or centralization process in the heteroglossia. It may be appropriate to finish this study by offering again a Bakhtinian solution to this tragedy which is his concept of carnival. Bakhtin asserts that creating a carnivalistic atmosphere can eliminate the tension between monoglossia and heteroglossia due to the fact that it is the carnival sense

of the world including many voices which are simultaneously heard and directly affect their hearers at a carnival, creating a sensation of joyful abandonment.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- BALKAYA, M. A. (2017). Voices in James Joyce's 'The Dead': A Bakhtinian Reading. *Journal of International Social Research*, 10(52), 69-74.
- BARRY, K. (1983). With John Andrews and Brian Friel. "Translations and A Paper Landscape: Between Fiction and History." *Crane Bag*, 7, no. 2: 118-24.
- BAKHTIN, M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist. Ed. Michael Holquist. Austin: Texas UP.
- BECKETT, J. C. (1966). *The Making of Modern Ireland 1603-1923*. London: Faber and Faber.
- BERTHA, C. (2006). "Brian Friel as a Postcolonial Playwright". Ed. Anthony Roche. *The Cambridge Companion to Brian Friel*. UK: Cambridge University Press.
- BRIAN, F. (1981). *Translations*. London: Faber and Faber.
- . (1986). *Introduction to Selected Plays*, by Brian Friel. Washington, D.C.: Catholic Univ. of America Press.
- . "Friel Takes Derry by Storm." Interview by Ulick O'Connor. *Brian Friel in Conversation*, edited by Paul Delaney, Ann Arbor: U of Michigan P, 2000, pp. 158-60.
- DOBBIE, A. (2009). *Theory into Practice an Introduction to Literary Criticism*. USA: Wadsworth Cengage Learning.
- GRENE, N. (2004). *The Politics of Irish Drama, Plays in Context from Boucicault to Friel*. UK: Cambridge University Press.
- HEDERMAN, M. P. (1985). "Poetry and the Fifth Province." *The Crane Bag*, vol. 9, no. 1, pp. 110-119. JSTOR, www.jstor.org/stable/30059576.
- PROTEVI, J. (ed.) (2005). *The Edinburgh Dictionary of Continental Philosophy*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Translations oyununun ilk gösterimi Derry'deki Guildhall'da 23 Eylül 1980'de yapıldı. Bu, Field Day Tiyatro şirketinin ilk yapımıydı. Bu şirket, 1980'de Kuzey İrlanda'nın siyasi ve mezhepsel sorunlarına yanıt olarak Brian Friel ve Stephen Rea tarafından Derry'de kuruldu. Friel bu tiyatroyu kurdu çünkü "İrlanda hakkında, İrlanda'da ifade edilmeyenlere ifade vermenin, iç karartıcı derecede zorlu İrlanda siyasi durumu karşısında yeni düşünme yolları sağlamanın" (CS 34) gerekli olduğunu düşünüyordu. Ancak Friel'in yapmak istediği şey Kuzey İrlanda'nın sorunlarına bir çözüm önermek yerine İrlanda'daki güncel sorunları tarihsel bir perspektiften sorgulamayı amaçlamaktadır. Teatral yapımlara ek olarak, Field Day, Field Day Broşürlerinin (1983-1988) ve beş ciltlik The Field Day Anthology of Irish Writing'in (1991, 2002) yayınlanmasını sağlamıştır. Bu yayınların yardımıyla İrlanda tarihi ve edebiyatı incelenebilir ve bu İrlanda edebiyat eleştirisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Field Day Tiyatrosu'nun ana mekânı olarak Derry'yi seçmesine gelince, Friel bunu şöyle açıklıyor: "Kuzeyde canlandırıcı bir nefes olabilecek, Derry'den kaynaklanan ruhsal bir enerjiye inanıyorum. Bence burada başka herhangi bir yerden daha yaratıcı enerji var. Derry ne Belfast'a ne de Dublin'e değil, kendisine bakıyor, bu yüzden burada çalışmak istiyorum" ("Friel Derry Alır" 159). Bu nedenle Field Day Tiyatro şirketi, Derry merkezli olarak görülebilir.

Translations, 1833'te, derslerin İngilizce olarak öğretileceği yeni ulusal okulların, eğitimin Gal dilinde olduğu hedge okullarının (ahırlarda yapılan eğitimlerin) yerini almak üzere olduğu, Donegal İlçesine bağlı Baile Beag kasabasında geçiyor. Sonuç olarak, İngilizlerin dayattığı siyasi ve kültürel baskılara rağmen İrlanda kültürünü ve dilini destekleyen hedge okullarının aksine, İrlandalı öğrenciler bu ulusal okullarda İrlanda tarihini İngilizce yazılmış metinlerden dolayısıyla İngiliz bakış açısıyla öğreneceklerdir. Bu bağlamda, bu Gal İrlanda'sının ortadan kaldırılmasının bir sembolü olarak kabul edilir. Tarihçilerin, ulusal okulların, İngilizler tarafından kullanılan İrlanda dilini ve kültürünü ortadan kaldırmanın diğer herhangi bir yönteminden daha etkili olduğu konusunda hemfikir oldukları iddia edilebilir (Beckett, 1966, 313). Örneğin, tarihçilerin çoğu, İngilizce yüzyıllardır resmi dil olmasına rağmen, İrlanda'nın 1800 ve 1850 yılları arasında çoğunlukla Galce konuşan bir ulustan, çoğunlukla İngilizce konuşan bir ulusa dramatik bir değişim gösterdiği konusunda hemfikirdir (ibid).

Translations oyununda hedge okullarının ortadan kaldırılıp ulusal okulların açılması dışında İrlanda tarihine atıfta bulunulan bir diğer önemli olay, on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen haritalandırma çalışmasıdır. Bu çalışmayla Galce olan yer adları İngilizce'ye çevrilmiştir. Friel bu konuda neler hissettiğini şöyle açıklıyor:

Ve birdenbire, önceki yıllarda beni ziyaret eden tüm o kavramların birleştiği - bir araya geldiği - on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı; sömürgeciliğin bir yönü; İrlanda dilinin ölümü ve İngilizcenin edinimi. İşte oyalandığım tüm unsurlar, hepsi çok kapsamlı ve kesin bir metinde sentezlendi. İşte tüm bu karanlık kavramları - harita yapımını - barındırmak ve gerçekleştirmek için mükemmel bir metafor. (Barry, 1983, s. 123)

Friel, ülke genelindeki tüm yer adlarının ve yazımlarının harita yapımıyla standartlaştırılması ve İngilizleştirilmesi sonucunda bu haritaların İrlanda'nın çağdaş görünümünü şekillendirdiği için haritalandırma çalışmasından büyük ölçüde etkilendiğini açıkça ifade ediyor. Bu nedenle Friel, *Translations* oyununun "bu ülkenin belirli bir şekli nasıl bulduğu hakkında" olduğunu iddia ediyor (ibid.) Bu nedenle, oyunun 1833 ortamı İrlanda kültüründe önemli bir değişimi temsil ediyor çünkü hem ulusal okullar hem de haritalandırma çalışması Galce'nin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmuştur. İrlanda'daki kültür, dil ve yer adlarının tümü *Translations* oyununda tasvir edilmiştir. Sonuç olarak, bu makale, Brian'ın yardımıyla, heteroglossia'yı ve onun heteroglossia'yı yönetme eğilimi açısından üniter dil savaşını göstermeyi amaçlamaktadır. Friel'in, üniter dilin bir ülkenin kültürünü ve tarihini ortadan kaldırmak için nasıl bir araç olarak kullanıldığını *Translations* oyununda ortaya koymaya çalışmıştır.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2022-15(1)- E-ISSN-2148-9289

**BAŞBAKAN TURGUT ÖZAL HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE
İRTİCA TARTIŞMALARI**

Reservation Discussions in Turkey During The Governments of Prime Minister Turgut Özal

Yusuf Ziya KESKİN

Doç.Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Department of History

yzkeski@gmail.com

0000-0001-6275-7496

Gülsemin AKIN

glsmnakin@gmail.com

0000-0002-1806-477X

Atf/©: KESKİN, Yusuf Ziya ve AKIN Gülsemin (2022). Başbakan Turgut Özal Hükümetleri Döneminde Türkiye’de İrtica Tartışmaları, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 15, Sayı 1, 67-85

Citation/©: KESKİN, Yusuf Ziya ve AKIN Gülsemin (2022). Reservation Discussions in Turkey During The Governments of Prime Minister Turgut Özal, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 15, Issue 1, pp.67-85

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma-Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *05.08.2021*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *30.06.2022*
Sayfa-Page: *67-85*
Doi : *10.46790/erzisosbil.979062*

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

BAŞBAKAN TURGUT ÖZAL HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İRTİCA TARTIŞMALARI

Reservation Discussions in Turkey During The Governments of Prime Minister Turgut Özal

Yusuf Ziya KESKİN -Gülsemin AKIN

Öz:

Türkiye Cumhuriyeti, sefeli olan Osmanlı İmparatorluğu'nun aksine, kuruluşunu ve sistemini laik bir temele oturtarak tüm kurumlarını bu yönde şekillendirmiştir. Ancak rejimin bu yeni yapısına karşı ilk andan itibaren toplumun belli kesimlerinde karşı bir duruş varlığını sürdürmüştür. Bu bakış açısı rejim tarafından irtica olarak adlandırılarak, mevcut devlet düzenine karşı en önemli tehdit olarak kabul edilmiştir. Özellikle çok partili siyasal hayata geçildikten sonra kimi kesimlerce laik devlet yönetimine yönelik çıkışlar karşısında, laik cumhuriyeti koruma ve kollama konusunda kendisini temel güç olarak gören TSK, cumhuriyetin temel değerlerinin aşındırıldığı gerekçesiyle etkin olarak siyasete ve devlet teşkilatına müdahil olmuştur. TSK; içselleştirdiği vatani koruma vazifesine bağlı olarak belirli aralıklarla irtica tehlikesini de göz önüne alarak devletin yönetimine doğrudan el koysa da, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası durum değişmiştir. Çünkü bu tarihten sonra irtica tartışmalarında 12 Eylül yönetimi darbe sonrası uygulamaları sebebiyle sanık koltuğuna oturtulmuştur. Aynı şekilde askeri yönetimden seçimler sonrası yönetimi devralan Anavatan Partisi lideri Turgut Özal'da söylem ve uygulamaları ile benzer suçlamalara muhatap olmuştur.

Anahtar Kelimeler: TSK, İrtica, Askeri Darbe, Turgut Özal.

Abstract:

In contrast to its predecessor, the Ottoman Empire, The Republic of Turkey established its establishment and system on a secular basis and shaped all its institutions in this direction. But from the first moment against this new structure of the regime, there was a counter-position in certain segments of society. This point of view was called reactionary by the regime and considered the most important threat to the current state order. Especially after the transition to multi-party political life, the TSK, which sees itself as the main force in protecting and protecting the secular republic in the face of exits towards secular state administration by some segments, has actively participated in politics and state organizations on the grounds that the basic values of the Republic have been eroded. Although the TSK directly confiscated the government of the state, taking into account the danger of return at certain intervals, depending on the duty of protecting the homeland that it internalized, the situation changed after the coup of September 12, 1980. Because after this date, the administration of September 12 was placed in the defendant's seat due to its post-coup practices in the debate on the return. In the same way, Turgut Özal, the leader of the Fatherland party, who took over the administration after the elections from the military administration, has dealt with similar accusations with his rhetoric and practices.

Keywords: TSK, Return, Military Coup, Turgut Ozal.

1. GİRİŞ

Turgut Özal, Mehmet Sadık Bey ve Hafize Hanım'ın ilk çocuğu olarak 13 Ekim 1927 tarihinde Malatya'da dünyaya gelmiştir (Emin, tarihsiz:13). Malatyalı Cinlioğlu sülalesine mensup olan Mehmet Sadık Bey medrese mezunu bir banka memuru iken (Birand ve Yalçın, 2009:15) annesi Hafize Hanım Cumhuriyet öncesinde var olan, “Kızlar Mektebi” de denilen, İptidai Mektep mezunu ilkökul öğretmenidir (Çölaşan,1989:11-12)ⁱ. Mehmet Sadık Bey'in Ziraat Bankası'na müdür olarak atanması sebebiyle Turgut Özal ilkökula Söğüt'te başlamış, tayin sebebiyle ortaokulu Mardin'de, liseyi de Kayseri'de okumuştur ⁱⁱ(Birand-Yalçın, 2009:16). İstanbul Teknik Üniversitesine devlet bursuyla başlayan Turgut Özal, 1950 yılında üniversiteden elektrik mühendisi olarak mezun olmuştur

Ankara'da Elektrik İşleri Etüt İdaresinde mühendis olarak işe başlayan Özal, 1952 yılında eğitim için Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiştir (Özdemir,2014:40). Bu vesile ile ilk defa Amerikan modeli ile tanışan Özal'ın üzerinde bu seyahatin çok büyük etkisi olmuş, Amerika hayranlığı ve Amerikan modeline yönelik temayülü de bu süreçte başlamıştır. Özal Amerika'dan dönüşünde aldığı terfi ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde genel direktör teknik müşaviri olarak göreve başlamıştır (Emin, tarihsiz:14). 1959 yılında yedek subay olarak askere giden Özal, askerliğini Ankara'da Ordonat Okulunda yaparken 1960 askeri darbesi gerçekleşmiştir. 30 Eylül 1960 tarihinde ekonomik, sosyal ve siyasal planlamalarda hükümete yardımcı olması için kurulan Devlet Planlama Teşkilatında (DPT) görev yapmak üzere, o sırada askerliğini yapan Süleyman Demirel ile birlikte görevlendirilmiştir (Doğan,1994:27-28).

Özal ve çevresinin daha sonraki dönemlerde muhafazakâr kişiliği ile sürekli gündeme gelmesinin başlangıcı DPT günlerinde başlamıştır. Milliyet Gazetesi Ankara temsilcisi olan İlhami Soysal, o dönemde DPT'de müsteşarlık yapan Turgut Özal ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nda genel müdürlük görevini yürüten kardeşi Korkut Özal için “*Takunyahılar*” yakıştırmasını kullanmış ve Soysal'ın bu yakıştırması ile Özal kardeşler basında “*Takunyalı Kardeşler*” olarak tanınmaya başlamıştır (Tokatlı, 1999:11). Adalet Partisi lideri Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında ani ölümüyle parti liderliğini ele geçiren Süleyman Demirel, 1965 seçimlerinden (YSK:2020)ⁱⁱⁱ partisini birinci parti olarak çıkarmıştır. Özal, Başbakanlık koltuğuna oturan, ağabey dediği Süleyman Demirel'in müşaviri olarak göreve başlamıştır^{iv}.

1971 askeri müdahalesi sonrasında Özal, Dünya Bankası Başkanı Mc Namara'nın iş teklifini kabul ederek ailesiyle birlikte Amerika'ya yerleşmiştir (Birand-Yalçın, 2009:41-42). 1 Temmuz 1971 tarihinde Dünya Bankasında işe başlayan Özal, madencilik ve dünya doğal kaynakları alanında çalışmalar yürütmüş, buradaki görevine 20 Ağustos 1973 tarihine kadar devam etmiştir (Özdemir, 2014:83). Özal, Amerika'da daha sonraki siyasi yaşamında da sürekli savunacağı serbest piyasa ekonomisi, liberalizm ve Dünya Bankası'nı daha yakından tanıma fırsatı bulmuş, 1973'te Türkiye'ye döndükten sonra özel sektöre yönelmiştir^v (Emin, tarihsiz:15).

Özal, 1977 yılında Milli Selamet Partisi içinde liderlik mücadelesine girişen kardeşi Korkut Özal'a yardımcı olmak amacıyla Milli Selamet Partisi'nden milletvekili aday olmuştur (Cemal, 1989:171). Kardeşinin liderlik mücadelesine yardım için partiye girse de, Özal'ın asıl amacının genel başkanlık olduğunu sezen Necmettin Erbakan, Özal'ı Mili Selamet Partisi'nin seçilmesinin imkânsız olduğu İzmir'den liste başı aday olarak göstermiştir (Arol, 1989:58). Ailesinin istememesine rağmen, yakın çevresinin ısrarları ile girdiği bu yolda MSP'nin aldığı %8,6 oy oranı ile Özal meclise girememiştir (YSK:2020). Bu sonuç görünürde kötü bir netice olsa da, Özal ailesine uzun vadedeki getirisi oldukça farklı olmuş, bu süreçte siyasetle tanışmış, acemiliğini atmıştır. Milli Selamet Partisinden vekil seçilememesinin en önemli getirisi ise 12 Eylül sonrası tekrar gireceği siyasette, askeri yönetimin vetosundan kurtularak Türk siyasetine kalıcı bir giriş yapması olmuştur.

14 Ekim 1979 tarihinde kısmi senato ve boşalan beş milletvekilliği için yapılan seçimlerde de şansını Adalet Partisi'nden senatör aday olarak denemek isteyen Özal, Demirel engeline takılmıştır. Özal'ın aday olamadığı bu seçimde AP'nin oy oranını artırması, Başbakan Ecevit'in 16 Ekim'de istifa etmesi ve Demirel'in 12 Kasım'da azınlık hükümetini kurarak Başbakan olmasıyla sonuçlanmıştır. (Ahmad, 2006:189-190). Demirel iktidarı devraldıktan sonra ülkede her geçen gün tırmanan terör ve ekonomik krize odaklanarak (Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, 2013: 5588-5590) önceliği

ekonomik alana vermiştir. Başbakan Demirel, yurt dışındayken de irtibatını kesmediği, görüşlerini hep aldığı Özal'a kendisine yaptığı tebrik ziyareti sırasında yeni hükümetinde izlenecek ekonomi politikası hakkındaki görüşlerini sormuş ve ona Merkez Bankası Başkanlığına veya DPT Müsteşarlığına teklif etmiştir. Özal ise ekonomik olarak pek de fazla yetkiye sahip olamayan bu kurum yerine, Başbakanlık Müsteşarlığı ve vekâleten de DPT Müsteşarlığı görevlerine talip olduğunu Başbakan'a söylemiştir (Çölaşan,1983:44-47). Demirel, fikirlerine ve ülkeyi dar boğazdan çıkaracağına güvendiği Özal'ın bu talebini kabul ederek onu 2 Aralık 1979 tarihinde Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirmiştir.

Ülkede takip edilen ithal ikameci sanayi ve yabancı malların artan tüketiminin yarattığı döviz sıkıntısına, siyasi iktidarların günü kurtarmaya yönelik popülist politikaları eklenince, ülkenin diğer sorunları gibi ekonomik sorunları da giderek artmıştır. Borç alınarak ekonomi rayına oturtulmaya çalışılsa da bu kötü gidişat Başbakan Ecevit'i Uluslararası Para Fonu (IMF) ile pazarlığa oturmak mecburiyetinde bırakmıştır. IMF ile yapılan görüşmelerde 14 Ekim seçimlerinden sonra uygulanacağına dair, yeni kur ayarlaması, KİT'lerin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarına zam, kredinin serbest bırakılmasına yönelik uzlaşma sağlanmıştır. Sadece IMF'nin değil TÜSİAD'ın istediklerinin^{vi} de Ecevit Hükümetinde bir karşılık bulamaması ve bunun yerine konacak bir politikanın da olmaması ülkeyi temel tüketim malları başta olmak üzere, pek çok kalemde kuyruklar ve karaborsa ile tanıştırmıştır (Ahmad, 2006:191; Tekerek,2013:101; Boratav, 1988:115-116; Çölaşan, 1983:58). Ülkeyi bu durumdan kurtarmak için hükümetlerin mecburen yolunun çıktığı; IMF, OECD, Dünya Bankası ile çeşitli yabancı bankalar ve kuruluşların; kur ayarlaması, KİT ve kamuda ücretlerin denetimi, kalkınma hızının yavaşlatılması, yatırımlara daha az kaynağın ayrılması gibi isteklerinin hayata geçmesi için 24 Ocak tarihini beklemek gerekmiştir (Çölaşan, 1983:7-9).

24 Ocak 1980 Perşembe ve ertesi gün yapılan tartışmalı Bakanlar Kurulu toplantısında alınan kararlar ile: Türk lirasının değeri düşürülmüş, devletin ürettiği her türlü mal ve hizmete büyük zamlar yapılmıştır. Bu kararlar ile bazı mallar dışında Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) tarafından üretilen her türlü malın bedelini bu kurumların belirlemesine karar verilmiştir. Ayrıca döviz bozdururken kaynak sorulmayacağı, ihracatçıya yüksek oranda teşviklerin verileceği ve ekonominin Başbakanlık Müsteşarının başkanlığında kurulacak iki kurul tarafından yönetileceği bu ekonomi paketinin içinde yer almıştır (Çölaşan,1983:126-137, Resmi Gazete, 25.01.1980/16880 (M): 3-37).

12 Eylül Darbesi'nin ardından Özal'ın batıyı, kurumlarını, sistemini iyi tanınması ve iyi ilişkilere sahip olması, asker için ekonomiyi Özal'a emanet etmek için yeterli gerekçeler olmuştur. Ekonomiyi düze çıkaracak 24 Ocak Kararlarının teminatı sayılan Özal, Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı göreviyle yeni kabinede göreve başlamış ancak bir süre sonra yaşanan Banker Skandalı'nın ardından görevinden istifa etmiştir. Özal kendi açısından değişim denilecek adımlar atmak için Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ve serbest bırakılan siyasi faaliyetler ile birlikte ülkeye yeni bir siyasi lider olma iddiasıyla dönmüştür. Özal, parti kurması halinde ordunun tavrının ne olacağını anlamak için Cumhurbaşkanı Evren ile bir görüşme yapmış, bir parti kurması halinde siyasi yasağa tabii tutulmayacağını garantisini de almıştır. Evren'in bu cevabına karşılık Özal partisini parlamenter denge unsuru olacak küçük bir parti olarak nitelendirmiştir (Doğan,1985:198-199; <http://youtu.be/3UBjF4aaMgor>, 22.01.2020).

Özal, 12 Eylül öncesinin ayrılmış sosyal ve siyasal yapısı açısından birleştirici bir modelde düşündüğü partisine Anavatan Partisi (ANAP) adını vererek kuruluş dilekçesini 20 Mayıs 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığına sunmuştur. Özal partisinin kuruluşunu resmiyete döktükten sonra veto mekanizması ANAP içinde işlemeye başlamıştır^{vii}.

Vetolar ve MGK'nın diğer engellerini aşım seçimlere katılacak partiler belli olduktan sonra 16 Ekim 1983 tarihinde seçim propagandaları başlamıştır. Bu süreçte parti liderlerinin çizdiği imaj ve vaatleri seçmenin seçimini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde askerlerin seçimlerde Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni destekledikleri söylentileri, MDP lideri Sunalp'in devleti öne çıkaran söylemleri, Halkçı Parti lideri Calp'in ve MDP lideri Sunalp'in asker ile olan yakın ilişkileri, Özal'a diğerlerinden daha demokratik bir imaj kazandırmış, Özal'da bunu fırsata çevirmeyi bilmiştir (Zürcher,2010:407; Ahmad,1995:266).

7 Kasım 1982'de darbe anayasasına %92 oy vermiş bir halkın, ordunun desteklediği partiye değil de ANAP'a oy vermesi, Turgut Özal'ı siyaseti sivilleştirilmesi umuduyla mı iktidara getirdiği yorumlarının

yapılmasına sebep olmuştur. (Kozanoğlu,2015:14-15) 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde ANAP aldığı %45,1 oy oranı ile birinci parti olurken, ordunun desteğini arkasına almış olan MDP %23,3; HP ise % 30,5 oy alarak muhalefet partisi görevini üstlenmiştir (<http://www.ysk.gov.tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, 2008).

Anavatan Partisi'nin bu mekanizmalar gölgesinde seçimi kazanması sonrasında, iktidarın devrinin beklenenden geç olması, askeri yönetimin iktidarı devredip devretmeyeceğine yönelik kaygıları arttırmıştır. Cumhurbaşkanı Evren bu gecikmeyi: “*Çünkü Anayasa öyle. Evvela 10 gün içerisinde seçim neticeleri bitecek. Ondan sonra Meclis toplanacak. Meclis başkanını seçecek. Meclis Divanı kurulacak, ondan sonra hükümet kurulacak. Ben bunu o zaman da izah ettim. Ben ona başbakanlığı vermişim, niye bekleyeyim. Ama anayasal zorunluluktan dolayı bekliyoruz. Çünkü Meclis göreve başlamadan nasıl bir insana başbakanlık verebilirsiniz? Programı okuyacak. Kime karşı? Meclis yok ortada. Onun için Meclis'in başkanının seçilmesi lazım, Meclis Divanı kurulması lazım. Ondan sonra hükümet kurulacak ve programını okuyacak. İşte bir 20 gün mü, 25 gün mü ne bir zaman geçti. Gecikmenin sebebi budur...*” şeklinde açıklamıştır (Birand-Yalçın,2009:198-199).

Fakat Özal bu gecikmeyi, Bülent Ulusu Meclis Başkanı olmadan hükümeti kurma görevi alamazsınız, şeklinde yorumlamıştır. Özal'ın bu durum karşısındaki tavrı, Meclis Başkanının mecliste çoğunluğa sahip olan ANAP içinden seçilmesine yönelik olmuştur. Bu hükümet krizini aşmaya yardımcı olan ise Adnan Başer Kafaoğlu'nun anayasayı kaynak göstererek yaptığı: “*Ulus Başkanındır ve şimdi Başkan olması ve istifa etmesi mümkün değildir*” açıklaması olmuştur (Gökmen, 1992:103-104).

Bu kriz atlatıldıktan sonra, 24 Kasım 1983 tarihinde TBMM toplanarak vekiller yemin etmiş, 4 Aralık 1983 tarihinde de Meclis Başkanı seçilerek, iki gün sonra Başkanlık Divanı oluşturulmuştur (TBMM TD C:1, 1983:22-23; Resmi Gazete, 9.11.1982/17863:1-64). 6 Aralık'ta Başkanlık Divanı seçilmesiyle birlikte Milli Güvenlik Konseyi Cumhurbaşkanlığı Konseyine dönüşürken, Anayasaya göre Anayasa Düzeni Hakkında Kanun, Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun ve Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun yürürlükten kalkmış (Milliyet, 6 Aralık 1983:1,7) ve 7 Aralık 1983 tarihinde Evren, Özal'a hükümeti kurma görevini vermiştir (Evren,1991:464). Evren, Bakanlar Kurulu çalışmaları yürütülürken Genel Sekreter Sedat Güneral Paşa ile istişare halinde olunmasını istemiştir (Barlas, 1994:56). Özal, Güneral Paşa'dan aldığı randevu ile onunla görüşmeye gitmiştir. Görüşmeye tanık olan Halil Şıvgın görüşmeyi şöyle aktarır: “*Sedat Paşa'nın odasına girdiğimizde buz gibi bir hava esiyordu. Şaşırılmışık. Paşa karşısına gelen bir partinin genel başkanı ve geleceğin başbakanı değil de daire başkanımış gibi bir tutum içindeydi. Söyleşi tatsız bir hava içinde geçti...*” ANAP'ın üst düzey yöneticileri, bu olaya tepkisini Güneral Paşa'ya yazılacak bir mektupla gösterilmesine karar vererek 3 maddelik şu mektup yazılmıştır:

“1.Biz bir program hazırlayarak halkın huzuruna çıktık.

2.Halk bizi iktidara getirdi.

3.Halka olan taahhütlerimizi yerine getirmek zorundayız. Bunları yerine getirmezsek, halkı kandırılmış durumuna düşeriz. Bu da bizim siyaset anlayışımıza uygun değildir. Bu nedenle önümüze engeller koymayınız. Mutlaka sizin dedikleriniz olacaksa o zaman biz hükümeti kurmaktan vazgeçeriz, emaneti de halka iade ederiz.” Hazırlanan bu mektubun Çankaya'ya götürülmesi işini üstlenen Halil Şıvgın randevu alarak mektubu Güneral Paşa'ya götürmüştür. Mektubu okuyan Güneral Paşa'nın tepkisi, dalgamı geçiyorsunuz, şeklinde olunca, Şıvgın: “*Ne dalgası Paşam? Mektup açık ve net, bundan sonrasını sayın devlet başkanıyla müzakere edersiniz. Sizin davranışlarınız karşısında biz de görüşlerimizi bildiriyoruz*” şeklinde cevap vermiştir (Tokatlı,1999:39-41). Seçimden sonraki ikinci kriz de bu şekilde aşılmış, 24 Aralık 1983 tarihinde mecliste yapılan güven oylamasında Bakanlar Kurulu 399 vekilden 213'ünün oyunu almıştır (TBMM TD C:1, 1983:140-146).

Özal tek başına iktidarı kazanmış olsa da: “*Unutmayalım ki, o günkü devre, bugün gibi değil. Bakanlar Kurulu askerler tarafından inceleniyor. Askeri yönetimden yarı çıkmışız sıkıyönetim devam ediyor. Sıkıyönetimin idaresi hükümette değil Genelkurmay'da...*” (Barlas, 1994:55) sözleri ile askerlerin yönetimdeki ağırlığını açıklamaya çalışmıştır. Başbakan Özal'ın iddiasının aksine, dönemin Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'da: “*Hedefim, orduyu kışlasına çekmek, siyasetle ilgimiz yok*” (Donat,1987:88) açıklamasını yapmıştır. Asker yönetime müdahil mi değil mi ya da ilerleyen dönemde

asker yönetimin ve siyasetin neresinde olacak tartışmaları sürmüştür. Aslında tüm yaşananlar; George Orwell'ın 1984 adlı eserindeki, “*Büyük birader sizi gözetliyor*” (Özdemir,1989:12) durumu ile benzerlikler içermektedir. Anavatan Partisi, büyük birader olan askerin ara rejimde kurduğu düzenin gözetimi altında yönetimi devralarak sivil siyaseti yönetmeye başlamıştır.

2.ORDU ve İRTİCA

“*Yeniye karşı direnip eskiye dönmek isteme, gericilik*” (Ayverdi ve Topaloğlu, 2007:511) anlamında olan irtica, Türkiye Cumhuriyeti için kurulduğu günden beri en önemli tehditlerden biri olmuştur. Bundan dolayı irticanın karşısında -irtica savar olarak düşünülebilecek- en temel dinamik olarak laiklik^{viii} esas alınmıştır.

Askerin 12 Eylül sonrası kurduğu yeni düzende devlet akıllı, toplumun başkaldıran ve sorun çıkarıcı değil, baş eğen itaatkâr insanlara dönüşmesinin yolunun, maneviyatçı söylemlerden geçtiğini düşünmüştür. Bu düşünce ile hayata geçirilen yeni politikalar sebebiyle toplumdaki laik kesim, İslâmcılığın sistemli bir şekilde yükselişinin 12 Eylül askeri rejiminin politikalarıyla olduğunu iddia etmektedirler (Çakır, 1995:1214-1215). Bu iddialara dayanak ise Aydınlar Ocağı'nın görüşleri doğrultusunda hazırlanıp, 12 Eylül yönetiminin kurduğu Atatürk Yüksek Kurulunca kabul edilen ve 1983 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayınlanan “*Türk-İslam Sentezi Milli Kültür Planı*” olmuştur. Plana göre, aşırı sağ ve sol uçlara sapan Türk vatandaşlarını İslamiyet ile harmanlanmış Atatürkçülük ideolojisi çatısı altında birleştirmenin hedeflendiği iddia edilmiştir. Bu plan ile Türk vatandaşlarına yeniden İslamiyet'i öğretmeyi amaçlamanın yanında, laikliğin dinsizlik olmadığı, Mustafa Kemal'in dindar bir kişilik olduğu da öğretilmeye çalışılmıştır. Dinin bir ahlak sistemi ve toplumsal kurum olmaktan çok, bürokratik-otoriter devletin elindeki toplumsal denetim araçlarından biri olarak işletildiği bu sistemde, din derslerinin zorunlu hale getirilmesi, Evren'in konuşmalarında dini motifler (ayet ve hadisler) kullanması aslında Evren'in hep vurguladığı o laik kişiliği ile pek uyuşmamaktadır (İnal, 1988:121-122,127). Evren ise mitinglerinde ayet ve hadis okumasının savunmasını, “*Ben vatandaşı inandırmak için yapıyorum; bakın diyorum. Allah'ın gönderdiği ayet böyle söylüyor*” (Tuşalp, 1994:120) diye yapsa da laikliği Kuran'la savunduğu gerekçesiyle, silahlı kuvvetler içerisinde tepki görmesine sebep olmuştur (Cemal, 2010:209-210). Ayrıca darbenin ardından 12 Eylül sonrası ara rejimi ile özdeşleşmiş demokrasi ve hak zaafını sıkça dile getiren Avrupa karşısında, ABD'ye yakınlaşmak daha önemli ve gerekli bir hale gelmiştir. ABD'nin Sovyet Rusya karşısında desteklediği “*Yeşil Kuşak*” stratejisiyle uyum içinde olmak için “*Türk-İslam Sentezi*”nin yükselttiği İslami hareketlere göz yummak iyi bir yol olarak görülmüştür (Zürcher, 2010:414; Oran, 2010:19).

12 Eylül ara rejimi döneminde İran-İrak savaşında Türkiye tarafsız kalsa da, bu savaştan dolayı ülkenin petrol sıkıntısı ortaya çıkmış, Dışişleri Bakanı İltar Türkmen, Suudi Arabistan'a giderek bir petrol anlaşması yapmıştır. Daha önceden petrol alınmak istenmesine rağmen Suudi Arabistan'ın o zaman satmadığı petrolü niçin sattığı çokça sorgulanmıştır. Türkiye, petrolü para ile satın aldığını açıklasa da, 1 Aralık 1980 tarihinde İsrail ile ilişkilerin 2. kâtiplik düzeyine indirildiğinin açıklanması, Türkiye'nin düşük fiyatlı petrol karşılığında, Suudi Arabistan'ın İslami faaliyetlerine göz yummayı taahhüt ettiği iddialarını getirmiştir. Evren, o sıralarda petrolün Suudi Arabistan'dan değil İran ve Irak'tan alındığını, savaş yüzünden alınmadığından Suudi Arabistan'dan ithal edildiğini söylemiştir (Yetkin, 1990:13).

3. BAŞBAKAN TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE İRTİCA TARTIŞMALARI

Sivil yönetime geçildikten sonra da, irtica tartışmaları Başbakan Turgut Özal'da dâhil olmak üzere tüm yöneticileri saracak şekilde büyüyerek devam etmiş, irtica tartışmalarında sorumlunun kim ya da kimler olduğu konusunda bir suçlama furyası yaşanmaya başlamıştır. 12 Eylül rejiminin uygulamalarında katkısı olmasa da, kendi döneminde irtica diye nitelendirilen durumlar karşısındaki tutumu, onu hem asker hem de laik kesim açısından hedef tahtasına yerleştirmeye yetmiştir. Bu suçlama furyasında laik kesimin eleştirileri; hem Başbakan Özal hem de Cumhurbaşkanı Evren'i kapsayacak şekilde devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki dönemlere kabaca bakıldığında, anlamı ne olursa olsun laiklik, “*devletin dini eğilimi düzen için kullanma, bu amaçla ona müdahale etme politikasının adı*” (Laçiner, 1996:401)

olmuştur. Laikliği ciddi şekilde sorgulanan Başbakan Özal laikliği; “Laikliğin temel bir direği vardır: Din ve vicdan hürriyeti. Din ve vicdan hürriyetinin de tek bir güvencesi vardır: Laiklik. Bu iki temel kavram, birbirlerinin varlık nedenidir. Ve her biri diğesinin koruyucusudur” şeklinde yorumlamıştır (Duman, 2010:374). Laikliği din ve vicdan hürriyetinin teminatı sayan Özal, genel kanının aksine muhafazakârlığın yorumunu İslamiyet’e göre değil, Amerikan-İngiliz liberal-muhafazakâr tarzına göre yaparak, hayatını da öyle yaşamıştır. Zenginliğe ve değişime inanan Özal ve ailesi, gerektiğinde diskoya gitmiş, alkol kullanmış, mayosuyla basın önünde denize girip poz vermekten de çekinmemiştir (Uluç, 2014:120). Hacca giden ilk devlet başkanı olarak televizyonlarda ihramlı görüntüleri dönen Başbakan Özal’ın aksine, eşi Semra Özal’ın alkol kullandığı görüntüler de televizyonlara yansımıştır (Akyüz,2017:156-157). Yeri geldiğinde dini hassasiyetlerine rağmen faydacı hareket etmeyi seçen Özal, Körfez Savaşında Müslüman bir ülke olan Irak’ı vurmaya hazırlanan Amerikan askerlerine İncirlik üssünü açmaktan da çekinmemiştir (Çavdar, 2013:285).

Ayrılmış olan toplumu ve devleti tek çatı altında birleştirmek için uygun görülen Türk-İslam Sentezi politikası, Özal tarafından da benimsenmiştir. Bu politika, sivil toplumun önemli bir parçası olan cemaatlerin iktidarlar ile iyi ilişkiler kurmasının önünü açmış, cemaatleri de iktidara ya da partilere yaklaştırmıştır. Başbakan Özal’ın muhafazakâr kişiliği, Nakşibendî tarikatı ile olan bağlantısı ve 1983 seçimlerinde Erbakan’ın yer alamaması, bu grupları ANAP’a yaklaştırmıştır. ANAP, seçimde kendisini destekleyen cemaatleri sosyal, siyasi, idari ve iktisadi alanlarda desteklemiştir. Bu anlamda özellikle Arap ülkeleriyle ticari ilişkiler geliştirilmiş, ülkeye gelen bu “yeşil” sermaye Türkiye’deki İslamcılarını siyasi ve ekonomik olarak mobilize ederek daha aktif olmaya itmıştır. Ülkedeki dini guruplar (1925 yılında tüm faaliyetleri yasaklanan ve yer altına itilen; ancak gayri resmi olarak varlığını sürdüren ve resmi olarak hala tanınmayan tarikatlar) Özal döneminde kurumsallaşmaya, özel kolejler ve üniversiteler açmaya ve bunları finanse edecek yardımlaşma ve dayanışma ağlarını ülke genelinde oluşturmaya başlamışlardır. Bununla birlikte Başbakan Özal, iktisadi alandaki bu desteğine rağmen, din-siyaset alanındaki sorunlarında cemaatlerin yanında değil de, karşı tarafın yanında yer almayı ya da olaya tarafsız kalmayı tercih etmiştir (Köker, 1996:1255; Kara,1996: 412-413; Akyüz, 1996:148; Türköne, 1996:156).

İrtica tehdidine yönelik SHP’nin meclise verdiği araştırma önergesinin ANAP oyları ile reddi (Milliyet,16 Ocak 1987:9; Milliyet, 21 Ocak 1987:8), iktidarın irtica tehlikesine gereken önemi vermediği tartışmalarına sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı, araştırma önergesinin ANAP oyları ile reddinin sebebini sormasına Başbakan Özal, araştırma aylarca devam eder ve bu yüzden konu hep gündemde kalırdı, onun için reddettik (Evren,1991:35) cevabını vermiştir. ANAP iktidarları döneminde, üniversiteli kız öğrencilerin okullarda türban takması, tarikat ve cemaatlerin devlet içindeki faaliyetleri ile emniyet ve TSK dâhil devlet kurum ve kuruluşlarına sızmaları, bu çekişmenin alt başlıkları olmuştur. Belli bir kesim hem bunları hem de bizzat askeri rejimin hazırladığı Anayasa ile din derslerinin zorunlu hale getirilmesini göz önüne alarak, irticaya yordukları her olayda hem 12 Eylül Ara Rejimini hem de Özal’ı suçlamıştır. Bununla birlikte irtica tehlikesinin dozu konusunda Özal ve Cumhurbaşkanı’nın görüşleri farklı olmuştur. Cumhurbaşkanı irticaya karşı halkın camiler ve televizyon aracılığı ile aydınlatılmasını önemli tedbir olarak görse de, Başbakan için konu bu kadar da abartılmaya değer görülmemiştir (Evren, 1991:522).

3.1.Din Eğitimi

Din eğitiminin şekli ve sınırları tartışması tüm dünyada yapılıyor olsa da, Türkiye’deki boyutu daha yoğun ve gündemi meşgul eder olmuştur. 12 Eylül sonrasında da Talim Terbiye Kurulunun aldığı 8 Aralık 1981 gün ve 213 sayılı kararla temel eğitim ve orta öğretimde o güne kadar sürdürülen "Din Bilgisi" ders programları yürürlükten kaldırılmıştır. Yerine o güne kadar ayrı iki ders olan, Din Bilgisi ve Ahlak Bilgisi (Kesgin, 2011:217; Öcal, 1988:262-263)^{ix} derslerinin programları birleştirilerek, "Din ve Ahlak Bilgisi" dersi eğitim programına konmuştur (Altaş, 2002:154). Din ve Ahlak Bilgisi Dersi, ilkokulların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokulların her 3 sınıfında haftada 2’şer, lise ve mesleki liselerin her 3 sınıfında ise 1’er saat “zorunlu olarak okutulması” mecburi hale getirilmiştir (Merter-Kartal, 2013:28).

1982 Anayasası'nın din ve vicdan hürriyeti ile ilgili 24.madde: “*Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır*” şeklinde düzenlenerek din dersi hem anayasal olarak zorunlu hale getirilmiş hem de kapsamı genişletilmiştir (Resmî Gazete, 09.11.1982/17863:1-64; Öcal,1988:260-262). Evren, lideri olduğu askeri dönem anayasasının ürünü olan zorunlu din dersi uygulamasının savunmasını, “*Bir kere din dersi değil ismi, Ahlak Bilgisi ve Din Kültürü dersi. Yani dinimiz hakkında dinler hakkında okullardan çıkan çocuklar bilgi sahibi olsunlar istedik...*” (Birand,2019) şeklinde yapmış, bu kararın halktan bu yönde gelen bir istek doğrultusunda alındığını ve eğer bu hizmeti devlet vermezse boşluğun illegal yollarla doldurulacağını savunmuştur (Kara, 1996:412). Din merkezli ahlak eğitimi anlayışının hâkim olduğu ders programında, milli ahlakımızla ilgili konuların öğretiminde din ayrımının gözetilmemesi, milli değerleri kazandırıcı yüce kavramların öğretilmesine özen gösterilmesi, örf, adet ve geleneklerimizle milli değerlerimizin daima göz önünde tutulması gibi ilkeler esas alınarak program içeriğini oluşturmuştur. Bunların yanında eğitimin amacı: “*İlköğretim ve ortaöğretimde öğrenciye, Türk milli eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk'ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, millî birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dinî ve ahlâki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlâklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir*” (Kesgin, 2011:223) şeklinde açıklanmıştır.

1982 yılına kadar 1967 ve 1976 yıllarında hazırlanan Din Bilgisi derslerinde Atatürkçülük yer almasa da 1982 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programında, “*ders konuları daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirilecektir*” ibaresi yer almıştır. Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığının 1986 yılında aldığı kararla, “*Atatürkçü nesiller yetiştirmek amacı ile ve inkılâplarının sistemli ve düzenli bir şekilde verilmesini sağlamak üzere*” ders kitaplarına ve ders programlarına Atatürkçülükle ilgili konuların aktarılması kararlaştırılmış (Merter-Kartal, 2013:10-12, 20).

Bununla birlikte, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı 12 Ağustos 1985 tarihinde Cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmede, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda dini eğitime ağırlık verilmesi ve sınavlarda din derslerine ait soruların fazla olmasının endişe verici olduğunu belirtmiştir (Evren,1991:259). Dersin adından da anlaşılacağı üzere sadece İslam dini değil, dünyadaki tüm din ve kültürlerin öğretimi amaçlansa da, gelinen noktanın, Atatürkçü ama mensup olduğu dinin gereklerini de bilen, itaatkâr bir nesil yetiştirme amacının çok ötesine geçtiği iddialarına sebep olmuştur.

3.2.Din Eğitiminde Kurumsal Tartışmalar

Başbakan Özal dönemindeki diğer bir tartışma da, hızla artan İmam Hatip okulları sayısı olmuştur. 12 Eylül askeri rejimi sırasında 35 İmam- Hatip Ortaokulu ve 92 İmam-Hatip Lisesi açılmıştır (Yetkin, 1990:11). 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren tekrar açılmaya başlayan meslek ortaokulları içinde İmam-Hatip ortaokulu sayısının, öteki meslek okullarının toplam sayısından daha çok olduğu görülmektedir. 1989-90 öğretim yılında bu okullar barındırdıkları 189837 öğrenci sayısı ile öteki meslek ortaokullarındaki toplam öğrenci sayısına yaklaşmıştır. Meslek liselerine bakıldığında ise, 1,605 meslek lisesinin 366'sının İmam-Hatip Lisesi olduğu görülmektedir. Erkek Teknik ve İmam-Hatip Liselerinde artan öğrenci sayısı ile ortalama olarak bir İmam-Hatip Lisesine 253 öğrenci düşmüştür (Okçabol, 2021:62-63). Başbakan Özal döneminde 90 adet İmam-Hatip Lisesi açılmıştır. 1983-1989 yılları arasında İmam-Hatip Lisesine devam eden öğrenci sayısı da %29 artarak 207.000'den 267.000'e yükselmiştir. Bu dönemde İmam Hatip Liselerinin sayısı artırılmakla kalmamış nitelik olarak da iyileştirilmesi yoluna gidilmiştir. Var olan diğer İmam Hatiplerin müfredatlarından daha iyi ve İngilizcenin ağırlıklı olarak okutulduğu Anadolu İmam Hatip'ler açılmaya başlanmıştır (Akyüz, 1996:148; Türköne, 1996:156,467). Bunlara ek olarak 1985'te İstanbul'da Almanca eğitim yaptırmak üzere bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi açılmıştır (Öcal, 2021:248). Bu okullar Almanya'daki Türk işçilerin çocuklarının Türkiye'de yetişip geldikleri yerde din görevlisi olarak görevlendirilmesi amacıyla kurulmuştur. Kuruluşunun ilk yıllarında bu okullara Almanya'dan öğrenci sağlansa da sonraki yıllarda yurt dışından öğrenci akışı durmuş ve yurt içinden sınava girip okumaya hak kazanan öğrencilere eğitim vermeye devam etmiştir (<https://timav.org.tr/imam-hatip-okullari-tarihcesi>: 2021). Sayıları giderek artan bu İmam Hatip okullarında öğretim birliğine aykırı olarak şeriatçılığa varan eğitimler verildiği,

cumhuriyet tarihi dersleri yerine cumhuriyeti ve Atatürk'ü kötileyen derslerin verildiği iddia edilmiştir. Bu okullardan mezun olanların devlet kadrolarında sayısının giderek artması, çoğunlukla tutucu yazarların kitaplarının okullara önerilmesi, felsefe derslerinin ders saatlerinin azaltılması, okul müdürlüklerinde, milli eğitim müdürlüklerinde ve bakanlıkta din eğitimi almış olanlara ağırlık verilmesi, öğretmen olarak mezun olanlara okudukları derslerle ilgisi olmayan soruların sorulduğu sınavlar sonunda öğretmen atamalarının yapılması, bu döneme yönelik en önemli eleştiriler olmuştur (Okçabol, 1996:453,456). Yine bu dönemde, Cumhurbaşkanı Evren'in aydın din adamı yetiştirilmesine önem verdiği ve İmam-Hatip lisesinden mezun olan öğrencilerin İlahiyat Fakülteleri dışındaki başka bölümlere de girebilmesine sıcak baktığı iddia edilmiştir (Yetkin, 1990:11).

Danışma Meclisinde görüşülerek kabul edilen ve Milli Güvenlik Konseyince de onaylanarak yayınlanan 2809 sayılı KHK (Resmî Gazete, 30.03.1983/18003:7-21) ile 8 yeni üniversite kurularak Türkiye'deki üniversite sayısı 19'dan 27'ye çıkarılmıştır. Bütün fakülte, akademi ve yüksekokullar gibi Yüksek İslam Enstitüleri ve İslami İlimler Fakültesi de İlahiyat Fakülteleri haline dönüştürülerek, her biri bir üniversiteye bağlanmıştır. Toplam 8 ilahiyat Fakültesi 1982-1983 öğretim yılından itibaren eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir (Öcal, 1996:254).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde örgün eğitim müfredatı içinde verilen Kur'an dersleri 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile müfredattan çıkarılmıştır. Fakat Kur'an öğrenimi ve öğretimi çeşitli vakıflar vasıtasıyla 1928 yılına kadar devam etmiştir. 1928 yılında gerçekleşen Harf İnkılabı ile Arap harfleri ile Türkçe yazı yazmak ve okumanın yasaklanması sebebi ile o dönemdeki birçok Kur'an Kursu kapatılmıştır. Halk da bu ihtiyacını devlet denetiminden gizli olarak gidermeye çalışmıştır. Devletin izin verdiği ölçüde faaliyet göstermeye devam eden Kuran Kursları sayısı azalmış, 1950 yılında Kur'an öğreniminin serbest bırakılması ile de Kur'an kursları sayısı artmaya devam etmiştir. 1980 yılında yayınlanan bir genelge ile camilerde din görevlileri tarafından herkese yönelik Kur'an-ı Kerim ve dini bilgi kurslarının düzenlenmesi zorunlu hale getirilmiştir (Öcal, 1996:264-265). 1979-1980 yılları arasında açılan Kur'an kursu sayısı 1,562, kurslara katılanların sayısı ise 65,465 olmuş, 1989-1990 yılları arasında açılan Kur'an Kursu sayısı 3,398'e kurslara katılım da 141,756 kişiye yükselmiştir (Okçabol, 2021:65).

Askeri rejim döneminde başlatılan camii yapımı projesi Özal döneminde de devam ettirilerek Özal'ın altı yıllık Başbakanlığı döneminin her senesinde ortalama 200 camii yaptırılmış, 1989 yılında cami sayısı 64.675'e çıkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı personel sayısı aynı dönemde 46.665'ten 74.930'a çıkmıştır (Akyüz, 2017:156). Özal döneminde eğitim payı içinde din eğitimine ayrılan payın arttığı resmi verilere yansımıştır (Okçabol, 2021:67).

3.3. Askeri Okullardan Atılmalar

Genelkurmay Başkanlığı, 27 Aralık 1986 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısına, irtica sebebiyle harp okullarından uzaklaştırılan öğrenciler ile ilgili olarak rapor sunmuş, Haziran ayındaki MGK toplantısında da irtica ile ilgili bir araştırma yapılarak yine MGK'ya rapor sunulmasına karar verilmiştir. Cumhurbaşkanı da MGK Genel Sekreterinden bu konuda bir çalışma yapılmasını istemiştir. Temmuz ayındaki MGK'da da bu konu ile ilgili bir çalışma grubu kurulması önerilmiş ve ilgili kurumlardan alınan bilgiler ile bu rapor Genel Sekreterliğin koordinatörlüğünde hazırlanmıştır. Fakat bu raporun Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un Cumhurbaşkanı'na ordunun irticadan duyduğu rahatsızlık sonucu bir mektup iletmesi sonucu verildiği haberleri, hem Başbakan hem de Cumhurbaşkanı tarafından yalanlanmıştır. Özal bu konu ile ilgili yaptığı basın toplantısında: "*Bugün potansiyel bir irtica tehlikesi vardır. Bunu kabul ediyorum. Ancak, bugün için Türkiye'de böyle büyük bir tehlike olduğu görüşüne katılmıyorum*" demiştir. Evren bu mektup iddiasına, "Yumurtlamışlar" (Milliyet, 15 Ocak 1987:9. Evren,1991:32) cevabını vermiştir. Uludağ'da tatil yapan Genelkurmay Başkanı Üruğ da gazetecilerin mektup ile ilgili sorularına mektup olmadığını söyleyerek yanıt vermiş, sivil hayattaki olaylardan da tamamen tecrit olmayan ordunun işinin başında olduğunu söylemiştir (Milliyet, 19 Ocak 1987: 8). Bu iddia yalanlansa da Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Emin Göksan'ın 23 Mayıs 1988 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ülkede yükselen irtica tehlikesi karşısında eleştirilerini sıraladıktan sonra istifa ettiği iddiaları yayılmıştır. Bu kararından caydırılan Göksan, YAŞ toplantısı sonrası emekliye ayrılırken görevi 22 Ağustos tarihinde Oramiral Orhan Karabulut'a devretmiştir (Milliyet, 19 Ağustos 1988:6).

66. Mekanize Tümen Komutanlığı tarafından hazırlanan 28 Kasım 1987 tarihli belge ve 3. Ordu Komutanlığı'nın hazırladığı 25 Kasım 1987 tarihli belgeler (Tuşalp, 1988:132-133) irticanın ülkenin önemli kurumlarından olan TSK'ye kadar sızdığını göstermektedir. 1986 yılında Emniyet birimlerinde hazırlanan İrtica Raporu'nda, şeriat devleti kurmak için çalışmalar yapıldığı iddiası yer almış, bu tür örgütlerin taraftarlarını, yaydıkları video ve ses kayıtları ile edindikleri belirtilmiştir (Milliyet, 3 Aralık 1986:9). Kuleli Askeri Lisesi Komutanlığı, 1986 yılı sonlarında yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karşı alınacak önlemler içeren bir eğitim programı hazırlamıştır (Tuşalp, 1994:123-124).

1986 yılında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Üruğ'un emri ile Askeri Liselerde başlatılan soruşturma ile Fetullahçılar ile alakası olduğu tespit edilen 66 öğrencinin okul ile ilişkisi kesilmiştir (Nokta Dergisi, 28 Aralık 1986:22-23). 16 Şubat 1987 tarihinde Askeri Okullarda yapılan ikinci operasyon (Nokta Dergisi, 22 Şubat 1987:13-14) neticesinde Ankara Elektronik Astsubay Hazırlama Okulu'ndan Fetullahçı olduğu gerekçesiyle atılan 13 öğrenci elebaşı diye ismini verdikleri kişilerin hala görevde olduklarını iddia etmişlerdir (Nokta Dergisi, 12 Temmuz 1987:30-31). TSK'ye bulaşan irtica sadece askeri öğrenciler boyutunda kalmamış asker kişilere kadar da sıçramıştır (Milliyet, 6 Ağustos 1989:8). Askeri okullardaki bu atılmalar üzerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral Üruğ tüm komutanları irticaya karşı uyarılmış ve irticai faaliyete katıldığı tespit edilenleri, Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilmesini istemiştir (Milliyet, 13 Aralık 1986:11). İstanbul Emniyet Müdürlüğü de takibe aldığı dinci örgütlerin sayısını on bir olarak açıklamıştır (Milliyet, 4 Aralık 1985:7).

3.4. Türban Tartışmaları

İktidar ile laik kesimin diğer bir mücadele alanı olan başörtüsü/türban^x sorunu, kamusal alanda bu özgürlüğü elde etmek isteyen öğrencilerin talepleri sonrasında ortaya çıkmıştır. 1964 yılında, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini birincilikle bitiren Gülşen Ataseven'in, geleneksel olarak yapması gereken konuşmasının başı örtük olduğu gerekçesiyle mezuniyet töreninde kendisine yaptırılmaması, yıllara mal olacak bu tartışmanın miladı sayılmıştır (Benli, 2011:11). 1967 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan'ın derslere başörtüsü ile girmesi sonucu okuldan atılmak istenmesi sonrasında, Babacan'ı destekleyenlere yönelik disiplin cezaları uygulanmıştır (Toruk, 2011:486).

Baş örtülü öğrencilere karşı okul yönetimleri tarafından disiplin cezaları uygulanırsa da, 1982 yılına kadar bu yönde herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamıştır (Özdalga, 1998:60). 1982 yılında YÖK, üniversitelere gönderdiği 20 Aralık 1982 tarih ve 7327 sayılı genelge ile üniversitelerde uyulması gereken kılık kıyafetin 22 Temmuz 1981 tarihli Bakanlar Kurulu tarafından alınan, "*Millî Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık-Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik*" (Resmi Gazete, 07.12.1981/17537:3-6) gereğince düzenlenmesini istemiştir. Bu genelgeye yapılan ek ile sadece İlahiyat Fakültelerine devam eden kız öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim derslerinde başörtüsü örtebilmelerinin önü açılmıştır (Tercüman, 2 Ocak 1987:3).

Bu yasal düzenlemeler sonrasında, başörtüsü ile üniversitelere giren kız öğrencilerin üniversite ile ilişkisinin kesilmesi üzerine, kız öğrenciler 1986 yılında yasal haklarını kullanarak Bölge İdare Mahkemesi'ne daha sonra da Danıştay'a başvurmuş, fakat başvuruları olumsuz sonuçlanmıştır. Cumhurbaşkanı, mahkemeden öğrenciler aleyhine çıkan bu karar sonrası YÖK'e gönderdiği yazıda, kararın tüm üniversitelerde uygulanmasını istemiştir. Cumhurbaşkanı Evren, YÖK Başkanı Doğramacı'ya, hükümetten gelebilecek baskılara karşı güvence vermiştir (Evren,1991:512). Bununla birlikte ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler'in, kendisini ziyaret eden türbanlı öğrencilere bu yolda mücadeleyi önermesi sonrasında, öğrencilerin sözcüsü olan Neriman Yiğitoğlu'nun türbanın yasaklanması halinde direnme tehdidinde bulunması, (Haftaya Bakış, 11 Ocak 1987:17) türban olayında gerilimi daha da arttırmıştır. Keçeciler'in Başbakanı oldukça kızdıran bu çıkışına bir de türban konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan fetva alınması yönündeki önerisi eklenmiştir (Hürriyet, 8 Ocak 1987:15; Mumcu,1987:1,13; Arcayürek, 1987:1,13). 12 Eylül ara rejimde Milli Eğitim Bakanlığının Diyanet İşleri Başkanlığı'na başörtüsü konusunda görüş sorması fetva işini başlatan olay olmuştur (Akyol, 1987:1,8; Tercüman, 8 Ocak 1987:9)^{xi}. 1987 yılı şartları düşünüldüğünde, devletin aldığı fetva ile karar vermesi çare olmaktan ziyade irticanın dallanıp budaklandığı izlenimini yaratmıştır.

Cumhurbaşkanı, Doğramacı'ya verdiği güvencenin ardından, Yüksek Öğretim Kurumu'na toplumda ve üniversitelerde artan irticanın etkisine dikkat çeken uyarıyı göndermiş, ardından YÖK yeni ve daha sıkı bir düzenlemeye gitmiştir (Özdalga,1998:63). 1987 yılının Ocak ayında, özellikle başörtüsü sorununu tartışmak üzere Türkiye'deki bütün üniversite rektörlerinin bir araya geldiği bir toplantıda, türbana yönelik sertleştirilmiş yasak desteklenmiş, (Evren, 1991:15) genel olarak rektörler de bu meseleyi laiklikle bağdaştırarak, laiklikten dönüş olamayacağı yönünde beyanatlar vermiştir (Hürriyet, 16 Ocak 1987:14).

Rektörler ve Cumhurbaşkanı türban konusunda bu kadar katı olsalar da 16 Kasım 1988 tarihinde TBMM'ye, “*Üniversite ve yüksekokullarda kız öğrencilerin türban veya başörtüsü ile derslere, sınavlara, çeşitli eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmalarına engel olunamaz*” şeklinde bir teklif götürülmüştür. Bu teklif 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na geçici bir madde eklenmesi şeklinde oylamaya açılmış ve SHP'nin karşı çıkmasına rağmen kabul edilmiştir (TBMM TD C:17, 1988:210-245)^{xii}. Cumhurbaşkanı, Başbakan Özal'a YÖK'ün kılık kıyafet yönetmeliğindeki bu değişikliğinin kanunlaşması halinde aynen kabul edeceği garantisini verse de bir daha görüşülmek üzere meclise geri gönderilmiştir (TBMM TD C:19,1988:1-7). Cumhurbaşkanı tarafından iade edilen 3503 sayılı kanun 10 Aralık 1988 tarihinde mecliste tekrar görüşülerek, meclisin çoğunluğu ile kabul edilmiştir. “2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair 3511 sayılı Kanun” olarak da yasalaşmıştır (TBMM TD C:19, 1988:271-300; Resmî Gazete, 27.12.1988/20032:1-2). TBMM'den geçirilip kendisine gönderilen bu yasayı imzalayan Evren meseleyi Anayasa Mahkemesine taşımış, (Özdemir, 2014:267-268) 4 Ocak 1989 tarihinde 3511 sayılı Kanun'un 2. maddesi ile 2547 sayılı Kanun'un Ek 16. Maddesi hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine iptal başvurusu yapmıştır (RG.05.07.1989/20216:15-41). Anayasa Mahkemesi de ek maddeyi anayasaya aykırılığı nedeniyle iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı sonrası İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Diyarbakır ve Malatya başta olmak üzere, çok sayıda şehirde protesto eylemleri yapılmıştır. Mahkemenin kararı bu yönde olsa da, Aralık 1989'da YÖK'ün Öğrenci Disiplin Yönetmeliğinin türbanı yasaklayan maddesini yürürlükten kaldırması ile türbanlı öğrencilerin derslere serbestçe girebileceği yönünde bir beklenti oluşmuştur. YÖK Başkanı Doğramacı'nın, üniversitelerin kendi düşüncelerine göre karar alacaklarını açıklaması, bu konuda yeni belirsizlikler ve karmaşa doğurmuştur. Bu açıklamanın ardından Bilkent, ODTÜ, Hacettepe, Ankara, Ege ve Dokuz Eylül gibi üniversiteler, türban yasağını sürdürme yönünde uygulamalara devam edeceklerini duyurmuştur (Ateş, 2018:599).

İrticanın bir ayağı olarak görülen türbanın kamusal alandan uzaklaştırılması konusunda, askerinin ve Cumhurbaşkanı'nın kesin tavrı olsa da iktidar bu konuda daha ılımlı bir söylem geliştirmiştir. Başbakan Özal: “... *İrtica meselesi bu kadar basit mi? Yani üç tane beş tane kız başını sardı diye Türkiye'de irticanı gelir?..*” (Özdemir, 2014:238) sözleri ile tüm yasakların karşısında olduğunu belirtmiş, Cumhurbaşkanı ise yapılanların haklılığını “... *üniversitelere giden, okula giden çocukların kıyafetini devlet tespit etmeye yetkilidir...*” (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri, 1987:160) sözleri ile savunmuştur.

Cumhurbaşkanı Evren ziyaret ettiği her üniversitede ve yaptığı her konuşmada bu konuya fazlasıyla değinmiş ve türbanın karşısında olduklarını açıkça belirtmiştir. Cumhurbaşkanı, iktidarın bu görüşlere katılıp katılmadığı ya da ne kadarına katıldığıyla da ilgilenmiş ve bu konuyu Başbakan ile yaptığı haftalık görüşmeleri de dâhil hep gündemde ve canlı tutmaya çalışmıştır.

Ancak Cumhurbaşkanlığı görevini devralan Özal, yıllar geçtikçe siyasi önemi ve krizleri büyüyen türban yasağının kaldırılmasını bu sefer Cumhurbaşkanı sıfatı ile meclise taşımıştır. 25 Ekim 1990 tarihinde mecliste tekrar gündeme gelen bu teklif 3670 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir (TBMM TD C:50, 1990:255-272). Bu Kanun'la, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'na “yürürlükteki Kanunlara aykırı olmamak kaydıyla Yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir” maddesi eklenmiştir (RG.28.10.1990/ 20679:1-4). SHP, kanunun iptali istemiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuşsa da mahkeme 9 Nisan 1991 tarihli kararında iptal istemini reddetmiştir. Bu karar ile 1997 yılına kadar devam edecek olan üniversitelerde her türlü kılık kıyafet serbestliği başlamıştır. Hukuki olarak serbestlik başlasa da uygulamada bu durumun tersine hareket eden durumlar yaşanmaya devam etmiştir (Ateş, 2018:599).

3.5. Rabıta Olayı

Başbakan Özal ile Cumhurbaşkanı Evren'in irtica konusunda başının oldukça dertte olduğu günlerde ortaya çıkan Rabıta olayı, sadece Özal'ı değil, 12 Eylül ara rejimini yürüten o dönemin asker-sivil yöneticilerini hatta 12 Eylül öncesinin siyasetçilerini de içine alan bir tartışmaya dönuşmüştür.

Tartışmalara konu olan örgüt, merkezi Suudi Arabistan'da bulunan "*Rabıtat al-alam al-İslam*" (Dünya İslam Birliği) adlı örgüttür. Dışışleri Bakanlığından yapılan resmî açıklamada kuruluşun hedefi: "*İslâm Âlemi Birliği 1962 Mayıs ayında Mekke'de kurulmuştur. Başlıca amaçları, İslam ülkelerinin dünyaya anlatılması, İslam'a karşı tek taraflı görüşlere ve propagandaya karşı koymak, bütün dünyadaki Müslümanların çıkarlarını korumaktır. Bu çerçevede, birlik; Kur'an'ın çeşitli dillere tercümesi, okul ve cami inşası için çeşitli ülke ve kuruluşlara yardım yapılması, bazı ülkelere öğretmen ve vaiz gönderilmesi, konferans ve seminerler düzenlenmesi, İslam ülkeleri yararına olan konularda uluslararası girişimler yapılması gibi, muhtelif faaliyetlerde bulunmak*" (TBMM TD C:38,1987:541-568) olarak açıklanmıştır. 1962 yılında kurulan örgütün 1963 yılında Mekke şehrinde basılan tüzüğünde ise amaçları; "*İslam enternasyolizmi düşüncesini tüm İslam ülkelerine devlet sistemi olarak yaymak, İslamiyet'i dünyaya tanıtmak, hacca gidenler arasından seçtikleri kişileri İslam misyonerleri olarak yetiştirmek, İslamcı yayın organlarına maddi destek sağlamak, milliyetçilik ve ırkçılıkla mücadele etmek*" şeklinde açıklamıştır. Örgütün Brüksel'deki İslam Kültür Merkezi'ni finanse etmesinin yanında, İslamcı örgütlerin anapara kaynaklarından biri olduğu, 41 kişilik kurucu kadrosunda da iki Türk temsilci; MSP Şanlıurfa Milletvekili Salih Özcan ve AP Konya Milletvekili Ahmet Gürkan'ın yer aldığı iddia edilmiştir (Mumcu, 1995:88-89)^{xiii}.

Örgütün Türkiye ile ilişkisine vasıta olan, yurtdışına gönderilen din görevlileri olduğundan, kafalardaki soru, buna niçin ihtiyaç duyulduğu ve buna izin veren kararnameyi kimin ve hangi hükümetin imzaladığına yönelik olmuştur. Sabah Gazetesi 27 Mart 1987 tarihli haberinde, ilk irtibatın ve ödemelerin Bülent Ecevit'in Başbakanlığı döneminde olduğunu yazmıştır (Mumcu, 1995:436-445). Bu iddiayı kabul etmeyen Ecevit, imza tarihini daha eskilere götürerek, Çalışma Bakanlığı yaptığı 1960'lı yıllarda yurtdışında artmaya başlayan Türk işçi sayısına istinaden Belçika Hükümeti ve diğer yabancı devletlerin oradaki işçilere her konuda yardımcı olmak için din görevlilerini de kapsayan sosyal hizmet görevlileri çalıştırmak isteğini Türk Hükümetine bildirdiğini söylemiştir. Ayrıca Ecevit, maaşların Belçika hükümeti tarafından ödeneceği, denetimin ise Türk hükümetince yapılacağı, bu görevlilerin idari olarak izinli sayıldığı ve Belçika Hükümeti vasıtasıyla Rabıta'dan bir para ödemesi yapıp yapılmadığı hakkında bir bilgisi olmadığını da eklemiştir (Cumhuriyet, 28 Mart 1987:7)

Milliyet gazetesi, bu ödemelere dair ilk kararnamenin Demirel Hükümeti döneminde, 17 Ağustos 1980 tarihinde imzalandığını, 12 Eylül sonrası kurulan Ulusu hükümeti döneminde 28 Nisan 1981 tarihinde aynı amaçla bir kararname daha imzalandığını yazmıştır. Resmî Gazetede yayımlanmayan bu kararnamenin imzacıları olarak da dönemin hükümet üyeleri gösterilmiştir (Milliyet, 21 Mart 1987:7). Bakanlar Kurulunun, 17 Ağustos 1980 tarihinde aldığı karar ile 32; 28 Nisan 1981 tarihinde aldığı karar ile de 41 personel yurtdışına gönderilmiştir (Mumcu, 1995:272-273).

Demirel: "*Benimle görüştükları doğrudur. Ben Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanıyım. Herkese kapım açıktır. Rabıta örgütü yöneticileri ile görüşmüş olmamın geçmişte de bugün de sakıncası yoktur. Rabıta örgütü yöneticileri vebalı mıydı ki ben onlarla görüşmeyeyim*" (Mumcu, 1995:268) diyerek görüştüğünü kabul etmiştir. Ayrıca kararnamede sadece din adamlarına ücretsiz izin ibaresinin bulunduğunu, ücrete dair bir şey olmadığını söyleyerek, sorumlunun kendi hükümeti olmadığını savunmuştur (Milliyet, 20 Mart 1987:7).

9 Şubat 1978-10 Kasım 1986 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış olan Tayyar Altıkulaç, Rabıta ile ilk bağlantının 1980 Mart ayında Kıbrıs'ta düzenlenen İslam Konferansı sırasında olduğunu ve Rabıta yetkililerinin Demirel azınlık hükümeti döneminde Ankara'da misafir edildiklerini söylemiştir. Maaşların Rabıta tarafından karşılanmasının Başbakan Demirel'e söylendiğini, onun da bunu sözlü olarak kabul ettiğini eklemiştir (Mumcu, 1995:235-236).

Tayyar Altıkulaç'ın: “*Olaydan Milli Güvenlik Konseyi'nin haberi var, Bakanlar Kurulu kararı çıkmıştır*” açıklaması da gözlerin hem dönemin Başbakanı ve MGK döneminde kabinede yer almış olan Özal'a, hem de Cumhurbaşkanı Evren'e çevrilmesine sebep olmuştur. 12 Eylül döneminin Başbakan Yardımcısı Özal: “*Binlerce kararname var. Yani o sıralarda o kadar çok kararname vardı ki öyle bir şey hatırlanması zor*” açıklaması ile durumun kendini bağlamadığına vurgu yapmıştır (Mumcu, 1995:209-223).

MGK döneminin Başbakanı Bülent Ulusu'dan da açıklama gecikmemiş, savunmasını: “*Bana bu konuda intikal etmiş bir olay yok. Onay da vermiş değilim böyle bir konuda. Kim nasıl yaptı bilemiyorum. Hayret ettim bende*” ve “*Başbakan olarak imzaladığım her kararname ve kararın maddi ve manevi bütün sorumluluğu bana aittir*” şeklinde yapmıştır (Mumcu, 1995:275).

MGK Genel Sekreteri Orgeneral Haydar Saltık ise yaptığı açıklama ile dışarıdaki imamların Rabıta tarafından finanse edildiğini doğrulamıştır (Mumcu, 1995:222-223). Konya milletvekili Sabri Irmak ve 10 arkadaşının meclis araştırması açılmasına yönelik önergesine hükümet adına cevap veren Hasan Celal Güzel: “*...1983 Aralık'ında biz hükümete geldik. 1984 Ocak ayından itibaren, yurt dışındaki işçi sorunlarıyla ilgili bir komite kuruldu. Bu komitenin ilk tespiti Türkiye'nin mevcut durumlar itibariyle artık kendi devlet memurunun ücretsiz izinli de olsa parasını karşılayabilecek bir dış ödemeler ve bütçe seviyesinde olduğu idi. Bu tespiti yaptıktan sonra, mevcutların bir dönem (altı ay kadar) uzatılması yapılmış, Dünya İslam Birliği Teşkilatına ve diğer ilgili makamlara teşekkür edilerek, bundan sonra din adamlarımızın maaşını kendi bütçemizden karşılayacağımızı söylemişizdir. Nitekim, 1985 yılında çalışmalar sonuçlanmış ve 1 Temmuz 1985 tarihinden itibaren de, Dışişleri Bakanlığının, Türk-Varlığını Koruma ve Tanıtma kalemine gerekli tahsisatlar yapılarak, böylece şu anda 495 din adamı kadrosu tahsis edilmiş bulunmaktadır*” açıklaması yapmıştır (TBMM TD C:38, 1987:541-568).

Fakat Emin El Attas'ın 1987 yılında Cumhuriyet gazetesine yaptığı açıklamada: “*Durdurmadık, hala ödüyoruz. Ama Diyanet İşleri Başkanlığı kanalıyla değil. Avrupa'daki organizasyon aracılığıyla. Türk olup olmadıklarını bilmiyorum. Avrupa'daki imamlara para ödediğimizi biliyorum. Avrupa'da yüzlerce imam var. Her gün imam atıyoruz*” diyerek, amaçlarının dünyada şeriatı yaymak olduğunu da eklemiştir (Mumcu, 1995:321).

Rabıta tartışmaları siyaset arenasında da sert tartışma ve suçlamalara sebep olmuştur. Muhalefetteki Sosyalist Halkçı Parti, 1987 yılında kararnamede imzası olup da o gün devlet görevinde bulunan kim varsa, özellikle de Cumhurbaşkanı Evren'in istifa etmesi gerektiğini savunmuş, sorumluların peşini bırakmayacaklarını eklemiştir (Milliyet, 21 Mart 1987:9). ANAP yönetimi SHP'nin bu açıklamalarını kınayan bir bildiri yayınlamıştır (Mumcu, 1995:292).

Rabıta Olayına dâhil olan tüm görevliler farklı yönlerde açıklamalar yapsa da, Cumhurbaşkanı'nın açıklaması belirleyici olmuştur. Cumhurbaşkanı yaptığı açıklamada, Rabıta olayını “Ehven-i Şer” olarak değerlendirmiş, ülkenin yetmiş Sent'e muhtaç olduğu o günlerde, yurtdışındaki örgütlerin zararlı faaliyetlerini engellemek için gönderilen din adamlarının özel bir sınava tabii tutulduklarını, gittikleri yerlerde şeriate dair bir istek ve propagandalarının olmadığını ve geri döndüklerini söylemiştir. Bu olay sonucunda laikliğin yıkılmadığını, Güneydoğu'daki eşkıyaya para ve silah yardımının da yurt dışından yapıldığını ve pişman olmadığını da açıklamalarına eklemiştir (Milli Gazete, 28 Mart 1987:1; Tercüman, 28 Mart 1987:1). Cumhurbaşkanı'nın bu açıklaması ile Rabıta tartışmaları önemini kaybetse de irtica sayfalarında yer bulmaya devam etmiştir.

SONUÇ

1983 Kasım ayında yapılan seçimler ile tek başına iktidar koltuğuna oturan Turgut Özal, muhalefetin çok cılız olduğu bir mecliste iktidar olmuşsa da, asıl muhalefetin meclis dışında Çankaya'da olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Askerlerin demokratik olmayan bir süreçten gelip, demokrasiyi yeniden işler hale getirmeleri önemli bir gelişim olmakla birlikte, yönetimi devretmeden önce geride bıraktığı denetim araçları ile gerekli gördüğü durumlarda sivil siyasete müdahale etmeyi sürdürmüştür. Anayasal düzenlemeler, darbenin lideri Orgeneral Kenan Evren'in yetkileri genişletilmiş bir şekilde Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıkarılması, darbenin beyin takımı denilebilecek kuvvet

komutanlarının Cumhurbaşkanlığı Konseyi adı verilen yeni bir kurum yoluyla etkinliklerini devam ettirmesi, devlet örgütü içerisinde etkinliği arttırılan Milli Güvenlik Kurulu ve varlığı korunan Yüksek Askerî Şura, yeni dönemde de askerin iktidarı denetleme araçları olmuştur.

Kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin hassas konularından olan ve çok partili hayatla birlikte siyasetçilerin seçim vaatleri arasında yerini alan dini özgürlükler konusu, Özal döneminde de bünyesine farklı sorunları ekleyerek gündemdeki yerini korumuştur. Ülkede irticaya göz yumulmasının kökenlerini 12 Eylül uygulamalarında gören laik kesime göre bunun devamını sağlayan ise Anavatan Partisi iktidarı ve Özal olmuştur. Burada eleştirilen konu biraz da Özal'ın muhafazakâr kimliği yanında, taşıdığı Nakşî gelenek olmuştur. Laik çevrelerce bu eleştiriler hem askeri rejim, hem de sonrasına yöneltirse de, Özal döneminde bu konu asker ile iktidarın en fazla sorun yaşadığı alan olmuştur.

Anayasa ile zorunlu bir hale getirilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri, irtica-laiklik mücadelesinde önemli bir unsur olmuştur. Bu dersin zorunlu hale getirilmesi, 12 Eylül yönetiminin hayata geçirmek istediği daha itaatkâr bir nesil politikasının eğitim ayağı olarak görülmüştür. Bunun üzerinde bir de sayıları artan İmam-Hatip okulları ve Kur'an Kursları, irtica tehlikesinin toplumun her kesimini hedef aldığına yönelik vahameti arttırmıştır. Toplumun her kesim ve kurumunda iyiden iyiye hissedilen irticanın TSK'ye de sıçradığı iddiaları, laikliğin savunucusu olan bu kurumu harekete geçirmiş ve ihraçlar da peş peşe gelmiştir.

İrtica konusunda diğer önemli bir gündem, Milli Güvenlik Kurulu toplantılarına da konu olan ve asker ile sivil siyaseti karşı karşıya getiren türban konusu olmuştur. Yasal olarak kamusal alanda kullanılması yasak olan türban meselesinin meclise taşınması, taraflar arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır. TSK ile hükümetin meseleye yaklaşımındaki farklılık sonrasında iktidarın hamleleri her seferinde Cumhurbaşkanı başta olmak üzere askerin kesin karşı tavrı ile karşılaşmış, kanun boyutu ile problemi çözmeye çalışan Başbakan Özal'ın her girişimi Cumhurbaşkanı vetosuna takılmıştır. Din Kültürü dersinin zorunlu olması, İmam-Hatip Okullarının ve Kur'an Kurslarının sayısının artması ya da türbanın kamuda serbest olması ile irticanın ülkede hâkim olmasının eşdeğer görülemeyeceği belli kesimlerce savunulsa da, 1980'li yılların ortasından itibaren askeri okullardan ve ordudan irticai örgütlere mensup olduğu gerekçesi ile atılan öğrenci ve askerlerin varlığı işi somutlaştırmıştır. Askerin devlet içerisindeki ağırlığı bu kadar barizken, irticai faaliyet olarak nitelenen olayların ülkede arttığına yönelik eleştiriler artmıştır. Bu eleştiriler karşısında TSK, bu grubun azınlık olduğuna inanmakla birlikte denetimlerini ve ihraçlarını sıkılaştırarak gelinen noktanın sorumlusu olmadığını göstermek istemiş ve sorumluluğu iktidara yüklemiştir. Ülkedeki konumu ve laiklik konusundaki tavrı düşünüldüğünde, ordunun bu konuda niçin daha etkin davranmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu soruya verilebilecek en mantıklı cevap, bu yapılanmanın çok eskilere dayandığı ve uygun ortamı bulduğunda daha görünür bir hale geldiğidir. Zaten bu kadar köklü bir yapılanmayı tek seferde söküp atmak mümkün olmadığı gibi, bu duruma karşı yürütülen yoğun çalışmaların, bu kesimin tekrar yer altına inmesine sebep olduğu da ayrı bir gerçektir. Ayrıca yapılanma derinliği kestirilemeyen bu unsurların, o anda TSK içinde nerelerde yoğunlaştığı ve hangi makamlara geldiği de önemlidir.

TSK tarafından irticaya geçit verdiğine iyice kanaat getirilen ve siyaset arenasında rakipsiz Özal ve ANAP iktidarına karşı çare olarak siyasi yasakların kaldırılması görülmüştür. Ayrıca askerin üç yıllık iktidar döneminin ardından bıraktığı sıkı tedbirlerin gevşemeye başlaması da bu süreci hızlandıran bir etki yaratmıştır. Yasaklı eski siyasilerin siyasetten kopmadığı, sadece daha az görünür bir şekilde siyaset yaptıkları gerçeği herkes gibi askerin ve Cumhurbaşkanı'nın da dikkatinden kaçmamıştır. Artık ayrılıkların iyice derinleştiği ve rakipsiz olan Başbakan Özal ve ANAP iktidarının karşısına rakipler çıkarmanın günü geldiğine inanan Cumhurbaşkanı Evren, siyasi yasakların kaldırılması konusunu gündeme taşıyan kişi olmuştur.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- TBMM Tutanak Dergisi, C:1, B:2, 4 Aralık 1983- 6 Aralık 1983.
- TBMM Tutanak Dergisi, C:1, B:12, 24 Aralık 1983.
- TBMM Tutanak Dergisi, C.17, B:26, 16 Kasım 1988.
- TBMM Tutanak Dergisi, C.19, B:38, 10 Aralık 1988.
- TBMM Tutanak Dergisi, C:50, B:25, 25 Ekim 1990.
- TBMM Tutanak Dergisi, C:3, B:86, 7 Nisan 1987.
- TBMM Tutanak Dergisi, C:38, B:86, 7 Nisan 1987.
- RG.25.01.1980/16880 (M).
- RG.09.11.1982/17863.
- RG.30.03.1983/18003.
- RG.07.12.1981/17537.
- RG.27.12.1988/20032.
- RG.05.07.1989/20216.
- RG.9.11.1982/17863.
- RG.28.10.1990/ 20679.
- AHMAD F. (2006). Bir Kimlik Peşinde Türkiye (Çev.) KARADELİ S. C., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- AHMAD F. (1995) Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev.) ALAGON Yavuz, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- AROL E. (1989). Özal'a Laf Söyletmem Arkadaş, Say Yayınları, İstanbul.
- AYVERDİ İ. - TOPALOĞLU A., (2007). Kubbealtı Lügatı Türkçe Sözlük, Kubbealtı, İstanbul.
- BARLAS M. (1994). Turgut Özal'ın Anıları, Sabah Kitapları, İstanbul.
- BİRAND M. A. - YALÇIN S. (2009). The Özal; Bir Davanın Öyküsü, Doğan Kitap, İstanbul.
- BORATAV K. (1988). Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- CEMAL H. (1989). Özal Hikâyesi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- CEMAL H. (2010). Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma, Doğan Kitap, İstanbul.
- ÇAVDAR T. (2013). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇÖLAŞAN E. (1983). 24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- ÇÖLAŞAN E. (1989). Turgut Nereden Koşuyor, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- DOĞAN K. (1994). Turgut Özal Belgeseli, Türk Haberler Ajansı Yayınları, Ankara.
- DOĞAN Y. (1985). Dar Sokakta Siyaset (1980-1983), Tekin Yayınevi, İstanbul.
- DONAT Y. (1987). Yavuz Donat'ın Vitrininden 3 (1983-1987), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- DUMAN M. Z. (2010). Türkiye'de Liberal Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal, Kadim Yayınları, Ankara.
- EMİN F. (Yayın Yılı Belirtilmemiş). Turgut Özal (1983-1993), Risale Yayınları, İstanbul.
- EVREN K. (1991). Kenan Evren'in Anıları, C.4, Milliyet Yayınları.
- EVREN K. (1991). Kenan Evren'in Anıları, C.5, Milliyet Yayınları.

- EVREN K. (1991). Kenan Evren'in Anıları, C.6, Milliyet Yayınları.
- GÖKMEN Y. (1992). Özal Sendromu, Verso Yayınları, Ankara.
- Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989), C.7, (2013). TBMM Basımevi, Ankara.
- KOZANOĞLU C. (2015). Cilalı İmaj Devri: 1980'lerden 90'lara Türkiye ve Starları, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LEWİS B. (1988). Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev.) Metin K., TTK Yayınları, Ankara.
- MUMCU U. (1995). Rabıta, Tekin Yayınevi, Ankara.
- ORAN B. (2010). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001), C.2, İstanbul.
- ÖZDALGA E. (1998). Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam, (Çev.) Yavuz A., Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- ÖZDEMİR H. (1989). Rejim ve Asker, Afa Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR H. (2014). Turgut Özal, Doğan Kitap, İstanbul.
- TEKEREK M. (2013). 12 Eylül ve Ekonomi Politikaları, Berikan Yayınevi, Ankara.
- TOKATLI O. (1999). Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları, Doğan Kitap, İstanbul.
- TUŞALP E. (1994). Şeriat A.Ş., Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1986- 9 Kasım 1987), (1987). T.B.M.M. Basımevi, Ankara.
- ZÜRCHER E. J. (2010). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Çev.) Yasemin S., İletişim Yayınları, İstanbul.

Makaleler

- "12 Eylül Yönetimi Diyanetten Görüş İstemişti", Tercüman, 8 Ocak 1987.
- AKYOL T. (1987). "Türban, Fetva ve Demokrasi", Tercüman, 6 Ocak.
- AKYÜZ, İ. (2017). "Türkiye'de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 5(1): 143-164.
- ALTAŞ, N. (2002). "Türkiye'de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)", Dini Araştırmalar, 4: 145-168.
- ATEŞ, S. (2018). "12 Eylül 1980 Darbesi ile 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 6(13): 586-607.
- BENLİ, F. (2011). "1964-2011 Türkiye'de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi", ankara.mazlumder.org İstanbul.
- ÇAKIR, R. (1995). "İslâmcılar ve Sistem", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 13. Cilt, İstanbul.
- İNAL, K. (1998). Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler: 27 Mayıs ve 12 Eylül Dönemlerine İlişkin Bir İnceleme, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KARA İ. (1996). "12 Eylül Sonrası Din", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 12. Cilt, İstanbul.
- KESGİN S. (2011). "Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52 (1): 209-238.

- KÖKER L. (1996). “Anavatan Partisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 15. Cilt, İstanbul.
- LAÇİNER Ö. (1996). “12 Eylül Sonrası Din”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 12. Cilt, İstanbul.
- MERTER F., KARTAL Ş. (2013). “1967’den Günümüze Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Öğretim Programlarında Atatürkçülük ve Türk Kültürü Konuları”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28:1-26.
- MUMCU U. (1987). “Türban ve Fes”; Cüneyt A. (1997). “Adana Toplantısı”, Cumhuriyet, 8 Ocak.
- OKÇABOL R. “Eğitimde1980’liYıllar”,s.62-63,<http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/viewFile/6012/2139> (15.01.2021).
- OKÇABOL R. (1996). “Türkiye’de Eğitim”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 12. Cilt, İstanbul.
- ÖCAL M. (1998). “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7(7): 241-268.
- TORUK İ. (2011) “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 30:483-514.
- TÜRKÖNE M. E. (1996). “İmam-Hatip Liseleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 12. Cilt, İstanbul.
- TUŞALP E. (1994). Şeriat A.Ş., Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ULUÇ A. V. (2014). “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 12(23):107-140.
- YETKİN Ç. (1990). “12 Sonrası ve İrtica: Laiklikten Ödün mü Verildi?”, Milliyet, 30 Nisan.
- YETKİN Ç. (1990). “12 Sonrası ve İrtica: Laiklikten Ödün mü Verildi?”, Milliyet, 1 Mayıs.

Sürelî Yayınlar

- Milliyet, 6 Aralık 1983, s.1,7.
- Milliyet, 8 Aralık 1983, s.6.
- Milliyet, 4 Aralık 1985, s.7.
- Milliyet, 3 Aralık 1986, s.9.
- Nokta Dergisi, 28 Aralık 1986, s.22-23.
- Milliyet, 13 Aralık 1986, s.11.
- Tercüman, 2 Ocak 1987, s.3.
- Hürriyet, 8 Ocak 1987, s.15.
- Haftaya Bakış, 11 Ocak 1987, s.17.
- Milliyet, 15 Ocak 1987, s.9.
- Hürriyet, 16 Ocak 1987, s.14.
- Milliyet, 16 Ocak 1987, s.9.
- Milliyet, 19 Ocak 1987, s.8.
- Milliyet, 21 Ocak 1987, s.8.
- Nokta Dergisi, 22 Şubat 1987, s.13-14.
- Milliyet, 20 Mart 1987, s.7.
- Milliyet, 21 Mart 1987, s.7-9.

Milliyet, 26 Mart 1987.

Cumhuriyet, 28 Mart 1987, s.7.

Milli Gazete, 28 Mart 1987, s.1.

Tercüman, 28 Mart 1987, s.1.

Nokta Dergisi, 12 Temmuz 1987, s.30-31.

Milliyet, 6 Ağustos 1989, s.8.

Milliyet, 19 Ağustos 1988, s.6.

İnternet Kaynakları

<http://www.yzk.gov.tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (22.08.2020).

<http://www.yzk.gov.tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> (23.02.2020).

<https://timav.org.tr/imam-hatip-okullari-tarihcesi/> (15.01.2021).

Mehmet A. B. (2017). “12 Eylül Belgeseli 8. Bölüm: 12 Eylül’ün Bilançosu (32. Gün Arşivi)”,
<https://youtu.be/26um-AtmYa> (23.09.2019).

Mehmet A. B. (2017). “12 Eylül Belgeseli: 9. Bölüm Demokrasiye Dönüş (32. Gün Arşivi)”,
<http://youtu.be/3UBjF4aaMgor> (22.01.2020).

EXTENDED SUMMARY

Although Turgut Özal, who came to power alone with the elections held in November 1983, came to power in a parliament where the opposition was very weak, the fact that the main opposition was in Çankaya outside the parliament should not be ignored. Although it is an important development that the soldiers came from an undemocratic process and made democracy work again, he continued to intervene in civilian politics when he deems necessary, with the control tools he left behind before handing over the administration. Constitutional arrangements, the appointment of General Kenan Evren, the leader of the coup, to Çankaya as the President with expanded powers, the continuation of the activities of the force commanders, who can be called the brain team of the coup, through a new institution called the Presidential Council, the National Security Council, whose effectiveness was increased within the state organization, and the existence of the protected The Supreme Military Council has been the military's means of controlling the power in the new period.

The issue of religious freedoms, which has been one of the sensitive issues of the Republic of Turkey since its establishment and took its place among the election promises of politicians with the multi-party life, kept its place on the agenda by adding different problems to its structure during the Özal period. According to the secular segment, who saw the roots of condoning reactionism in the country in the September 12th practices, it was the Motherland Party government and Özal who ensured its continuation. The subject that was criticized here was Özal's Nakşi tradition as well as his conservative identity. Although these criticisms were directed by secular circles both to the military regime and after it, this issue was the area where the military and the government had the most problems during the Özal period.

Religious Culture and Moral Knowledge courses, which were made compulsory by the Constitution, have been an important element in the struggle for reactionism and secularism. Making this course compulsory was seen as the educational pillar of a more obedient generation policy that the 12 September administration wanted to implement. On top of that, the increasing number of Imam-Hatip schools and Qur'an courses has increased the gravity that the danger of reaction is targeting all segments of the society. The claims that the reactionary reaction, which was felt in every segment and institution of the society, spread to the Turkish Armed Forces as well, mobilized this institution, which is the defender of secularism, and dismissals came one after another.

Another important agenda on the subject of reaction was the headscarf, which was also the subject of the National Security Council meetings and brought the military and civilian politics against each other. The fact that the headscarf issue, which is legally forbidden to be used in the public sphere, was brought to the parliament further increased the tension between the parties. After the difference in the approach of the TAF and the government to the issue, the government's moves were met with the absolute opposition of the military, especially the President, and every attempt of Prime Minister Özal, who tried to solve the problem with the dimension of law, was vetoed by the President. Although it is argued by certain segments that the compulsory Religious Culture course, the increase in the number of Imam-Hatip Schools and Qur'an Courses, or the fact that the headscarf is free in public cannot be seen as equivalent to the dominance of reactionism in the country, since the mid-1980s, the reason being that he is a member of reactionary organizations from military schools and the army. The presence of students and soldiers expelled with the army embodied the work. While the weight of the military in the state is so obvious, there has been increased criticism that the events described as reactionary activities have increased in the country. In the face of these criticisms, the TAF, believing that this group is a minority, wanted to show that it was not responsible for the point reached by tightening its controls and expulsions, and put the responsibility on the government. Considering its position in the country and its attitude towards secularism, the question of why the army did not act more effectively on this issue comes to mind. The most logical answer that can be given to this question is that this structure is very old and becomes more visible when it finds the appropriate environment. It is not possible to dismantle such a deep-rooted structuring in one go, and it is another fact that the intense work carried out against this situation has caused this section to go underground again. In addition, it is important where these elements, whose depth of structuring cannot be predicted, are concentrated in the TAF at that time and to which authorities they come.

It has been seen that the removal of political bans as a remedy against the unrivaled Özal and ANAP government in the political arena, which was thoroughly believed by the TAF to allow reactionaryism. In addition, the relaxation of the strict measures that the military left after the three-year ruling period had an effect that accelerated this process. The fact that the banned ex-politicians did not break away from politics, but only engaged in politics in a less visible way, did not escape the attention of the military and the President, like everyone else. President Evren, who believes that it is time to raise rivals against Prime Minister Özal and the ANAP government, where the divisions are deepening and the power of ANAP is unrivaled, has been the person who brought the issue of the removal of political bans to the agenda.

SONNOTLAR

ⁱ Emin Çölaşan, bu kitabında Turgut Özal'ın annesinin Alevi kökenli olduğu bilgisini verse de ailenin bu bilgiye itirazı sebebiyle, Turgut'un Serüveni kitabının 28. sayfasında bu bilgiyi veren kişinin yanlış bilgi verdiğini ve anne Hafize Özal'ın Alevi kökenli olmadığını yazmıştır. (Emin Çölaşan, *Turgut'un Serüveni*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991)

ⁱⁱⁱ Bu seçimde AP,%52,9 oy alarak tek başına iktidar olmuştur.

^{iv}Demirel Başbakan olduktan sonra Eİİİ'de Genel Müdürlük yapan İbrahim Deriner'i Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na getirince ondan boşalan göreve Özal talip olmuştur. Fakat Özal'ın bu talebi reddedilmiş ve bu red cevabının üzerine Özal DPT'ndeki müsteşarlık görevinden istifa etmesinin ardından 1966 yılında Başbakan Demirel'in müsteşarlığı görevine getirilmiştir. (Bakınız: Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1989, s.34-36.)

^v Turgut Özal'ın 1974-1979 arası özel sektörde, 01.01.1974-30.02.1975: BOSSA, 01.03.1975-31.08.1975: Hacı Ömer Sabancı Holding, 01.09.1975-31.12.1978: Çelik Endüstri T.A.Ş. , 01.01.1979-01.08.1979: Elektro Metal Sanayinde çalışmıştır. (Bkz: Hikmet Özdemir, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s.83.)

^{vi} TÜSİAD, Ecevit Hükümeti'ne TL için yeni bir kur ayarlaması ve vergi kanunu, KİT'e sağlanan nakit desteğinin azaltılması ve fiyat-ücret dengesinin sağlanmasını kapsayan dört maddelik tavsiyeyi sunmuştur. (Meltem Tekerek, *12 Eylül ve Ekonomi Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s.99.)

^{vii} Evren: "Açıkça söyleyeyim en iyi adaylar Anavatan Partisindedir. Kendimizi zorladık Turgut Sunalp'in partisinden daha fazla veto yemesi için biraz daha ilave etmek suretiyle onu öne geçirdik" sözleri ile ANAP vekillerini veto etmekte ne kadar zorlandıklarını açıklamıştır. (Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli: 9. Bölüm*, (12.05.2022).

^{viii} Dünya, devlet ve din işlerinin ayrılığı, laisisizm. Laik, dünya işlerini ve devlet yönetimini dinden ayrı tutan dünya işlerine dini otoriteyi karıştırmayan kimse veya düşünce. (Ayverdi-Topaloğlu, Kubbealtı Lügatı Türkçe Sözlük, Kubbealtı, İstanbul 2007, s.677.) Türkçüğün önde gelen ideologlarından Ziya Gökalp'ın Fransızca olan laik deyimini anlatmak için, dinsiz anlamına gelen "la-dini" sözcüğünü seçmesi laikliğin talihsizliğinin başlangıcı olmuştur. (Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.399.)

^{ix} 1973 yılında yapılan siyasi genel seçimlerden sonra kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti protokolünde: "Çocuklarımıza töre ve geleneklerimizle milli hasletlerimize uygun ahlak kaideleri öğretilmesi gayesi ile ilk ve ortaöğretime mecburi ahlak dersleri konulacaktır. Bu dersleri okutacak öğretmenlerin gerekli vasıfları taşmasına özel bir önem verilecektir" kararına varılmıştır. Doğrudan milli değerler öne çıkarılıp milli ahlaka dayalı bir ahlak öğretimin hedeflenerek 1974-1975 öğretim yılından itibaren, ilkokulların 4. sınıfından başlayarak lise 2. sınıfa kadar 7 yıl boyunca haftada 1 saat ve zorunlu olarak Ahlak Dersleri okutulacağı okullara bildirilmiştir. 1976-1977 öğretim yılından itibaren ise bu ders liselerin 3. sınıflarına da yaygınlaştırılarak isteğe bağlı Din Bilgisi dersinin yanında bir de toplam 8 yıl boyunca zorunlu olarak okutulacak Ahlak Dersi müfredata konmuştur.

^x Geleneksel olarak "başörtüsü" denen baş bağlama şeklinin Fransızca "türban" kelimesi ile yer değiştirmesi 12 Eylül darbesi sonrasında Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığına atanan İhsan Doğramacı'nın eseridir. (İbrahim Toruk, "Türkiye'de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı ve Cilt belirtilmemiş, s.485.)

^{xi} İstenen fetva üzerine Din İşleri Yüksek Kurulu 3 Aralık 1980 tarihinde, yasağın hürriyete müdahale olacağı yönünde görüşünü bildirmiştir.

^{xii} 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununa eklenen 16.madde ile: "Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir" kararı alınmıştır.

^{xiii} Rabıta diye bilinen örgütün tabela adı: "El Emanet-ül Ameli Rabıtatil Âlem-il İslami"dir. İngilizce olarak da "Word Muslim League" adı kullanılmıştır. (Milliyet, 26 Mart 1987, s.9)

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2022-15(1)- E-ISSN-2148-9289

**TÜRKİYE’DE SAVAŞ DÖNEMİNDE KARABORSACILIĞA KARŞI ALINAN
BİR TEDBİR OLARAK VARLIK VERGİSİ**

**Asset Tax As A Measure To Be Taken Against Black Stock Marketing During the
War In Turkey**

Uğur YILMAZ

0000-0002-3809-5522 –

Filiz ERKUTLU

0000-0002-9250-7049

Atf/©: YILMAZ, Uğur&ERKUTLU, Filiz (2022) Türkiye’de Savaş Döneminde Karaborsacılığa Karşı Alınan Bir Tedbir Olarak Varlık Vergisi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 15, Sayı 1, ss.86-95

Citation/©: YILMAZ, Uğur & ERKUTLU, Filiz (2022). Asset Tax As A Measure To Be Taken Against Black Stock Marketing During War In Turkey, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 15, Issue 1, pp.86-95

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Derleme / Review
Geliş Tarihi-Received Date : 01.03.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 01.04.2022
Sayfa Numarası-Page Numbers: 86-95
Doi : 10.46790/erzisosbil.1065441

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

TÜRKİYE'DE SAVAŞ DÖNEMİNDE KARABORSACILIĞA KARŞI ALINAN BİR TEDBİR OLARAK VARLIK VERGİSİ

Asset Tax As A Measure To Be Taken Against Black Stock Marketing During the War In Turkey

Uğur YILMAZ - Filiz ERKUTLU

Öz:

1 Eylül 1939 tarihinde Hitler Almanyası'nın Polonya'yı işgal etmesiyle başlayan II. Dünya Savaşı her yönüyle yıkıma neden olmuştur. Avrupa başta olmak üzere dünyanın çoğu yerinde kanlı geçen bu savaşta Türkiye tarafsız kalmıştır. Türkiye'nin bu tarafsızlığı ona askeri kayıp yaşatmazken büyük ekonomik kayıplar yaşatmıştır. Savaş nedeniyle genç nüfusunu üretimde çeken Türkiye, bunları silahaltına almıştır. Bir milyondan fazla genç erkeğin silahaltına alınması ülkede üretim sıkıntısı yaşatmış ve bu da 1942 yılından itibaren bir katılığına neden olmuştur. Böylece bu sıkıntılı yıllarda halkın temel gıda ihtiyacını stoklayan karaborsacılar büyük servetlere sahip olmuşlardır. Karaborsacılığın bu denli yaygınlaşması üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu yolla zengin olan kişilerin tespit edilmesi için emir vermiştir. Bu kişilerin tespit edilmesiyle birlikte 12 Kasım 1942 yılında Varlık Vergisi devreye konulmuş ve bu vergiyle karaborsacılıktan zengin olan kişilerden ağır vergiler alınmaya başlanmıştır. 114.368 kişiye uygulanan bu verginin ödeme süresi kısa tutulmuş ve vergi borcunu bu süre içerisinde ödemeyen mükellefler bedeni işlerde çalıştırılmışlardır.

Çalışmada II. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan ekonomik sıkıntıların giderilmesi ve yaygınlaşan karaborsacılığın önlenmesi adına çıkarılan "Varlık Vergisi" ele alınarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman ve belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Böylece arşiv belgeleri, gazeteler ve dönemi anlatan diğer kaynaklar incelenerek objektif bir çalışma ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Varlık Vergisi, Savaş, Ekonomi, Karaborsa.

Abstract:

The Second World War, which began with the invasion of Poland by Hitler's Germany on September 1, 1939, caused destruction in all aspects. In this bloody war, which took place in most parts of the world, especially in Europe, Turkey remained neutral. This neutrality of Turkey has caused him great economic losses, while not causing him military losses. For this reason, Turkey, which attracted its young population to production during the war, called them into the military. The conscription of more than a million young men led to a shortage of production in the country, which caused its rigidity from 1942 onwards. Thus, the black marketeers who stocked the basic food needs of the people in these troubled years had great fortunes. After black market is became so widespread, Prime Minister Sükrü Saraçoğlu give orders to identify the people who were rich in this way. With the identification of these people, the Asset Tax was introduced on November 12, 1942, and heavy taxes began to be levied on people who were rich from black marketism with this tax. the payment period of this tax applied to 114,368 people was kept short and taxpayers who did not pay their tax debts during this period were employed in physical jobs.

In the study II. In order to eliminate the economic difficulties experienced during the World War II process and prevent the widespread black market, the "Asset Tax" was taken into consideration and the document and document analysis method was used as one of the qualitative research methods. Thus, archival documents, newspapers and other sources describing the period were examined and an objective study was tried to be revealed.

Keywords: Wealth Tax, War, Economy, Black Market.

1. GİRİŞ

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, I. Dünya Savaşı ve akabinde gerçekleşen Kurtuluş Savaşı sürecinde oluşan yıkım ve ekonomik sıkıntıların yanı sıra Osmanlı Devleti'nden kalma borçları da yüklediği için zorlu bir başlangıç yaşamıştır (Kılavuz, 2020:333). Öte yandan Osmanlı Devleti'nin sanayileşmede geç kalması ve yerli sermayenin neredeyse yok denecek kadar az olması kurulan bu yeni devleti, devletçi bir ekonomi politikası yürütmeye zorlamıştır (Kaya, 2010:1). Böylece güdülen bu politika sonucu şeker, dokuma ve çimento fabrikaları başta olmak üzere pek çok alanda fabrikalar kurulmuştur (Tokgöz, 2004:50-51). Ancak yürütülen bu sanayileşme politikası ülke içerisinde vuku bulan isyanlar ve diğer sorunlar nedeni ile kısmi bir sekteye uğramıştır. Sanayinin yanı sıra tarımda da belli bir düşüş yaşanmış ve bu olumsuzluklar nedeni ile ülke ekonomisi zarar görmüştür. Böylece 1923 yılında Gayri Safi Milli Hasıla'daki payı %13'ler civarı olan sanayi ve %40'lar civarı olan tarım, 1925 yılında başlayan Şeyh Said ve devamındaki isyanlar nedeni ile düşüşe geçmiştir. İsyanların bastırılmasının akabinde düşüşteki bu sektörler yükselişe geçmiş ve GSMH'de bir yükselme meydana gelmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2012:731). Ancak yaşanan yükselişler, 1929'da meydana gelen Dünya Ekonomik Bunalımı nedeni ile tekrar düşüşle sonuçlanmıştır (Ertan ve Tağmat, 2017:77).

1929 krizi sürecinde Türkiye, gümrük tarifelerinin yükseleceği düşüncesi ise aşırı miktarda ithalat yapması, kriz nedeni ile tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi ve bu nedenle beklenen ihracatın gerçekleşmemesinden dolayı dış ticarete büyük miktarda açık vermiştir. Bu açığın verilmesi Türk Lirası'nın değerini düşürmüştür. Öte yandan bu dönemde Osmanlı döneminde kalma borçların ilk taksitinin vadisinin gelmesi de ekonomik olarak zor durumda olan Türkiye'yi daha da zorlamıştır (Tokgöz, 2004:62). Bu yüzden kriz ve yaşanan olumsuzluklardan dolayı devlet gelirlerinin azalması nedeni ile 30 Kasım 1930 tarihinde "*İktisadi Buhran Vergisi Kanunu*" yürürlüğe konularak gelirlerin artırılması öngörülmüştür (Aydın, 2020:543). Ayrıca 11 Haziran 1930 tarihinde kurulan TC Merkez Bankası da 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyete geçirilerek para basma yetkisine sahip olmuş ve yaşanan ekonomik zorluklar aşımaya çalışılmıştır. Böylece 1929 krizinin getirdiği zorluklar ve ekonomik kayıplar için alınan tedbirler hız kesilmeden devam ettirilmiştir (Tokgöz, 2004:64-65).

Kriz sonunda Türkiye ekonomisini ve sanayisini geliştirmek için 17 Nisan 1934 tarihinde "*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*" yürürlüğe konulmuştur. 1934-1939 yılları arasında uygulanan bu planla önemli ve büyük sermaye gerektiren sanayi kollarının devlet tarafından kurulup, işletilmesine karar verilmiştir. Böylece kurulup işletilen bu kurumların gelirleri de devlet bütçesinde kalmış olacaktır (Yücel, 2015:36). Bunun yanı sıra tarım alanında da önemli atılımlar atılarak önemli gelirler elde edilmiştir. Uygulanan bu planlar ve kurulan sanayiler, kriz nedeni ile ekonomik olarak zor duruma düşen Türkiye'yi rahatlatmış ve bu rahatlatma da GSYH'yi yükseltmiştir. "*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*" uygulanırken Ocak 1936 tarihinde "*İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*" için hazırlıklar yapılmaya çalışılmıştır (Polatoğlu, 2017:58). Ancak 16 Eylül 1938 tarihinde Avrupa'da yeni bir savaş sinyalinin ortaya çıkmasıyla bu plan 4 yıla indirilmiştir (Sönmez, 2014:47). Öte yandan 5 Nisan 1939 tarihinde savaşın başlaması ihtimaline karşı bu plan "*İktisadi Savunma Planı*" olarak değiştirilmiştir (Yücel, 2015:41-42). 1 Eylül 1939 tarihinde ise Avrupa'da savaşın başlamasıyla hem dünyada hem de Türkiye'de zorlu bir süreç başlamıştır (Tağmat, 2010:459). Türkiye fiili olarak başlayan bu yeni savaşa karşı tarafsız davranmış ancak olası bir saldırı veya işgale karşı da savunma ağırlıklı bir ekonomi planı uygulamaya koymuştur (Edi, 2019: 1395). Bunun yanı sıra 18 Ocak 1940 tarihinde Refik Saydam Hükümeti döneminde "*Milli Korunma Kanunu*" çıkarılarak olağanüstü durumlara karşı ekonomik tedbirler alınmaya çalışılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ocak 1940:1).

1941 yılına gelindiğinde ise kısmi bir seferberlik ilan edilmiş ve 1 milyondan fazla asker silahaltına alınmıştır. Savaşın başlaması ve bu nedenle 1 milyondan fazla askerin silahaltına alınması

özellikle de genç erkek nüfusunun üretimden çekilmesine neden olmuştur. Bu durum ise Türkiye’de hem üretimi yavaşlatmış hem de askeri harcamaları artırmıştır (Arslan, 2016:3). Böylece 1942 yılından itibaren buğday üretiminde yaşanan düşüş nedeni ile ülke bir kıtlık ile karşı karşıya kalmıştır. Bu düşüş ve devamında meydana gelen karaborsacılık hem halk hem de ülke ekonomisine zarar vermesine rağmen bazı kesimleri de zenginleştirmiştir. “*Savaş Zengini*” olarak tabir edilen bu zenginler hem halkın hem de devletin tepkisini toplamışlardır (Nurcalı, 2019:84). Böylece devlet hem halkın tepkisini ortadan kaldırmak hem de savaş nedeni ile yapmış olduğu harcamalara fon sağlamak maksadı ile bu “*Savaş Zengini*” kişilere karşı bir mücadeleye girişmiştir (Ulus Gazetesi, 12 Kasım 1942:1). Bu nedenle Şükrü Saracoğlu Hükümeti bir defaya mahsus olmak üzere 11 Kasım 1942 tarihinde “*Varlık Vergisi*” uygulamasına gitmiştir (Kılavuz, 2022:197).

Çalışmada II. Dünya Savaşı nedeni ile tüm dünyayı etkisine alan askeri ve siyasi sorunların Türkiye’ye ekonomik olarak yansımaları ele alınmıştır. Böylece bu dönemde Türkiye’de yaşanan ekonomik sıkıntılar ve savaş enflasyonu, çıkarılan ağır vergiler ile toparlanmaya çalışılmış ancak bu toparlanmayla sadece kısa süreli bir başarı elde edilmiştir. Bu vergilendirmelerden birisi de bir defaya mahsus alınan Varlık Vergisi’dir. Varlık Vergisi ile ilgili pek çok çalışma yapılmış ve bu çalışmalar çoğunlukla ekonomik boyutuyla incelenmiştir. Bu çalışma ile Varlık Vergisi’ne neyin neden olduğuna ve bu dönemde baş gösteren karaborsacılığa karşı nasıl bir tedbir alındığını ilişki olan sorulara cevaplar aranmıştır.

2. VARLIK VERGİSİNE GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE EKONOMİSİ

İzmir İktisat Kongresi ile Liberal bir ekonomi politikası sergileyen Türkiye, 1929 yılında meydana gelen Büyük Buhran sonrası devletçi ekonomi politikasına dönmüştür. Bunun temel nedeni ise özel sektörün henüz olgunlaşmaması ve devletin ihtiyaç duyduğu sanayi kollarının acil ve önem arz etmesidir. 1930 sonrası devletçi politika ile çeşitli sanayi kolları kurulmuş ve bu da Türkiye’nin ekonomisine önemli katkıda bulunmuştur. Bu katkının daha da artması ve devletin himayesinde sanayileşmenin gelişmesi için 17 Nisan 1934 tarihinde bir kalkınma programı yayımlanmıştır (Yücel, 2015:36). Bu programın maksadı ise 5 yıl içerisinde devlet için ihtiyaç teşkil edilen alanlarda hızlı bir şekilde sanayileşmenin sağlanması ve dışa bağımlılığın azaltılmasıdır. Bu ilk programda istenildiği şekilde verilmiş ve 1936 yılında kısa vadeli olan II. Beş Yıllık Sanayi Programı hazırlanmıştır. Ancak bu program birincisine nazaran hayata geçirilememiştir. Bunun sebebi ise Avrupa’daki revizyonist Almanya ve İtalya’nın anti revizyonist olan İngiltere ve Fransa’ya karşı bir mücadeleye girişmesidir. Bu mücadelenin Avrupa’da savaş halini tetikleyecek durumda olmasından dolayı Türkiye, 1936 yılındaki programını önce dört yıla, 1939 yılında ise tamamen savunma programına dönüştürmüştür (Sönmez, 2014:47). Böylece sanayileşmesini henüz tamamlayamayan Türkiye, savunma programını devreye koymaya başlayınca II. Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu ekonomik sıkıntıları çok fazla hissetmiştir (Yücel, 2015:42).

2.1. Refik Saydam Dönemi Savaş Ekonomisi

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı’na Türkiye dâhil olmamış ve herhangi bir ittifak gurubuna girmemiştir (Tanık, 2017:201). Bu tarafsızlıkla Türkiye, askeri kayıplar yaşamazken önemli derecede ekonomik ve üretim kayıpları yaşamış, bu da enflasyonun artmasına ve halkın alım gücünün düşmesine neden olmuştur (Özçelik, 2010:255). Öte yandan olası bir saldırı veya işgale karşı genç nüfusun önemli bir bölümü silah altına alınmış ve sınır bölgelerine gönderilmişlerdir. Genç nüfusun silah altına alınması ile üretim önemli derecede sekteye uğramış ve bu nedenle nüfusun büyük bir bölümü üreticilikten tüketici durumuna geçmiştir. Böylece özellikle tarımda üretim düşmüş ve bundan dolayı ekmek başta olmak üzere birçok temel gereksinim karne ile verilmeye başlamıştır (Yücel, 2017:165).

II. Dünya Savaşı'nın ekonomik etkileri hissedilmeye başlanınca Refik Saydam Hükümeti, yaşanan temel yaşam ürünlerinin yokluğu ve bundan faydalanarak yapılan karaborsacılığı önlemek maksadı ile (Tan Gazetesi, 19 Ocak 1940:1) 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı “*Milli Korunma Kanunu’nu*” çıkarmıştır (Resmi Gazete, 26 Ocak 1941:1). Çıkarılan bu kanun ile Hükümete, “*tarım ürünlerinde fiyat belirleme, köylülere yaşadıkları bölgenin 15 km içerisinde kamu yararına çalışma zorunluluğu, 4 hektardan daha az toprağı olan çiftçilerin bir çift öküzüne el koyma, sanayi kuruluşların hangi ürünü ve ne kadar üreteceğini belirleme gibi yetkiler*” vermiştir (Dokuyan, 2013:196). Öte yandan çıkarılan bu kanuna uymayıp karaborsacılık yaparak haksız kazanç elde edenleri yargılamak için ülke genelinde 8 yerde “*Milli Korunma Mahkemeleri*” kurulmuştur (Doğu, 2021:192-193).

1940 yılında ülke genelinde ürünlerdeki fiyat artışı ve tarım ürünlerinde yaşanan kıtlık nedeni ile çıkarılan bu kanunun tanıdığı yetkiler ile piyasalarda denetim uygulamasına geçilmiştir. Bu denetlemeye rağmen fiyatlar artmış ve bunun nedeni olarak da çiftçilerin elde ettikleri ürünleri piyasaya geç sürmelerinin yanı sıra tüccarların da ürün fiyatlarının artması için ellerindeki ürünleri depolarda bekletmesi olarak kabul edilmiştir (Yeşilyurt, 2016: 296). Bu durum üzerine hükümet, 12 Şubat 1941 tarihinde bir kararname çıkararak çiftçinin elindeki ürünleri Toprak Mahsulleri Ofisi’ne satması zorunluluğunu getirmiştir. Yapılan tüm bu uygulamalara rağmen ülke genelindeki un sıkıntısı giderilememiştir (Resmi Gazete, 14 Şubat 1941:1). Bu sıkıntının devam etmesi üzerine hükümet yeni bir önlem olarak 18 Şubat 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile İstanbul, İzmir ve Ankara’da ekmeğe %15 oranında arpa katılması kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 21 Şubat 1941:2). Daha sonra bu oran 6 Haziran 1941 tarihinde %20 arpa ve %30 çavdar katılması olarak değiştirilmiştir (Tuğluoğlu, 2001:357). Yapılan bu uygulamalar da yetersiz kalınca hükümet, 27 Kasım 1941 tarihinde yayımladığı başka bir kararname ile ülke genelinde buğday unundan, tatlı, pasta, poğaç, kek, çörek vb. unlu mamullerin üretilmesini yasaklamıştır (Resmi Gazete, 27 Kasım 1941:1).

11 Ocak 1942 tarihine gelindiğinde ise yaşanan un sıkıntısı nedeni ile önce İstanbul’da (Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ocak 1942:1) sonra da Ankara olmak üzere ülke genelinde ekmeğe karnesi uygulamasına geçilmiştir (Ulus Gazetesi, 17 Ocak 1942:1). Halk arasında “*Kara Ekmek*” olarak adlandırılan bu ekmeklerin miktarı, kişilerin yaşlarına ve yaptıkları işlere göre verilmeye başlanmıştır (Çavdar, 1999:427-428). Böylece bu ekmekler “7 yaşından küçük çocuklar için 187,5 gram, 7 yaşından büyük kişiler için 375 gram, ağır iş kollarında çalışan işçiler için 750 gram ekmeğe alma hakkı tanınmıştır (Çınar, 2008:242). Tüm bu olumsuzluklara karşı mücadeleler devam ederken Başbakan Refik Saydam, 8 Temmuz 1942 tarihinde İstanbul’da yaptığı inceleme gezisi sırasında kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmiştir (Akşam Gazetesi, 8 Temmuz 1942:1).

2.2. Şükrü Saraçoğlu Döneminde Savaş Ekonomisi

Saydam’ın vefatı üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 9 Temmuz 1942 tarihinde Başbakanlık görevini Şükrü Saraçoğlu’na vererek hükümeti kurmasını istemiştir (Akşam Gazetesi, 10 Temmuz 1942:1). Milliyetçi bir kişiliğe sahip olan Saraçoğlu, Saydam Hükümeti’nden farklı bir ekonomik politika izlemiştir. Bu dönemde özel sektör desteklenmeye çalışılmış ve piyasadaki fiyat dengelerine göre politikalar belirlenmiştir. Saraçoğlu hükümeti ayrıca yaygınlaşan karaborsacılık nedeni ile temel gıda maddelerindeki fiyatların artmasından dolayı para basarak piyasaya sürmüştür. Piyasaya sürülen bu paralar enflasyonun yükselmesine neden olmuştur (İnci, 2012: 274). Öte yandan savaş nedeni ile ülkede bu denli sıkıntılar yaşanmış ancak halkın ve ülkenin yaşadığı bu sıkıntılara rağmen bu işten nemalanarak karaborsacılık yapan kişiler zamanla zenginleşmeye ve servetlerine servet katmaya başlamışlardır. Stokçuluk ve karaborsacılığın yaşanması halk tarafından tepki ile karşılanmıştır (Metintaş ve Kayıran, 2008:164). Halkın yaşadığı bu huzursuzluk ve ülke ekonomisinin daralması hükümet tarafından da kabul görülmemiştir. Bu durum üzerine Saraçoğlu Hükümeti, hem karaborsacılıktan zengin olan savaş zenginlerini cezalandırmak hem de savaş nedeni ile büyük kayıp

yaşayan devlet gelirlerini artırarak enflasyonu baskı altından tutmak amacı ile bir vergi çıkarmak için çalışmalar yapmıştır (Güneş, 2018:649).

3. VARLIK VERGİSİ'NİN AMACI VE HAZIRLANMA SÜRECİ

Hükümet 12 Eylül 1942 tarihinde defterdarlıklara gizli bir genelge göndererek harp döneminde stokçuluk yaparak büyük kazançlar elde eden kişilerin bu kazançlarını vergilendirmediklerini ve özellikle de azınlıkların bu stokçuluktan büyük servetler kazandıkları belirtilmiştir (Güneş, 2018:652). Bu yüzden kimlerin bu şekilde büyük servetler edindiğinin tespit edilmesi ve ayrıca bunlar arasında tespit edilen azınlıkların ayrı bir liste ile belirtilmesi istenmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016:40-41). Hükümet bu şekilde vurguncu ve karaborsacıları tespit etmek için bir çalışmaya koyulmuşken dönemin basınında da vurgunculuk ve vurguncular ile ilgili eleştirel makaleler yazılmaya başlanmıştır. Böylece karaborsacılık ve vurgunculuk öyle bir hal almıştı ki ülkenin önemli gündem maddeleri arasında yer bulmuştur (Vatan Gazetesi, 9 Kasım 1942:1).

Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1942 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni toplantı dönemini açarken karaborsacılık nedeni ile fiyatların aşırı pahalı olmasına değinmiş ve bu pahalılığın hem halka hem de devlete büyük zararlar verdiğini belirterek bu konu hakkında kısa süre içerisinde tedbirlerin alınacağını söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1942). İnönü'nün bu konuşmasından sonra Başbakan Saraçoğlu, Maliye Bakanlığı Fuat Ağralı ile bir görüşme gerçekleştirerek bir sefere mahsus olacak şekilde büyük şirketler, fabrikalar ve özelliklerde zengin olan azınlıktan vergi alınması istenmiştir. Saraçoğlu'nun bu isteği Ağralı tarafından olumlu karşılanmamış ancak Cumhurbaşkanı İnönü'nün de bu görüşte olduğunu öğrenmesi üzerine kabul etmek zorunda kalmıştır. Öte yandan Ağralı, böyle bir vergilendirilmeye gidilmesi halinde hem Türkiye'de hem de dünya kamuoyundan olumsuz tepkiler geleceğini söylemiştir (Tabak, 2015:281). Ağralı'nın bu endişelerine rağmen Başbakan Saraçoğlu hem ülkenin içerisinde bulunduğu mali olumsuzluk hem de karaborsacıların gün geçtikçe daha da zenginleşmesi nedeni ile böyle bir vergilendirmeye gidilmesi için çalışmalarına hız kesmeden devam etmiştir. Saraçoğlu ayrıca basının nabzını öğrenmek ve desteğini almak için Ankara'da bir basın toplantısı tertiplemiştir. Tertiplenen bu basın toplantısına Akşam Gazetesi'nden Necmeddin Sadak, Vakit Gazetesi'nden Hakkı Tarık Us ve Tan Gazetesi'nden Sabiha Sertel katılmıştır. Bu görüşmeler esnasında gazeteciler farklı görüşler belirtmişlerdir (Sertel, 1987: 232-233).

Başbakan Saraçoğlu çeşitli görüşmeler ve çalışmalar yaptıktan sonra Varlık Vergisi Kanun Tasarısı Hazırlama Komisyonu'nu kurmuştur. Kurulan bu komisyonda Saraçoğlu başta olmak üzere, Maliye Bakanlığı Fuat Ağralı, Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan ve Maliye Bakanı Müsteşarı Esat Tekeli bulunmuştur. Böylece komisyon yapmış olduğu çalışmalar sonunda 9 Kasım 1942 tarihli ve 6/4067 sayılı Varlık Vergisi Kanun Tasarısı'nı hazırlayıp Meclis Başkanlığı'na sunmuştur (Koçak, 1988:369). Hazırlanan kanun tasarısı TBMM'ye sunulmadan önce Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Gurubu'nda ele alınarak üzerinde çeşitli tartışmalar yapılmıştır (Ökte, 1951:53).

CHP Meclis Gurubu'nda yapılan istişareler sonunda kanun tasarısı 11 Kasım 1942 tarihinde Meclis Başkanı Şemsettin Günaltay başkanlığındaki meclise sunulmuştur. Büyük çoğunluğun memnuniyetle karşıladığı bu kanun tasarısı için İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir, çıkarılacak kanunun servet sahibi olan kişilere mahsus bir ad ile adlandırmak yerine sadece karaborsa ve vurgunculuktan dolayı aşırı miktarda kazanç sağlayan kişileri kapsayan "*Aşırı Kazanç Vergisi Kanunu*" adı ile çıkarılmasının daha makbul olacağını söylemiştir. Karabekir'in bu isteği kabul edilmemiştir. Böylece çeşitli görüşler sonunda kanun teklifi mecliste oylamaya sunulmuştur. Oylamaya 429 milletvekilinin katılması gerekirken Celal Bayar'ın da içinde bulunduğu 79 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Oylamaya katılmayan milletvekillerine rağmen 17 maddeden oluşan "*Varlık Vergisi Kanunu*" oylamaya katılan 350 milletvekilinin oy birliği ile kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 11

Kasım 1942). 11 Kasım 1942 tarihinde oy birliği ile kabul edilen bu kanun 12 Kasım 1942 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak 4305 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 12 Kasım 1942:1).

4. VARLIK VERGİSİ'NİN UYGULANMASI VE KALDIRILMASI

12 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe giren Varlık Vergisi'nin mükellefleri, büyük çiftçiler, sahip oldukları mülklerinden 2500 lira ve üzeri gelir elde eden kişiler, üzerlerine kayıtlı bulunan arsalardan 5000 lira ve üzeri gelir elde edenler ve 1939 yılından itibaren 2395 ve 2728 sayılı kanunlarca vergiye tabii bir iş veya teşebbüs ile uğraştığı halde bu kanunun yürürlüğe girmesi ile yaptığı bu işleri terk eden, devreden veya tasfiye eden kişilere uygulanmıştır. Bunların haricinde ayrıca tüccar, simsar, komisyoncu veya tellal olmadıkları halde 1939 yılından itibaren bu işe girenler veya bir defaya mahsus bile olsa bu işleri icra edenler de bu vergiye tabii olmuşlardır (Kayra, 2011:48-49). Böylece 12 Eylül 1942 tarihinde Saraçoğlu hükümeti tarafından tüm defterdarlıklara gönderilen gizli genelge sonrasında yapılan tespitler ile yurt genelinde Müslümanlar, Gayri Müslimler, Yabancılar ve Dönmeler (Sonradan Müslüman olanlar) olarak dört guruptan oluşan toplam 114.368 kişi bu vergi kapsamına dâhil edilmiştir. Tespit edilen bu kişilerden 465 milyon liralık bir vergi geliri elde edilmesi planlanmıştır (Güneş, 2018:651-652). Öte yandan tespit edilen mükelleflerin %54'lük büyük kısmı İstanbul'da yaşayan kişiler olmuş ve tahsil edilen vergilerin %68'lik bölümü de bu kişilerden alınmıştır (Akar, 1992:59).

Vergi kapsamına giren kişilerden alınacak vergi miktarı 1939 yılından itibaren elde ettikleri gelir gelirler ve servetlere göre altı kişiden oluşan karma komisyonlar tarafından belirlenmiştir. Mükelleflerin buldukları il ve ilçelerde kurulacak olan bu komisyonlara vali ve kaymakamlar başkanlık yapmıştır. Komisyona ayrıca maliyeyi temsilen defterdarlar ve mal müdürleri de katılmışlardır (Güneş, 2018:651). Altışar kişilik bu komisyonların tespitleri sonucu vergi mükellefi olarak belirlenen kişiler, belirlenen vergi miktarlarının tebliğ edilmesinden itibaren 15 günlük bir süre içerisinde istenilen vergi miktarını ödemeleri istenmiştir. Tahsilat süresi konusunda oldukça katı davranılan Varlık Vergisi'nde mükellefler, belirlenen tarihler içerisinde istenilen vergi miktarlarını ödenmemeleri halinde ilk bir haftalık gecikme için %1, ikinci hafta için de %2'lik bir cezai işleme tabi tutularak vergileri tahsil edilmiştir (BCA, 030.18.01.02.100.110.17:1). Öte yandan iki haftalık gecikmeye rağmen vergilerini ödemeyen mükellefler ise Tahsil-i Emval Kanunu gereğince tabi olduğu vergi miktarını bedeni işlerde çalışarak ödemek zorunda kalmışlardır (BCA, 030.18.01.02.100.110.14:3). Böylece devlet bu vergi mükelleflerine amelelik yaptırılarak hem işçi tedarikini sağlamış (Bali, 2004:109) hem de tabi tuttuğu vergi miktarını bu kişileri çalıştırarak tahsil etmiştir (Tan Gazetesi, 12 Kasım 1942:1).

Vergilerin tahsili için mülklerin satılması, tahsilat için verilen sürelerin kısılalığı ve mükelleflerin vergilerini ödemedikleri için bedeni işlerde çalıştırılması gibi durumların 1943 yılında dış basında haber olmuştur (BCA, 030.10.232.563.2:1) (BCA, 030.10.85.560.19:3). Bu durum üzerine TBMM, uluslararası tepki toplamamak için 17 Eylül 1943 tarihli ve 4501 sayılı yasa ile borcunu ödemeyen mükelleflerin borçlarını silmiş ve bedeni işlerde çalıştırılan kişileri de evlerine gönderilmiştir ((Resmi Gazete, 17 Eylül 1943:1). Böylece bu tarihe kadar 314.900.000 TL tahsil edilen Varlık Vergisi uygulaması (Kızılkaya, 2016: 91) , 17 Eylül 1943 tarihinden sonra fiilen uygulanmamaya başlamış ve 15 Mart 1944 tarihli ve 4530 sayılı "*Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun*" ile vergi uygulaması resmen kaldırılmıştır (Resmi Gazete, 15 Mart 1944:1).

5. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu itibari ile yaşadığı ekonomik sorunlar ve Osmanlı'dan kalma borçlar nedeni ile belli bir ekonomik istikrar sağlayamamıştır. Öte yandan uzun süren savaşlardan sonra ülke içerisinde vuku bulan isyanlar nedeni ile ekonomik duraklamalar meydana gelmiş ve bu

duraklamalar 1929 krizi ile daha da derinleşmiştir. Böylece yaşanan bu duraklamalara karşı tedbirler alınarak ekonomik kalkınma planları devreye konulmuş ve bunlardan verim elde edilmiştir. Ekonomik istikrarın sürdürülmesi için bu kalkınma planlarına yenileri eklenmeye çalışılmış ancak Avrupa'da olası bir savaş atmosferinin meydana gelmesi nedeni ile bunlar uygulanmaya konulamamıştır. Böylece tüm Avrupa'da yaşanacak savaşın kaçınılmaz olduğu görüldüğünde ise savunma ağırlıklı planlar devreye sokulmuştur. 1939 yılından itibaren savunma ağırlıklı planlar nedeni ile ülke ekonomisi tekrar ciddi bir duraklama yaşamış ve 1 Eylül 1939 tarihinde başlayan savaşla bu duraklama yerini gerilemeye bırakmıştır. Öte yandan başlayan bu savaşta Türkiye tarafsızlığını belirtmiş ancak oluşacak bir tehdit veya işgale karşı bir milyondan fazla askeri silahlata alarak teyakkuza geçmiştir. Bu denli genç erkek nüfusunun üretimden alınıp silahlandırılarak tüketim safına konulması ülkede büyük bir üretim kıtlığına neden olmuştur. Özellikle de 1942 yılında vuku bulan un sıkıntısı ile ülke bir kıtlık ile karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu olumsuzluklar yaşanırken bunlardan nemalanıp, büyük servet sahibi olan karaborsacılar, halkın temel gıda ihtiyaçlarını stoklayarak, fiyatlarının çok üstünde satmaya başlamışlardır. Bu durum hem halkın hem de devletin dikkatini çekmiş ve 9 Temmuz 1942 tarihinde iktidara gelen Şükrü Saraçoğlu ile buna bir önlem alınmaya başlanmıştır. Bunun temel nedeni ise devletin otoritesini korumak istemesi ve böyle bir zor süreçte halkın karaborsacılar karşı ezdirilmek istenmemesidir. Çünkü stokçuluk ve karaborsacılık verilen para cezalarına rağmen devam etmiştir. Bunlara rağmen önüne geçilemeyen stokçuluk ve karaborsacılığa karşı Saraçoğlu, bir ekonomik hesaplaşma ve bu şekilde zenginleşenlere bir ceza vermek istemiştir.

Saraçoğlu öncelikle karaborsacılıktan zengin olan kişilerin tespiti için defterdarlıklara bir genelge göndermiş daha sonra belirlenen bu kişilere karşı cezai bir işlem gibi vergi kesilmesine karar verilmiştir. Böylece 12 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi, Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Vergi mükelleflerine yargı yolunu kapatan ve kısa bir süre içerisinde tahsil edilmesi için caydırıcı cezalar öngören bu vergi çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Borcunu ödemeyen veya ödemek istemeyenlere bedeni işler yaptırılmış ve bu yolla vergileri tahsil edilmiştir. Öte yandan bu yolla devlet önemli bir maddi gelir elde etmiş ancak bu uygulamanın dış basında haber yapılması ile birlikte vergi borcu kesilen ve borcunu ödemeyenlerin borçları silinmiş ve bedeni işlerde çalışan kişiler de evlerine geri gönderilmiştir. Bunun akabinde 15 Mart 1944 tarihinde resmi olarak bu vergi uygulaması kaldırılmıştır. Savaş döneminde bu uygulamanın uygulanması hem o dönem hem de onu takip eden dönemlerde çok ses getirmiş ve bu dönemden sonra sadece gayrimüslim ve azınlıklara karşı uygulanmış bir vergi uygulaması algısı devreye girmiştir. Ancak bu uygulama Vehbi Koç gibi pek çok Müslüman'a da uygulanmış ve hatta bu uygulamaya maruz kalan Müslümanlar, Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı ileride kurulacak olan Demokrat Parti'yi desteklemişlerdir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.100.110.17.
BCA, 030.10.232.563.2.
BCA, 030.10.85.560.19.
BCA, 030.18.01.02.100.110.14.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C.28. D.6, İç:4, Celse: 4, 1 Kasım 1942.
TBMM Zabıt Ceridesi, C:28, D:6, İ:4, C:2, 11 Kasım 1942.
Resmi Gazete, 26 Ocak 1940.
Resmi Gazete, 14 Şubat 1941.
Resmi Gazete, 21 Şubat 1941.
Resmi Gazete, 27 Kasım 1941.
Resmi Gazete, 12 Kasım 1942.
Resmi Gazete, 17 Eylül 1943.
Resmi Gazete, 15 Mart 1944.
AKAR, R. (1992). *Varlık Vergisi Kanunu: Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*. İstanbul: Belge Yayınları.
Akşam Gazetesi. (08/07/1942). “Büyük Bir Kayıp: Başvekil Refik Saydam Gece Yarısı Kalp Sektesinden Vefat Etti”.
Akşam Gazetesi. (10/07/1942). “Yeni Kabineyi B. Şükrü Saraçoğlu Teşkil Etti”.
ARSLAN, M. (2016). “2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi”. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*. S.2. ss.1-14.
AYDIN, M. S. (2020). “Cumhuriyetin Erken Döneminde Vergi Uygulamaları”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.20. ss.531-550.
BALI, R. N. (2004). *Devlet’in Yahudileri ve “Öteki” Yahudi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Cumhuriyet Gazetesi. (12/01/1942). “Karneler Dün Dağıtıldı.”
Cumhuriyet Gazetesi. (19/01/1940). “Büyük Millet Meclisi Dün Milli Korunma Kanununu İttifakla Kabul Etti.”
ÇAVDAR, T. (1999). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
ÇINAR, T. (2008). “1942: A’dan Z’ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi Ve Düşüşü”. *AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi*. Ankara. ss.226-357.
DOĞU, A. (2021). “Milli Korunma Kanunu’nun Ceza Hükümleri Ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. S.39. ss.189-228.
DOKUYAN, S. (2013). “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages*. V.8/5. ss.193-210.
EDİ, A. (2019). “İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet Rus ve Alman Ordularında Savaşan Azeri Askerler”. *History Studies: International Journal of History*. V. 11/4. ss.1393-1404.

- ERTAN, T. F. ve TAĞMAT, Ç. D. (2017). “Atatürk’ün İkinci Dünya Savaşı’na Dair Öngörülleri”. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.15, S.29. ss.67-81.
- GÜNVER, G. (2018). “Savaş Ekonomisi Uygulamaları İçinde II. Dünya Savaşı Yıllarında Aydın’da Varlık Vergisi”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S.37. ss.645-676.
- İNCİ, İ. (2012). “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.10, S.2. ss.272-290.
- KAYA, İ. (2010). *Türkiye’de Devletçilik Uygulamaları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAYRA, C. (2011). *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- KILAVUZ, N. (2020). “Meclis-i Mebusan’dan Köken Alan Kurucu Meclisi’n Doğuşu ve Türk Tarihindeki Yeri”. *Yeni Türkiye Dergisi*. S.111, ss.322-334.
- KILAVUZ, N. (2022). “Demokrat Parti’nin Sanayileşme Anlayışı ve Uygulamalar: Şeker Fabrikaları, Dokuma Sanayileri, Çimento Fabrikaları, Demir-Çelik Fabrikası”. *Ekev Akademi Dergisi*. S.89, ss.195-210.
- KIZILKAYA, A. (2016). “Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi”. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. C.5, S.12. ss.84-95.
- KOÇAK, C. (1988). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1943)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- METİNTAŞ, M. Y. ve KAYIRAN, M. (2008). “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.9, S.2. ss.155-184.
- NURCALI, N. (2019). “Varlık Vergisi Kanunu Uygulaması Üzerine Hukuki Ekonomik ve Mali Bir İnceleme”. *Asya’dan Avrupa’ya Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. S.8. ss.83-95.
- ÖKTE, F. (1951). *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- ÖZÇELİK, M. (2010). “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk dış Politikası”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.29. ss.253-269.
- POLATOĞLU, M. G. (2017). “İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)”. *Atatürk Dergisi*. C.6, S.1. ss.55-87.
- SERTEL, S. (1987). *Roman Gibi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- SÖNMEZ, B. (2014). *1923-1938 Dönemi Türkiye Ekonomisi: Uygulanan Ekonomi Politikaları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TABAK, S. (2015). “Varlık Vergisi ve Aydın İlinde Uygulaması”. *Akademik Bakış Dergisi*. C.9, S.19. ss.279-294.
- TAĞMAT, Ç. D. (2010). “Yunanistan’da Büyük Açlık ve Ege’de Yardım Köprüsü: Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları (1941-1942)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S.46, ss.457-483.
- Tan Gazetesi. (12/11/1942). “Fazla Kazançlardan Vergi Alınacak”.
- Tan Gazetesi. (19/01/1940). “Milli Korunma Kanunu Kabul Edildi”.
- TANIK, İ. H. (2017). “Asırlık Bir Yaşam Öyküsü: Celal Bayar”. (Ed.) EKİNCİ, A. ve BİLGİ, L. *İslam Tarihinin İlk Asrından Günümüze Darbeler Tarihi*. ss.199-229.
- TEKELİ, İ ve İLKİN, S. (2016). *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye*. C.2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TOKGÖZ, E. (2004). *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*. Ankara: İmaj Yayınevi.

- TUĞLUOĞLU, F. (2001). “Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanılmasın”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S.27-28. ss.353-373.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *İstatistik Göstergeler (1923-2011)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.
- Ulus Gazetesi. (12/11/1942). “Hükümetin Yeni Kararlarına Göre Fevkalade Kazançlardan Varlık Vergisi Alınacak.”
- Ulus Gazetesi. (17/01/1942). “Ankara’da Ekmekler Karne İle Dağıtılacak.”
- Vatan Gazetesi. (09/11/1942). “Vurguncular Nasıl Yok Edilir?”
- YEŞİLYURT, Ş. (2016). “Varlık Vergisi Hakkında Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. C.12, S.27. ss.293-310.
- YÜCEL, F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme Öyküsü*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Yayınları.
- YÜCEL, H. (2017). *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

It had a difficult start, as it was burdened with debts dating back to the Ottoman Empire, as well as the devastation and economic hardships caused by the First World War and the wars that followed. On the other hand, the fact that the Ottoman Empire was late in industrialization and domestic capital was almost destroyed forced this newly established state to conduct a statist economic policy. As a result of this policy, factories have been established in many fields, especially sugar, weaving and cement factories. With this breakthrough, the republic has achieved significant revenues in Turkey. Over time, various industrial plans have been put into practice in order to maintain these policies and increase revenues. Efficiency has been achieved from these industrial plans that have been put into practice, and a second industrial plan has been prepared as a continuation. December december december interval of this plan, however, was first reduced, and then it was transformed into a plan focused on defense against a possible war in Europe. Thus, with the start of the war in Europe in 1939, there was a great shortage of products and economic problems in the world and in Turkey.

These economic problems later led to black marketeers stocking the goods at hand. The fact that Turkey was not involved in the war protected it from military losses, but it could not protect it from economic losses. Because against a possible invasion or attack, the young population was conscripted, and production fell greatly. The same black marketism that is happening in the world has started to happen in Turkey, and the public has become unable to find basic foodstuffs. These black marketeers, who are rich in this way, have attracted the reaction of the public and the state to them. In order to prevent black market, the government first tried to protect the price and quantity of the product by directly taking the product in the hands of the farmer, but this was not effective and the black marketeers stocked the product in the same way and raised the price of the product. As such, the Government of Saracoglu, who came to power, first of all conducted a study to identify black market participants and identify those who are rich in this way. A circular was sent to all bookkeepers and since 1939, people who were rich in this business have been identified and listed. With the identification of these people, the Asset Tax was introduced on November 12, 1942, and heavy taxes began to be levied on people who were rich from black marketism with this tax. the payment period of this tax applied to 114,368 people was kept short and taxpayers who did not pay their tax debts during this period were employed in physical jobs. With such an application due to a deteriorating economy that generate revenue both soothes both the public reaction to war the government, taxation of foreign news in the media on 17 September 1943, then wiped before making their tax debts, tax on March 15, 1944 has removed the application. In the study, the document and document analysis method was used as one of the qualitative research methods by considering the Asset Tax. Thus, archival documents, newspapers and first-hand sources describing the period were examined and an objective study was tried to be revealed.